

II
ЖС-8411

1936-5

(N№2)

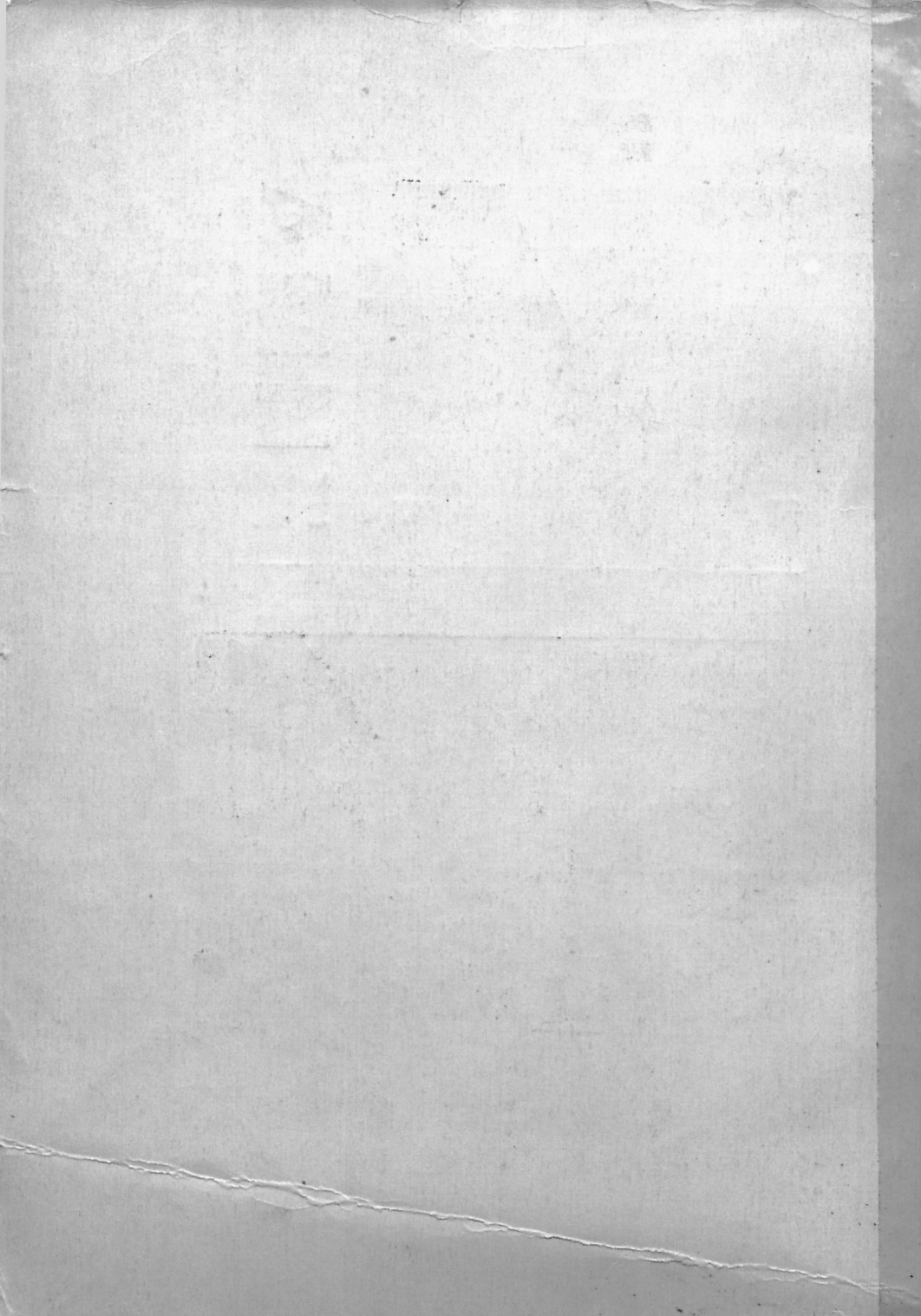
5K

М
И
М
И

ЗИМА

1936

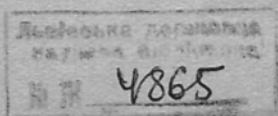
11
24-8411
5

A. B. C. J. TYMIEŹKA, MARZĄŁKOWA 97 i 94.

М И

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЧВЕРТЬРІЧНИЙ
ЖУРНАЛ КНИГА V
ЗИМА 1936 р.

„ВАРЯГ”

**Редагують: І. В. Дубицький і А. Крижанівський
Мистецьке оформлення Петра Холодного**

Видавець і відповідальний редактор Модест Куницький

НАТАЛЯ ЛІВИЦЬКА - ХОЛОДНА

Р У Е Р А С І Н Е

В серце вбиваються вістря ножів,
Серце надвоє роздерте.
Поможи мені, Господи, поможи,
Не дай на розпутьтях умерти!
Кровю серця стікають уста,
Кровю слова набрякають.
Мужність, суворість і чистота!
Так, я знаю, знаю...
Ритмів нових невблаганний закон,
Гимн стрункої фаялги,
Пісня про місто і про бетон,
Про дреднавти, порти і танки.
Пісня про море й дівичість пуц,
Про Борнео, Суматру, Яву...
А мені—о Боже—калини куц
І верба над забутим ставом.
А мені по чужих світах,
Під наказ: Давай Європу!—
Сниться все, що у Неї, там,
Закривавились тяжко стопи.
А мені під паризьким мостом,
Чи в суворих Шільонських мурах
Все—о Боже!—вогненним хрестом
Rue Racine, Montparnasse, Петлюра!

АНДРІЙ КРИЖАНІВСЬКИЙ

ІСТОРІЯ ОДНОГО ВАГОНУ

(романтичний репортаж)

*Своєму Батькові і учителеві Миколі
Крижанівському присвячую.*

Безперечно речі, як і люди, мають свою душу. І речі, як і люди, мають свою історію. Історія речі, як і історія людського життя, може бути нудна й одноманітна. Але вона може бути також бурхлива, барвна й повна несподіванок...

Моя історія — це історія вагону другої класи, історія жовтого російського вагону з вузькими вікнами й вузьким коридором, оклеєним цераткою в квіточках, з м'якими канапами, що підіймаються до снання (бо дороги російські — дороги далекі й нудні...), з гострим запахом шкури від ремнів на канапах, з лякованими під магонь дверми, з ліхтарями, люстрами, завісками, висувними столиками й цілим рядом інших вагонних речей, що настирливо дзеленьчать і вибивають свій такт підчас руху потягу.

Історія моя починається з того часу, коли вагон вже мав за собою багацько тисяч кілометрів...

Я свідомо закриваю очі на минуле вагону, на те далеке спокійне минуле, коли вагон належав до складу залізниць царської Росії, коли блукав він Миколаївським шляхом від Москви до Петербургу і з Петербургу до Москви, причіплений до коліркових потягів, очолених поміркованими, самоварними паротягами.

Це були властиво дивно одноманітні часи. В жовтому вагоні їздили люди, неймовірно подібні

одні до одних. До вагону всідали чоловіки в урядничих кашкетах, царські офіцери в блискучих мундурах, чепурні дами в несамовитих капелюхах з неодмінними букетами квітів і запахом перфум і багато, багато всіляких інших персонажів, що їх, зо всіма їх хибами й прикметами, достотно й глибоко описали всі російські письменники до купи. Люди їхали з Петербургу до Москви і з Москви до Петербургу, їхали в справах і так просто розважитися. Можливо, що в Москві люди розїжджалися далі. З Миколаївського двірця їхали московськими ваньками на Олександрівський, а звідти на захід, на південь і на північ, в Казань, Псков, Новгород, Тулу, Торжок, Єлец і в інші міста та містечка, що їх багато було у великій російській імперії. Імперія взагалі була краєм широким і достатнім. Всюди стояли міста, де проживала т. зв. ліберальна російська інтелігенція, де мешкав також капітан-ісправник, де були поліційські надзирателі й протоіереї в кафедральних соборах. Станції в імперії були затишні й догідні, пробігали вони з церковним калатанням дзвонів, з вусатими, підхмеленими жандармами, з запахом борщу й пиріжків з капустою. Подорожні говорили про Анну Кареніну, про музику Чайковського і про успіхи своїх дітей. Дехто говорив також про призначення й ордери, про посади і начальство, а дами читали романи Арцибашева й виймали з торбинок, що тоді так мило називалися редикулями, напахані конваліями хустинки. А втім, про все це я, здається, писав в одній своїй новелі. Я писав колись про імперські міста й про людей, що їх життя догорає в нетрях імперської дійсности. І тут вистачить тільки додати, що вагон перейшов через цю дійсність спокійно й безтурботно.

Один тільки раз трапилася з потягом, до якого він був причіплений, залізнична катастрофа, але й з неї вийшов вагон цілком ціло.

Назагал ніщо не хвилювало його життя. Змазчики щодня мастили його осі смарами, на станціях мили його вікна і раз на тиждень прали білі покривки на барханових канапах.

Подорожні були чемні й коректні, говорили стиха й частували один одного цигарками. Ранками виймали вони із своїх чемоданів запашні мила й білі рушники, виходили в коридор курити, а до умивальні митися—все було гаразд, шло при звичним, нормальним порядком, обер-кондуктори прикладали до уст свистки, паротяги ревіли солідно, сито, по купецьки, на станції першої кляси Бологое, що між Петербургом і Москвою, позіхав грубий буфетчик, начальники станцій в червоних кашкетах і білих рукавичках прикладали руки до дашків, з вікон станційних будинків визирали оспівані Чеховим „баришні“, крім того шуміли ліси, дудоніли мости і проминали села з борода-тими мужиками в червоних сорочках і бабами, що з їх лиць на потяг і на вагон байдужими очима дивилася мертва, далека Азія.

Було властиво до краю нудно.

І мені здається, що не варто починати історії вагону від днів його солідної й спокійної юности, коли вагон робив свої комфортабельні мандрівки Миколаївським шляхом, цим шляхом, що його прорізав колись, на наказ напівбожевільного царя вірнопідданий генерал Кляйнміхель.

Варто навпаки почати історію вагону з часів, коли все змінилося до щенту, з часів диких і буйних, коли дика й буйна революція (епоха ще вповні нами не відчута) зірвалася несподіваним шумом над спокійними залізничними шляхами, що йшли без стриму просторами Європи й Азії.

Можливо, що перед тим тут треба було б сказати кілька слів про те, що перед революцією була війна, ота велика світова війна, в якій так неfortunно брала участь і російська імперія.

Але я хотів би підкреслити лише одне, що моя історія це історія вагону, а на житті вагону війна, уявіть собі, не відбилася нічим. Підчас війни вагон курсував собі спокійненько й далі поміж Москвою й Петербургом, і ніхто не здогадався вислати його на фронт, де ревли гармати і де бородаті солдати вмирили так легко „за веру, царя і отечество”, немов смерть була їх єдиним завданням. Це велике щастя - висилка на фронт-випало на долю багатьох інших жовтих, зелених і синіх вагонів імперських залізниць. А наш вагон і далі возив людей спокійних та солідних, правда, іноді повбираних з духом часу у військові однострої, та проте таких, що мали святий замір скінчити своє життя не інакше, як у власних ліжках.

Отже з війною нічого такого властиво особливого не сталося для нашого вагону. Може трошки змінилися теми розмов подорожніх — говорили тепер про героїзм царя, який сам особисто виїхав на фронт, про нещасну Бельгію, що її так страшенно скривдив вусатий німецький кайзер й про хоробрих донських козаків, які тільки те і хотіли робити, що вмирати за велику, неподільну Росію. Часом повз вагон з ревом проминали довжезні ешелони, переповнені новими оборонцями престолу, але ешелони йшли на захід і зникали так само хутко, як і з'являлися, а вагон простував на північ, біг до великої північної столиці, де й далі були: Дума, газета „Новое время”, варті перед Зимовим палацом і поважні урядовці в жовтих будинках міністерств.

Авжеж. Війна рішуче не дала вагонові нових переживань.

І тільки вибух революції струсонув цілковито його життям.

Почалося з того, що якимось, на одній станції (вже трудно навіть пригадати на якій, такі це далекі часи) до купе ч. 5 вбіг задиханий і блідий

поручник Жєня Кирилюк, який вискочив до буфету купити цигарок, й схвильовано, збиваючися й плутаючися в висловах, проголосив присутнім неймовірну новину про те, що в Петербурзі вибухла правдива революція, а не якісь там дрібні непорядки, як писали в газетах, що цар відкрікся і за себе й за „престолонаслідника” (поручник від хвилювання ніяк не міг вимовити слова „престолонаслідник”) і що на чолі Росії поставлено тимчасовий уряд.

Офіцери, які грали в карти, позривалися з місць.

Лисий високий штабс-капітан Кіргізов нервово схопив поручника за плечі:

— Хто вам це сказав, хто вам це сказав, чорт вас візьми!

Проте, перевірити цю новину, яку довідався поручник на станції, вже не було можна. Розляглися свистки кондукторів і потяг рушив.

Аж до наступної станції ніхто не хотів вірити новині, яку приніс до потягу поручник Жєня Кирилюк.

— Це брехня, — говорив штабс-капітан Кіргізов. Росія без імператора, якийсь тимчасовий уряд, революція!.. Єррунда!.. Всіх перевішати мерзавців і буде порядок.

Слова лисого штабс-капітана цілком заспокоїли присутніх. Офіцери випили навіть по чарці коняку за дім Романових і знову взялися до карт.

За картами всі почали жартувати з переляку неfortunного поручника, а грубий, солідний артилерійський підполковник, поранений в ліву ногу під Перемишлем, з докором завважив:

— По пиці, поручнику, треба було заїхати цього самого телеграфіста, що вам таких дурниць наговорив. А ще й російський офіцер. Ех, молодь, молодь!..

І підполковник похитав головою.

Але на наступній станції новина поручника Жені Кирилюка була перевірена.

Перевірів її присяжний повірений Кунстман, який їхав в сумежному четвертому переділі, разом із своєю жінкою Розою Яковлівною, і протягом цілої подорожі ні разу не вийшов з вагону. Але саме на наступній станції йому забаглося випити квасу, і він, накинувши на себе своє новеньке пальто — подарунок тестя, — вибіг на двірць.

— Тільки не застудися, — крикнула йому навздогін Роза Яковлівна, яка завжди була для нього дуже дбайливою жінкою.

Присяжний повірений випив квасу, потім купив в кіоску газету й повернувся до вагону. Він не звернув уваги на те, що на двірці було виразно неспокійно. Не було видно жандармів, а залізничні урядовці перебігали через чекальню так, ніби зараз мав там вибухнути пожеар. Присяжний повірений спокійно ввійшов до купе, сів і розгорнув газету.

Грубий купець в синьому каптані, який саме вийняв з паперу смажене курча, позіхнув, перехрестив при цьому рота і сказав:

— По перечитанні, ласкавенько вас попрошу дозволити і мені скористати з газетки.

Присяжний повірений Кунстман, що назагал був дуже вразливий на чемність, хитнув головою.

І тут, тут... він враз побачив таке, що все завертілося перед його очима.

Він відклав газету, потер собі рукою чоло, взяв газету знову і знову прочитав. І тільки тоді він зрозумів, що це не галюцінація і що надрукована на першій сторінці телеграма справді говорить про перемогу революції й відречення царя.

— Розочка! — простогнав присяжний повірений Кунстман.

— Ти собі не можеш уявити! Розочка!..
Я зараз зомлію.

А потім щось сталося з присяжним повіреним. Він вискочив в коридор і, несамовито вимахуючи газетою, гукнув на цілий голос:

— Ура! Хай живе велика російська революція! Смерть тиранам!

Він був схвильований, неймовірно схвильований, цей маленький провінційльний жидівський адвокат. Перед його очима встало рідне брудне містечко на Поділлі, гостроверхі заїзди, де тягнула своє життя жидівська голота, дім його батька напроти синагоги, зруйнований підчас останнього погрому, чогось виринула огидлива, кирпата пика повітового ісправника...

Уста присяжного повіреного Кунстмана вишептали:

— Свобода!

І він знов щось закричав, щось вже цілком незрозуміле, вигукував усе те, що розпирало тепер його груди.

Тимчасом заметушився цілий вагон. Газету виривали з рук до рук. Якась не стара ще, гарна жінка з високою, претенсійною фризурою голосно заплакала. Бородатий піп в синій шовковій рясі стояв біля неї і раз-пораз хрестився.

На крик присяжного повіреного з купе ч. 5 зараз же повиходили на коридор офіцери.

Штабс-капітан Кіргізов схвильовано вихопив з рук якогось, поважного вигляду, добродія газету.

— Так, це правда, — тихо прошепотів він і раптом віддав газету назад.

Офіцери стояли мовчки. Тяжко було повірити в те, що трапалося. Але була ніч і була тривозна телеграма на першій сторінці поважної столичної газети.

Штабс-капітан Кіргізов повернувся цілим своїм масивним тілом і, грюкнувши дверми, ввійшов до купе.

Понуро блимав ліхтар. Десь не було кондуктора, щоб змінити свічку.

Штабс-капітан подивився на закидану недопалками підлогу купе, на розборсану купу карт на столику і його огорнула безмежна нудьга.

Потяг чомусь довго стояв на станції. По пероні під вікнами цілий час метушилися залізничники. Щось кричав начальник станції в червоній шапці, вимахував руками і лаявся. Раптом з освітлених дверей станційного будинку вибігли якісь люди, вбрані по цивільному, з рушницями в руках.

— Революція, — сказав майже на голос штабс-капітан. Чомусь в голові промайнули сторінки історії французької революції... Книга в жовтій оправі, Бог його вже знає якого автора... Капітан читав її давно, дуже давно, але тепер чітко виринуло слово „гільотина“ й пригадалися французькі аристократи, що йшли на ешафот, вбрані за останньою модою.

Штабс-капітан криво посміхнувся. Коли потяг нарешті рушив, він відкрив вікно й висунув свою голову на повітря.

Стояла північна вчасна весна. Шуміли соснові ліси й дув вітер вже по весняному лагідний.

Те, що сталося, властиво було дуже дивним. Дивним і страшним. Незрозумілим.

— А якже ґвардія? — думав штабс-капітан Кіргізов. Певне вже не існуватиме!... Так-так... Імперія валиться... Якийсь тимчасовий уряд... робітники з червоними биндами...

Раптом перед очима штабс-капітана виразно встало бліде від захоплення й зворушення лице присяжного повіреного Кунстмана. Штабс-капітан навіть здригнувся, так яскраво він побачив присяжного повіреного.

— Штафірка жидівська, — з ненавистю подумав штабс-капітан Кіргізов і ще дальше висунув свою лису голову на весняне повітря...

...Замиготіло далекими світлами якесь місто. Паротяг загудів, проминули з грюкотом будинки перестанку. Потяг був курерський і не зупинявся на малих станціях.

Потяг біг просто до Петербургу, біг рівним, геометричним шляхом Миколаївської залізниці, шляхом імператорським, прорізаним за плянами амбітного німця Фріца Отто фон Герстнера понурим генералом Кляйнміхелем...

...О четвертій годині ранку, 18 серпня, 1851 року, з міста Петербургу подався шляхом цим перший імператорський потяг. Кирпатий імператор стояв в вікні сальон-вагону й дивився своїми білими божевільними очима на північні крайовиди, що пробігали перед потягом. Був імператор в білих рейтузах і високих ботфортах. В руках тримав він далековид, який безнастанно прикладав до очей.

Генерал Кляйнміхель схилився й сказав:

—...Крім того всього, що я вже мав честь докласти вашій імператорській величності, дорога ця безперечно може принести нам велику користь при перекиненні військ в разі вибухів бунтів...

— Бунтів! Ти сказав бунтів! Жадних бунтів не допущу! Не бути бунтам в моєму краї!

Важко греміли кола імператорського потягу. Проминали штудерні мости, побудовані американськими інженерами, виростили цегляні станції на кшталт фортець й кошар, витягалися жандарми й офіцери, губернатори й поліцмайстри, бородаті попи вимахували кадилами, юрби народу кидали шапками до гори.

Цілий шлях до 1000 кільометрів був для безпеки уставлений фронтом солдат.

— Смірна-а! — гукали унтер-офіцери.

Потяг летів мов розюшений звір. Мюнхенський обер-машиніст Бартнер, який вів паротяг, цілий час зміцнював тиснення пари.

В імператорському сальон-вагоні мовчки повитягалися генерал-адютанти. Було в вагоні гаряче й задушно. Імператор не любив протягів і казав позачиняти всі вікна. Генерал-адютанти стояли й закохано вдивлялися в грубу червону імператорську потилицю.

Герцог Ольденбургський, схилившись, щось поспитав імператора.

— Що! — не обертаючися гукнув імператор. Їсти? Вчасно ще!

Він знову приклав далековид до очей. Всі завмерли. Імператор був насуплений і злий.

І раптом пролунав сухий, металевий імператорський регіт:

— Гей, Кляйнміхель! — крізь гук потягу гукав імператор. — Чорт тебе візьми з твоїми бунтами! Нема що, добру штучку втяв ти з цією бісовою машиною! Ха-ха-ха!

І під дикий регіт царя мчав імператорський потяг через болота й ліси, рівнинами глухого, заклятого російського краю. Десь на обрїях виринали брудні кацапські села. Бородаті, скуласті люди з білим волоссям, стояли й дивилися на потяг так само, як дивилися їх далекі придуркуваті предки на безумні загони царських опричників... Деревляні церкви калатали дзвонами. що пам'ятали ще часи раскольничих бунтів.

Стояв рік 1851.

Велитенські насипи, по яких біг потяг ховали в собі тисячі мерців, що згинули тут, будуючи царську залізницю.

А далі, за насипом, немов живий символ часу, витягалися залякані солдати за всіма правилами Аракчеївської муштри.

Рік тоді стояв 1851.

Повітря ще не пахло пожарами й кровю. Дні були спокійні. Імперія була краєм безгомінним і мертвим.

Отже так почалося. Цебто я хотів сказати — так почалася властива історія вагону. Історія його звязана з історією революції, яка, як я вже сказав попереду, вибухнула несподівано й бурхливо на всіх шляхах імперії саме в пам'ятному році 1917.

А рік 1918 був вже роком голоду і бурь — рік цей був роком нової епохи, другим роком ери революційної, роком солдатів і матросів, роком збунтованих кронштадських крейсерів і червоних прапорів в місті Пітері, місті, що властиво Бог його знає як взялося на безкраїх фінських болотах.

В цей власне рік, місяця листопада, 6 числа жовтий вагон другої кляси, важко хитаючися на рейках виїздив, в складі довжезного біженського потягу, зпід скляного склепіння похмурого Миколаївського вокзалу в Петербурзі. Вагон, як і цілий потяг, був перевантажений. Їхав він геть з Петербургу і геть з Росії, потяг йшов на південь, на гетьманську Україну, до цієї дивної держави, що десь несподівано взялася замість колишньої Малоросії.

Земля петербурзька була холодна й непривітна. Стояв суворий місяць листопад, гострий і дзвінкий з сухими вітрами і темними сосновими лісами, шадими від осінньої паморозі. По холодній замерзлій землі кола вагону дудніли глухо й важко. Було взагалі глухо й важко в розлогому північному краї. Стояло суворе безгоміння над

замерзлими мочарами, над сірими селами й простими залізничними шляхами, що йшли в Азію й Європу, що розгортали свою фантастичну географію у нетрі понурої історичної імперії.

В вагоні, який біг в середині довжезного потягу, було, як ніколи повно пасажирів. В вагоні, крім того було повно клунків, кошиків, чемоданів і валіз. Все це лежало не тільки на полицях, як в добрі старі часи, але також і на підлозі, в коридорі, під канапами, в умивальнях і на площадках.

Отже було в вагоні тісно й задушно. Їхали з речами, з подушками, ковдрами, дітьми, беззубими старухами й няньками.

Був за людьми, що їхали вагоном, похмурий Петербург, непевне, збунтоване місто, була за ними ціла незрозуміла, дика й розгнуждана революція, що вибухла враз в гранітному серці імперії, попереду - ж вставали соняшні дні у далекій, Богом даній Україні.

Потяг йшов на Україну, в край малоросійський, в південний край, де були ще маєтки й тополі й білі хатки, де тепер щасливо панував царський генерал Павел Петрович Скоропадський і де можна було дістати посаду, їсти білий хліб, слухати музику й робити біржеві інтереси.

Потяг дудонів колами, борсався й рвався, проминали ліси, станції, села й міста, схилився вечір і наставав ранок, дорога була далека й тяжка, дні були непевні, як взагалі все було непевне в проклятому большевицькому краї...

В п'ятому купе, цебто в купе середньому, було ще може найвільніше. Не було там дітей і речі акуратно спаковані в добрих шкурятяних чемоданах не займали багато місця. Проте все-ж в купе, де містилося звичайно шість чоловік, тепер сиділо дванадцять.

Професор Петербурзького університету Іван

Павлович Перепляотов примістився біля вікна. Був він високий, сивий, з сивою бородою, з патлатими бровами, що нависли на безкольорові професорські очі. Сидів він непорушно, поклавши свої довгі, білі долоні з старечими синіми жилками на коліна.

В купе крім нього було ще одинадцять чоловік. Зараз біля нього вмостилася його жінка Варвара Никонівна, тримаючи в руках якусь замотану в простирадло пачку, що не вмещалася на полицях. За нею, намагаючися бути як мога менш помітним, втулився грубий з обвислим підборіддям і затовщеним матовим лицем—жид середнього віку, що через цілий час подорожі удавав з себе чистокровного росіянина. Напроти ж професора сиділа постать, ціла замотана в башлик, в старому каракулевому пальті, в такій же каракулевій шапці і в сірих, вязаних, подертих вже рукавицях. Постать ця тримала себе дуже неспокійно, раз у раз поверталася на місці й видко уникала поглядів професора.

Проте все-ж професор звернув на неї увагу і, при слабкому світлі ліхтаря, розглянув великий червоний ніс, який виставав з-під башлика й сірі старечі очі, що, полохливо ховзнувши по ньому, зараз же відвернулися кудись вбік.

— Здається, я його звідкись знаю — подумав професор Перепляотов, але не мав часу зупинитися над цим довше. До купе ввійшли нові подорожні, зчинився галас, і професор затих біля вікна, думаючи тільки про те, щоб хтось не зсадив його з зайнятого місця.

Коли потяг рушив, професор широко перехрестився.

Грубий жид, що вдавав з себе росіянина, зідхнув і сказав якимось навмисне по народньому:

— Ну, помагай Біг!..

Дванадцять пар очей востанне подивилися в вікно, востанне глянули на туманне, зрідка освітлене місто, що зникало в вечірній імлі.

Місто Пітер, місто з солоним запахом моря, місто обважніле брунатним гранітом, що вівся в болотяну фінську землю за велінням напівлегендарного Петра, поволі зникало з очей людей, що їхали в вагоні.

Для всіх безперечно було це місто — містом розбитого життя.

Там, на проспектах і лініях, залишилися затишні, мов кубла вигріті, помешкання, там залишилися спокій і вигіддя, мрії й сподівання, Александрінський театр, Ермітаж, посади в міністерстві і пишний ресторан Палкіна на розі Літєйного Проспекту.

Потяг біг в невідоме й люди, що їхали вагоном, знали, що все це ніколи не вернеться, люди, що їхали вагоном, навпаки знали, що в місті пануватиме голод і темрява, і сторожки постріли збунтованих патролів по порожніх, немов вимерлих вулицях.

Тим-то в серцях людей було холодно й непривітно, очі людей дивилися підозріло, а руки затискали клунки, переповнені дорогими людським серцям символами колишнього добробуту, що їх з таким трудом вдалося запакувати до вагону...

...Коли потяг рушив, перехрестився не тільки професор Перепльотов. Уста постаті, що сиділа напроти професора, втулившись в звичайне обивательське пальто з каракулевим ковніром також вишептали: слава Тобі, Господи. І пальці постаті якось мимохіть склалися до хреста.

Саме тоді дружина професора Перепльотова прихилилася до його лівого вуха.

— Ванічка, Боже мій — зашепотіла вона. — Це-ж, здається, генерал Шагренєв.

— Тсс, — сказав професор Перепльотов і навіть суворо подивився на свою дружину...

Потяг вже давно залишив за собою приміські забудування. Проминали якісь ліси, глухо зойкнув залізний міст, заблимало кількома червоними світлами село, потім перед вікнами вагону розхилилося північне небо і далекий, болотяний простір всеросійського краю. Саме схилялася ніч. Свічка ліхтаря заблимала й згасла. В купе стало цілком темно. Темно й мовчазно. Навіть студент з горішньої полиці вговкався й затих. І тільки кола вагону безупину стукотіли по рейках.

Професор Перепльотов схилювався до постаті, що таки справді була генералом Шагрєним і пошепки проказав:

— Не турбуйтеся... я пізнав вас.

Генерал Шагрєнєв здригнувся. Але в купе вже було цілковито темно, і він зразу ж заспокоївся.

Він встав і, пробираючися проміж ніг, плутаючися в довгому пальті, вийшов в коридор. Згодом подався за ним і професор. Обидва подорожні перейшли через коридор так, ніби цілковито не знали один одного. Професор Перепльотов навіть навмисне штовхнув генерала, щоб мати можливість холодно й офіційно, як до цілком незнайомої людини, проказати — вибачте.

В переході з вагону до вагону, зятягнутім брезентом, на містках сполучень було холодно й темно. Важко греміли буфери й ланцюги калатали й зойкали залізом. Професор Перепльотов намацав руку генерала.

Тоді генерал прихилившись до самого вуха професора спитав:

— Іване Павловичу, це ви?.. Ви до Києва?..

Генерал не чув, що відповідав професор. Немов боючися, що професор може втекти, він покwapно й нервово говорив:

— Ради Бога, ради Бога, Іване Павловичу, ви не зрадьте мене. Я їду, як український горожанин. Моє прізвище Іванюха, Іван Іванюха, фельдшер з міста Пирятина... Генерал хвилювався і плутовався в словах. Він цупко тримав руку професора, так ніби добачав в професорові свій останній рятунок. Далі він говорив:

— Боже, Боже, що довелось пережити. Ви знаєте моє помешкання на Василевському Острові?.. Нічого не залишилось, уявіть собі, все зрабували прокляті. Я сам ледве врятувався...

Тут генерал якось спазматично зідхнув. Здавалось, що він хоче заплакати.

— Бороду довелось зголити, знаєте, і Ніночку саму залишити в Петербурзі. Одне щастя, що в гетьманській місії свої люди...

Професор Перепльотов ніколи не був людиною надто сентиментальною. Ні, він скоріше був людиною діловою, яка не любить зайвих і порожніх балачок. Він був людиною діловою й поважною, і його від усіх переживань генерала безперечно цікавило найбільше те, чи генерал має які-небудь впливи і знайомості в Києві.

Він так і запитав генерала і запитав цілком холодно й сухо, немов даючи цим до зрозуміння про невластивість генералового поведження.

Але те, що він почув — перевищило всі його сподівання. Виявилось, що генерал знав не тільки майже всіх міністрів гетьманського уряду, але був особистим приятелем самого гетьмана. Так — так, самого гетьмана Павла Петровича Скоропадського, цієї лисої милої й симпатичної людини, яку професор мав вже нагоду оглядати на фотографії в якомусь німецькому журналі.

— Боже мій, — захлескуючися говорив генерал Шагренев. — Боже мій. Скільки бутельок вина разом випили! І розуміється, яка там Україна. Павлуша Скоропадський і Україна! Ха-ха-ха!

— Тсс, — знову промовив професор, якому ціла розмова видалася заголосною. Він обережно оглянувся і тільки тоді, коли переконався, що нікого навколо немає, сказав:

— Про Україну тут і мови не може бути, Аполоне Олександровичу. З наукової точки зору такий нарід, коли хочете, взагалі не існує. Але... це дуже добре, що ви знаєте самого Скоропадського. Це дуже добре... І ви вже пробачте, хе-хе-хе... (професор Перепльотов навіть засміявся) я вже буду просити у вас протекції.

Професор Перепльотов вимовив цілу цю тираду голосом улесливим і лагідним, цілком неподібним до того суворого й холодного голосу, з яким він звернувся перед тим з запитанням до генерала. І коли б не було темно, можна було б доглянути й вираз лица професора, що напевно був приємний і достоту запобігливий. Але на містках сполучення було темно. Темно й холодно. Крізь подертий брезент рвав північний осінній вітер. Під містками скреготали відпружники й безупину гуркотіли кола.

Професор хотів ще щось сказати, але потяг враз спинив біг. Підїздили до станції.

Обидва розмовники потайки, скрадаючися між речами, подалися коридором на свої місця.

...Коли потяг рушив, професор Перепльотов перехрестився знову. Був він людиною релігійною, ходив до церкви, ставив свічки й сповідався що-року. Темний православний Бог дивився лагідно на професора з старих московських ікон — бажав йому довгого життя, спокою, слави й щастя, Добрі, бородаті ієреї здіймали над ними епітрахіль, що солодко пахла кадильним ладаном, і обіцяли відпущення гріхів. Все було гаразд — Бог був справедливий і дбайливий і вставляв над професоровим життям, немов доброзичливий опікун, дальній, багатий, хороший родич, що приносить

в життя милю своїому серцю кривих радість, спокій і задоволення. Професор вірив, що Бог і далі не залишить його та допоможе, конче допоможе доїхати до України. Тому хрестився професор Перепльотов тепер, хрестився він потім на кожній станції аж до самого кордону Малоросійської держави, до станції Клишів, де стояли вже німецькі жовніри і де по перону вже ходив чепурний німецький лейтенант з неодмінним моноклем в правому оці.

Але... тимчасом було ще далеко до станції Клишів і до кордону Малоросійської держави. Потяг біг шляхом російським, шляхом непевним, шляхом большевицьким, де кожна зупинка означала небезпеку і де, немов на старих моряцьких мапах, можна було повимальовувати чудернацьких потворів, що колись неодмінно чигали на життя необережних мандрівників.

Темно було на російських шляхах. Темно й страшно! Паротяг ревів, на станціях стояли матроси й робітники в червоних биндах, китайці в підбитих ватою штанях, якісь кіргізи, туркмени — чорт їх знає, звідки це все взялося — п'яні пикі виринали біля самого вікна й вимахували кулаками просто в саме перелякане лице професора Перепльотова.

Всі були комісарами, владою, панами життя й смерти відданих на їх ласку подорожніх. Всі боролися з контрреволюцією, проливали свою кров за світовий пролетаріят і шукали колишніх царських міністрів в портфелях наляканих пасажирів. Всі мали право вимагати документів, робити труси й ревізії, конфіскувати гроші, лягати в Бога й царя, вимахувати наганями й ставити „під стінку“.

— Боже, Боже, — шепотів професор. Уста його блідли, перед очима пробігали якісь непевні кошмарні візії, він замикав очі й затихав в кутку, тулився до старого, пропахлого нафталіною, жін-

чиного футра, що висіло саме над ним і нагадувало йому чомусь до болю серця про добрі старі часи, про часи, коли грубі, немов підватовані, поліціанти, зворушливо й сердечно дбали про вигіддя солідних громадян імперії.

Тоді ж кліпала очима й стогнала дружина професора Варвара Никонівна:

— Господи, Ванічка, коли все це скінчиться?

Але професор і сам не знав, коли це скінчиться. Він тільки мовчав і грізно дивився на свою жінку. Він дивився на свою жінку і почував, що межа людському терпцеві є одна. Йому здавалося, що довше він не витримає. Так-так, не витримає — вибіжить на перон і благатиме, щоб його вже одразу розстріляли, або арештували, забрали всі його речі, скатували й викинули, немов непотрібний шматок мяса, десь у рівчак, або й просто в поле.

Але зразу ж він брав себе до рук. Він дивився на решту подорожніх, дивився в перелякане, зблідле лице жида, якому при останній ревізії забрали велику суму грошей і знову потішав себе тим, що якимось, Бог дасть, все зміниться і непевний тривожний потяг донесе його до українського кордону.

...По ночах, по довгих ночах, які в задушному переладованому вагоні тягнулися нудьгою і жахом, професор Перепльотов, скрадаючися, немов кіт, виходив на містки сполучень. За кілька хвилин непомітно вставав із свого місця генерал Шагренев.

Генерал нахилився до професорового вуха й говорив:

— По приїзді до Києва зараз же йду до Павлуші. Уявляю собі, як він зрадіє, коли мене побачить.

Генерал зідхав, але вже більше так за звичкою. Чомусь він все більше набирив переконання,

що все буде гаразд. Потяг зближався до далекої малоросійської землі, і генерал починав вже потрохи забувати про всі страхіння петербурзького життя, починав вже часом говорити тим своїм звичайним соковитим басом, який робив колись таке вражіння на його підвладних в дивізії.

Генерал говорив ще:

— Прийду я до Павлуші і скажу йому просто. Павлуша, що там довго розмовляти. Давай мені якусь добру посаду й випишуй мені негайно Ніночку з Петербургу.

Професор мовчав. Гулко, ох, як гулко торохкотіли кола вагону. Стояв місяць листопад, вітер був осінній і холодний і якимось не вірилося, що все минеться щасливо і що вдасться нарешті вирватися з остогидлої совітської країни.

Згодом професор хрипко вимовляв.

— Дожили. Церков, знаєте, не шанують, університет, знаєте, закрили, спирт цілий з лабораторії сконфіскували. Куди, куди йде Росія!...

Професор зідхав і додавав:

— Неспокійно у мене на серці якимось, Аполоне Олександровичу. І ця ж Україна знову. Хто його ще знає, який там німці лад завели. Та-ак...

Так відбували свої важливі наради двоє визначних подорожніх, що їхали жовтим вагоном II класу до малоросійської границі і далі до Києва, до цього фантастичного міста, що було колись „матерью городов русских”, а тепер стало невідомо чим, якимось малоросійським Букарештом, містом загадковим і дуже дивним, з німецькими жовнірами на вулицях і лисим генералом на якомусь там гетьманському, козацькому троні.

Тимчасом дні минали і вагон все ближче підїздив до границі Української Держави.

Одного ранку (авжеж ранок видався напро-

чуд гарний), так ось одного гарного ранку, до купе вбіг задиханий студент з горішньої полиці і радісно заявив на цілий голос:

— Панове, підїзджаємо до границі! Готуйте документи!

Студент був дуже непосидючий і побіг сповіщати про цю новину цілий вагон.

В купе почався рух. Заметушилася Варвара Никонівна, прокинувся блідий жид і щось почав шукати в кишнях пальта. Худий, виснажений чоловік в старому кашкеті мирового судді, який до того часу безрушно лежав на полиці і тільки два рази вийшов до умивальні, вихилив свою голову і сказав дуже непевно:

— Я думаю, що ревізії на кордоні вже не буде. Га?

Всі були в цьому також переконані, але незабаром в вагоні рознеслася чутка, що ревізія таки буде і до того буде особливо гостра й пильна.

Блідий жид, який довідався перший про цю новину, застогнав і схопився руками за голову.

Саме тоді щось неспокійно пробурмотів генерал Шагрєнев, який, своїм звичаєм, тихо сидів в куті, замотавшись в башлик і пальто. Генерал Шагрєнев щось пробурмотів, потім скочив з місця й нервово почав обшукувати себе самого. Йому здалося, що десь згинули документи. Він так схвилювався, що, не зважаючи на конспірацію, навіть розмотав свого башлика. Але документи спокійно лежали в бічній кишені і треба було тільки трошки уваги, щоб на них натрапити. Генерал сів, але згодом з ним знову щось сталося. Він совгався на своєму місці і взагалі тримав себе нервово та цілком нерозважно. Раптом він вискочив в коридор і побіг до ватеркльозету. На щастя, кабіна не була зайнята. Генерал вскочив до середини і щільно примкнув за собою двері. Далі він вийняв ножика, намацав

в підшивці якесь місце й уважно почав його розпорювати. З підшивки висипалися на брудну, давно немиту генералову долоню пять невеличких, добре ошліфованих круглих брильєнтів. Це було все, що йому вдалося вивести з собою. Хвилинку генерал подивився на них. Чомусь пригадалася жінка, баль в Анічковім палаці, Петербург—не цей розхристаний матроський Петербург, який він оце недавно покинув, а Петербург колишній, блискучий і чепурний — місто царів і карери, осередок гвардії, імперський центр, залитий мільйонами електричних вогнів.

— Так, все пропало, все пропало... — шепотів генерал, схилившись над маленькими брильєнтами, мовчазними свідками недавнього, прекрасного минулого.

Брильєнти лежали й вилискували в руці. Генерал зідхнув, а згодом якимось похапним спазматичним рухом, одразу всунув один брильєнт собі до уст. Він довго ковтав його. Ковтав, випльовував назад на долоню й знову брав до уст. Брильєнт ніяк не хотів ввійти до сухого генералового горла.

— Хоч би водою запити, — думав з одчаєм генерал. Але умивальня вагону не бачила води вже з кілька місяців. Авжеж, ніде навколо не можна було знайти води.

Коли з великим трудом генералові вдалося закінчити цілу операцію й проковтнути всі брильєнти,—він витаскав з бічної кишені портфель і передивився ще документи.

Вони були в повному порядку. Український громадянин, пирятинський фельдшер Іван Іванюха дивився з фотографії бадьоро й спокійно, і ніхто не міг би подумати, що це не якийсь там провінціяльний пирятинський ескулап, а сам блискучий генерал дивізії і кавалер — Аполон Шагренев, що носив колись ляковані чоботи з срібни-

ми острогами, гукав на офіцерів і мав всі вигляди на те, щоб дістатися до імператорської світи.

Трохи заспокоєний, генерал вийшов на коридор. Була година сьома ранку. Потяг мчав біля якогось села, а далі розтягнулася залита блідим осіннім сонцем пізня брунатна стерня піль. День мабуть був морозяний. На покритих памороззю телеграфічних дротах сумно сиділи горобці. Раптом потяг почав зменшувати біг. Замиготіли станційні будівлі.

Генерал ще раз намацав в лівій кишені свій паспорт українського громадянина і, ще трохи хвилюючися, але все ж з якоюсь неясною певністю, що все минеться добре, подався до купе.

. . . . .

Границю переїхали в якомусь незвичайному унесенні. Кричали „ура“ і „hoch“ на честь німецьких жовнів, що в сірих сталевих шоломах вийшли стрічати потяг на прикордонній станції Клинці.

Грубий комік Московського Художнього театру Римський-Сарданопалов, який також їхав потягом, вискочив з вагону і хотів розцілуватися з високим німцем, що стояв найближче на пероні.

Але німець не зрозумів настрою артиста. Лице у німця було здивоване й суворе, а коли комік кинувся до нього, він відскочив в бік і наставив багнета своєї короткої рушниці.

Проте всеж комік кидав до гори свого капелюха й до хрипоті кричав „hoch“. Кричав, вимахуючи своєю баранячою шапкою, також і генерал Шагрєнев. Він стояв в вікні, в цілий зріст і що-сили вигукував: „ур-ра!“

В голові у нього шуміло, може з радості, а може від випитої самогонки, яку одверто продавали перекупки на пероні. Генерал був схвилюваний і пожвавлений. Йому хотілося говорити,

ділитися з кимось вражіннями, сміятися й співати. Приязно дивилися відгодовані лица німецьких жовнірів, блищали багнети на сонці, блищали гудзики на зеленавих шинелях, розхилилася якась нова, ясна дійсність з недалеким милым Києвом і з коханим приятелем Павлушою на малоросійському троні.

Потім генерал кудись побіг, десь з кимось цілувався, в коридорі було чути його регіт, виявилось, що потягом їхало багацько знайомих, навіть знайшовся якийсь приятель генерала з юнацьких років, що їхав вагоном 3-ої класи і тільки тепер насмілювався виглянути на світ Божий.

Коли потяг нарешті рушив, в вагоні стало ще веселіше. В четвертому купе, де їхали артисти Московського Художнього театру з грубим коміком Римським-Сарданапаловом на чолі, дзвеніла гітара й співав м'який жіночий голос. Потім співали хором, виходило гарно й зворушливо, в купе було тісно, зальотно сміялися артистки, а молодий адвокат з Москви, в якого були закохані майже всі жінки вагону, деклямував з почуттям Апухтіна й Надсона.

Сам Римський-Сарданапалов стояв в коридорі, спираючися на чийсь чемодани й розповідав малоросійські анекдоти. Був у Римського-Сарданапалова голос гучний і хриплий, анекдоти він розповідав майстерно, реготався він сам і реготалися присутні, дрібним сміхом заливався купець з третього переділу й лягав від реготу якийсь поважний дідуган в зеленкавій миколаївській пелерині.

В той самий час в купе ч. 5 розлягався сухий, рипливий голос професора Перепльотова.

Професор говорив також про Малоросію. Говорив про те, що ніхто, ніде не чув про існування окремого малоросійського народу. Були в словах професора злість і обурення, і очі про-

фесора гостро дивилися на присутніх, немов шукали серед них опонентів...

...Край, яким мчав потяг, справді називався Малоросією. Був це край хохлацький з волами, придуркуватими пастухами й грудастими дівчатами біля перелазів і криниць. Був це край спокійний, покірний і відданий, мав свої малоросійські ночі, про які писав Гоголь, і свої степи, якими сентиментальні чумаки возили колись сіль для мешканців російської імперії. Авжеж, нема що... було в цьому краї багацько хліба й цукру, був там гетьман Хмельницький, що йому виставили навіть пам'ятника в Києві і народній поет Тарас Григорович Шевченко, що лежить похований десь там у якійсь чудернацькій могилі над Дніпром... Але, самостійність! Держава!

— Дозвольте — говорив професор Переплютов. — Дозвольте! Коли вже існує українська нація, то чому ж би не існувати нації терських козаків, або нації абсолювентів Московського Університету?

Щиро зареготався жвавий студент з горішньої полиці.

Професор суворо подивився на студента і додав:

— Що ж торкається так званої української мови, то смію вас запевнити, авжеж смію вас запевнити, що це звичайнісінька німецька інтрига. З точки погляду правдивої науки існування якоїсь там окремої, або, як вони кажуть, хе-хе-хе, „самостійної“ малоросійської мови — це цілковитий абсурд...

Гулко бігли кілометри за кілометрами, телеграфні стовпи проминали один за другим, немов вояки на варті, розлягалися спокійні, безжурні крайовиди, панський фаєтон, запряжений чвіркою коней, зупинився біля переїзду, виринали церкви з золотими хрестами, по дорогах тягнулися на-

вантажені житом і цукром селянські вози—авжеж край був багатий і принадний — в купе ч. 4 дзеленьчала гітара, а на коридорі реготалася біля Сарданапалова молодь.

Професор Перепльотов вже перестав хреститися на кожній станції. Він став цілковито спокійний. Ніщо вже не хвилювало його. Справді все залишилося позаду. Нічні ревізії, арешти, розстріли, Петербург — все це було дуже далеко, професорові навіть почало видаватися, що цього всього зовсім не було в його житті. Так-так, нічого не змінилося в його житті. Все бігло старою, знайомою стежкою, тільки замість Петербургу був Київ і університет св. Володимира, а замість знайомого близького царя з доброю мужицькою бородою, з туману нової дійсности виринало незнайоме, правда, йому, але знайоме багатьом іншим, шляхетне офіцерське обличчя придворного генерала.

— Гетьман — думав професор. — Який там гетьман! Дурниці все. Просто людина, що рятує імперію перед большевицьким хаосом, перед матросами, розбишацтвом і бунтом.

Потім професор почав думати про Київ. Він був там давно, ще замолоду, здається, студентом першого курсу і відтоді на все залишився в пам'яті Дніпро, Купецький сад над кручею і ще запах бозу, чи якихось інших квітів, що, здавалося, перепоював тоді все повітря південного міста.

Від цих спогадів стало тепло й затишно, чомусь уявлялося, що в Києві чекає гарне спокійне життя, заможність і слава. Авжеж, слава... Може міністерський портфель... може становище ректора в університеті...

Професор не зчувся, як задрімав під ці думки, заколиханий одноманітним туркотом коліс.

І у сні йому привидівся Київ, Дніпро і Ку-

пецький Сад, а на Володимирській Горці, на лавці сидів в підшитому червоним сукном генеральському пальті сам гетьман Павло Петрович Скоропадський і привітно посміхався...

...Так думав і снів достойний подорожній — Іван Павлович Переплятов, професор Петербурського університету, людина сувора, справедлива й розумна, що подавалася тепер жовтим вагоном другої класи до університетського міста Києва, неодмінно на посаду університетського професора з високою пенсією й великими можливостями, яка їхала простісенько в саме серце Малоросії, в преславне старо-російське місто з Дніпром, Купецьким Садам, пам'ятником княгині Ольги і царським палацом на Олександрівській вулиці.

Людина ця, що носила відоме на цілу імперію ім'я професора Переплятова, їхала не сама. З нею, в жовтій вагоні і в інших вагонах, що склалися на довгий біженський потяг, метушилися люди, що так само їхали на посади й мріяли про кар'єру в університетському місті Києві — квіття російської інтелігенції, що мало, під дбайливим дозором симпатичного гетьмана, ще потужніше розцвісти в малоросійській столиці.

А біля людини з відомим на цілу імперію ім'ям тулилася її шановна дружина Варвара Никонівна й думала просто, по жіночому, по господарному, про майбутнє професорське помешкання в Києві, про те, що доведеться мабуть купити швальну машину, про колір майбутніх завісочок на майбутніх вікнах і ще про багато всіляких інших, майбутніх питань, які мусіли тривожити її дбайливу голову.

— Боже мій, — говорила Варвара Никонівна. — Мій чоловік такий непрактичний. Ви собі просто не можете уявити.

Блідий жид з лицем банкира, який сидів обіч і все знав, охоче підтримував розмову:

— Служницею, мадам, не турбуйтеся. Хохли, знаєте, народ чесний, не те, що наш російський мужик, і в Києві легко знайти добру куховарку...

Авжеж, розуміється, все було гаразд. Так-так... Потяг цілою парою простував до Києва, гетьманські кондуктори входили до купе й, салютуючи, питалися, чи не всів хтось новий на станції. Замість колишніх жандармів стояла на пероні державна варта.

Стояли також кремезні німці в своїх сталевих шоломах і німецькі лейтенанти підіймали до гори руки в шкуратяних рукавицях і кричали своїми німецькими голосами:

„Abfahrt!“

Все було гаразд. Вагон біг спокійно до своєї мети і ніщо не віщувало близької катастрофи. Катастрофи? Ні, про катастрофу ніхто й думати не міг. Аджеж в країні був порядок і по містах стояли німецькі залоги. Аджеж поміщики спокійно сиділи по своїх маєтках і їх спокій оберігала войовнича державна варта, — муж - в мужа, вояк - в вояка — узброєна німецькими, новенькими карабінами, під начальством досвідчених російських офіцерів, аджеж навколо самого гетьмана згуртувалося квіття російської інтелігенції — навіть царські міністри прийшли допомогти завадіяцькому кавалерійському генералові зорганізувати лад і порядок в розлогій малоросійській провінції.

Ха - ха - ха! Яка там катастрофа? Хто там сміє говорити про катастрофу?

А тимчасом, тимчасом... Коли б вагоном другої класи їхав який-небудь досвідчений психолог, колиб ним, припустім, їхав би поважний англійський журналіст, що мав би з найбільшою докладністю нотувати для свого англійського „Таймсу“, для цієї універсальної, всепоінформованої газети, свої подорожні вражіння — він би напевно завважив, що не так вже все гаразд

в благословенній гетьманській країні. Він би помітив вираз неспокою на суворих німецьких лицях, він би звернув увагу на метушню на станціях, на збільшені варти й виставлені кулемети на перонах, він би прислухався до далеких, ледви чутних гарматніх вибухів і до того дивного слова, яке час до часу вимовляли німецькі уста із здивуванням і зовсім незрозумілим переляком.

Слово це звучало:

Петлюра!

І англійський журналіст, що напевне занотував би це слово, безрезультатно шукав би його значіння в своїх кишенькових словниках.

Але слово це було, існувало, а що найголовніше за ним, за цим словом зривався рев гармат і розбурханий шум людських голосів, за ним вставала нова дійсність, тривожна й дика, несамовиті гайдамацькі куріні завадіяцько маяли шликами і десь горіли села, звідкись надходили транспортні зброї, зявлялися якісь Січові Стрільці, Австріяки, Галичани, Німці, мужицькі отамани бундючно вели на волохатих кониках свою селянську кінноту, виблискували шаблі й підстрибували списи і дерлися мужицькі горла новим, о зовсім новим і зовсім незнаним, страшним, не російським, а якимось козацьким гимном — Ще не вмерла Україна!

* Авжеж, слово це було і був в цім слові тихий гадючий свист було воно, немов якесь незрозуміле злодійське гасло, що здіймало на ноги цілий край, цілу мальовничу, лагідну, придуркувату Малоросію, всіх отих „чабанів”, „парубків” і „дівчат”, які враз почали вигукувати про якусь там „самостійність” і одразу схотіли „різати москалів!..”

Проте, не забігаймо вперед і оповідаймо про все зпочатку.

Отже катастрофа сталася на одній глухій станції, десь не доїзджаючи до Овруча. Властиво, як би це сказати. Може це й не була катастрофа. Але потяг зупинився і на станції, на пероні... не було вже ані німецьких жовнірів, ані гетьманської державної варти. Навпаки очі професора Перепльотова з жахом побачили на пероні юрби озброєних людей в сірих селянських свитах і білих кожухах, очі професора побачили обвітрені селянські лиця й зустрілися враз з багатьома ворожими очима, що дивилися люто й непривітно, що з них визирав чужий край і чужа, незрозуміла для професора дійсність.

І ось тоді саме до купе засапаний вбіг блідий жид з лицем американського банкира:

„Господи, Боже мій! Панове! Куди-ж ми попали?“

Професор також не знав, куди він попав.

— Це мабуть мобілізовані, — вишептав професор, але вишептав так слабо й непереконаливо, що ніхто цьому не повірив. І навпаки всі якось одразу повірили в те, що сталася катастрофа, що до Києва не так то вже легко доїхати й що дорога в гетьманській, бороненій німецькими багнетами, країні є не менше небезпечна, ніж була там, закордоном, під диким пануванням п'яних матросів і робітників в кулеметних биндах.

Те, що сталося потім, було зовсім несподіваним і не менше страшним.

До вагону з реготом вскочило кількох озброєних довгими російськими рушницями людей і якийсь хриплий голос весело скомандував:

— А ну, вилітай з вагону один з другим!

В вагоні зчинилася несамовита метушня. Кричали жінки й діти, хтось протестував, якийсь старий дідуган в кашкеті поштового урядовця совав високому парубкові, що стояв попереду, свої документи.

Артист Московського Художнього Театру Римський Сарданапалов висунувся з дверей купе й обурено вигукував:

— Це несправедливість! Ми вже п'ятий день ідемо! Ми не допустимо!

За артистом визирали перелякані жіночі лиця. Сам Сарданапалов був червоний і розюшений, вимахував короткими, опецькуватими руками й лячно вирячував свої очі на озброєних селян.

Парубок, що стояв напроти нього, доброзичливо розреготався.

— Ну поговорив і досить! Вилітай один з другим. Кому я говорю!

І можливо, що нічого б і не сталося. Подорожні спокійно висіли б собі з потягу, а потяг, спокійно, подався б кудись геть, і ніхто б властиво й не довідався, що це за люди зайняли потяг і яким правом розпоряджався в вагоні довгий парубок з російською рушницею.

Але... власне тоді, коли парубок переговорював з розюшеним Сарданапаловим, звідкись на своє нещастя, взявся генерал Шагрєнев.

Генерал вискочив з купе ч. 5, розштовхав подорожніх, що оточували селян, і попав просто на довгого парубка.

В загальному розгардіяші ніхто властиво не чув, що генерал говорив парубкові... Але... але всі павпаки почули голос парубка...

Парубок, як ми вже писали, був високий і стрункий. Мав широке обвітрене, селянське лице з кирпатим носом і чорні сміливі очі. Він стояв навпроти генерала, тримав його міцно за ковчир і гукав:

— Так ось ти яка пташка! Гетьманський приятель! Царський генерал! Ах ти, ссукін син!...

Раптом парубок розмахнувся і що-сили вдарив генерала в лице. Зареготалися озброєні се-

ляни, що стояли обіч. Тонко заверещала якась жінка.

— Господи! Бють!

Юрба подорожніх метнулася вбік, кинулася до дверей купе, полинула в смертельнім жаху коридором.

І в той же час всім стало ясно, що потяг опинився в ворожих руках. В той же час в вагоні пронеслася дика, зовсім неймовірна чутка, що потяг оточений ніким іншим, лише українськими повстанцями.

Так-так, якимись самостійними українськими повстанцями, якимись дивовижними, озброєними мужиками, що йшли на поміч до свого мужицького батька Петлюри, десь під Київ, бити насадженого москалями гетьмана, різати панів і виганяти кацапів!...

...Професор Перепльотов тричі перехрестився. Очі його безпорадно дивилися в вікно на перон, де отаборилася бурхлива селянська юрба і кудюю тільки що повели безтямного від страху генерала Шагренева. Професор дивився і кліпав повіками, і щось несамовите борсалось в ньому якась метушлива, переполохана думка не давала спокою...

І раптом, раптом перед очима замойоріли селянські постаті, кожухи й свити, голені козацькі лиця, високий чорний парубок з довгою солдатською рушницею — все закрутилося в чудернацькому вирі... якийсь Миргород і пасічник Панько з напівзабутих гоголівських оповідань... запахло часником і ще чимось... може степом, може дьогтьом з фантастичних чумацьких маж... Степ... Україна... Малоросія... Татари... Що це — кінець? — шепотів професор. — Боже, невжеж кінець?...

Уста професора були бліді, страшенно бліді, а руки ніяк не слухалися, коли професор силкувався причинити віко валізи.

Біля нього, навсидячки, плакала груба його жінка Варвара Никонівна.

— Не плач, — шепотів професор—не плач... Але сам почував, що його уста тремтять, що він кожної хвилини готовий заплакати.

. . . . .

У вечері переладований повстанцями потяг рушив на Київ. Вагони проминали з піснями, з реготом, з парубоцькими вигуками і свистами. Іржали повстанські коні в причіплених до потягу „теплушках”, якось інакше, жаско й натужно ревів паротяг і торохкотіли мужицькі кулемети на пострах, на осторогу, на смерть кацапам і прибічникам нещасливого гетьмана.

Так-так... Саме на осторогу і на смерть... Дивні, неймовірно дивні були ці войовничі мужики з півдня Росії...

Дивні були їх пісні про якихось козаків і гетьманів і загадковим, злодійським говором лунала їх „самостійна“, навмисне неподібна до російської, мова.

Так-так... Може це нова Пугачьовщина, бунт, зрада, кров і пожари, а може щось інше, вже зовсім незрозуміле, якась несамовита інтрига німецького штабу, якась підла польська робота за юдині австрійські корони. О, хто його знає, хто його знає!...

Раптом знову заплакала Варвара Никонівна. Професор Перепльотов підвів голову й повернувся до неї. Вони сиділи на своїх валізах і скринях, закутавшись в усе, що було під руками. Було холодно, неймовірно холодно. З півночі, з совітського краю дув пронизливий вітер і гнав тяжкі олов'яні хмари над головами громади подорожніх, що розташувалася просто на пероні, під голим небом невдячної малоросійської держави.

Блідий жид з лицем американського банкира підійшов, важко сів на валізу обіч професора.

— Вони гірше большевиків, — зашепотів він. — Вони хочуть вирізати всіх росіян і жидів... Уявіть собі...

Щось було трагічного в шепоті жида, якийсь жах, понурий і безнадійний виповзав взагалі із темних надр степової країни, а крім того був вітер і приглушені, перелякані голоси подорожніх і далеке гупання гармат, — хто його знає де, під Києвом, чи ще десь — і кулеметна стрілянина в якихось, чи не збунтованих, авжеж збунтованих, пугачовських, козацьких селах.

О, було від чого битися серцю, було від чого труситися рукам і сохнути горлу, що тут, в цю понуру осінню ніч, викидало з себе лише хриплий, зловорожий шепіт.

Професор Перепльотов застогнав, щось хотів сказати — але махнув рукою й безнадійно опустив свою голову...

...І саме тоді, саме тоді, коли застогнав професор Перепльотов, з брудної, закиданої недопалками цигарок, підлоги чекальні, рештками сил, підвівся генерал Шагренєв.

Генерал підвівся, постогнуючи й підпираючися руками. Ціле тіло боліло, ноги, немов деревляні колоди, відмовляли руху. Тяжко було розігнути зболілу спину. При найменшому русі генерал стогнав і безсило падав знову на підлогу. Проте, по довгих зусиллях генералові якось вдалося вибратися на перон. Задихуючись і відпочиваючи, генерал доплентався до якоїсь скрині. Він сів, але зараз же застогнав і підвівся знову. Сидіти не було як. Побите тіло не давало ні хвилини спокою. Тоді генерал знову повалився на землю. Він упав просто проміж скринями, на холодний замерзлий пісок перону, притулився животом до землі й затих.

Стало холодно, але бракувало волі піднести руку й замотатися в пальті. Вітер подув з новою силою, зашарудів соломою, чи листям....

— Певне буде сніг, — сказав десь дуже близько якийсь тривожний жіночий голос. І другий голос щось відповів. Але слів не було чути. Був вітер і не було взагалі чути нічого. Не було нічого чути і важко, ох як важко було щось, доглянути в понурій, чорній, нічній безвісті, що розгорталася над цілим малоросійським краєм...

Генерал лежав і дригонів від холоду. І тут, раптом, генералові виразно пригадалася недавня сцена.

Встала в уяві чекальня, що так гостро пахла мужицьким потом і кожухами, і високий чорний парубок, і барчистий дядько з хитрими очима в рудій свиті з суковатим києм в руках.

Генерал пригадав, як полохливо, якимось запобігливо й покірно він сам розстібнув штани і без спротиву ліг на підлогу.

Гостро ризонувши повітря, засвистів шомпол.

А далі вже нічого не було, тільки біль і несамовитий звірячий страх і не менш несамовитий мужицький регіт і дикі слова в нечуваному жаргоні, що були може із степу, а може від самих завадіяцьких запорожців, описаних в історії Іловайського і в інших підручниках, що з них учили по всіх гімназіях і школах всеросійської імперії...

Якийсь голос майже над самим вухом прокричав:

— Це тобі, сучий сину, щоб на Україну не їхав!...

...Генерал Шаґренєв підвівся. Моторошно, глухо забилося серце. Враз йому здалося, що він вмере, що він не витримає, що мусить згинуть під тягарем усіх цих пекучих і ганебних спогадів. Він завовтузився, заскиглив, забився на холодному піску. Одчай охоплював його на думку

про цілковиту безпорадність тут, на цій глухій, далекій станції, серед цього ворожого й збунтованого краю.

І рівночасно якась нова свідомість, нова нечувана ясність огортала його ество.

Так ось вона яка Україна... — шепотіли його уста...

І перед очима генерала знову й знову закрутилися якісь дикі степові лиця, затанцювали дивовижні почварні машкари, пирятинський фельдшер Іван Іванюха зареготався, показав, немов пес, гострі, блискучі зуби, в червоному жупані, з червоними від крові очима промчав без сідла сам фантастичний батько Петлюра... Знову чув генерал посвист шомполів, мужицькі розбурхані вигуки, рев паротяга і гуркіт вагонних коліс. Ціла, спотворена хоробливою уявою, дійсність вставала знову перед ним, втіляючися в одному, грізному й понурому слові — У к р а ї н а.

— У к р а ї н а ! — ще раз проказав генерал майже на голос і впав головою на колючий пісок...

(д. б.)

Б О Г Д А Н І А Н Т О Н И Ч

С Т Я Г И В К У Р Я В І

I.

СЛОВО ПРО ПОЛК ПІХОТИ

Ми молодість тверду і кучеряву
складаємо, мов прапор, на ляфетах.
У куряві цілує очі слава,
горять на небі кулі і комети.

Змішалися, у куряві склубившись,
Статуї й люди перед арсеналом.
Ми, на багнети сонце настромивши,
виходимо нестримно і зухвало.

Юрба в вертепах вулиць, наче повінь.
Зпід ратуші зриваються два леви,
біжать в юрбу, толочать, брук у крові,
юрба кипить, шаліє. Місце левам!

Під гул, під бряз вальторень і тарелів
виходять леви попереду роти,
ведуть її. Хай їх вітають трелем
пузони полку пятого піхоти!

Хай всі, хай всі побачать і почують
з трибун, з бальконів, з брам, з дахів сріблених:
востаннє вам піхота салютує!
Шрапнелі сонця вибухають в місті.

Ми молодість тверду і кучеряву
складаємо, мов прапор, на ляфетах.
У куряві на синім небі сяє
майбутньої Республіки планета.

II.

СТЯГИ В КУРЯВІ.

Гудки патруль над ранком дзвонять в білім місті.
Збудившись, леви з грив стрясають зорі й сніг.
Порожні, сині площі в мряці золотистій
колишуться, мов плахти, і біжать зпід ніг.

Дівчата, що вночі коханців облїтали,
в устах почувши терпкість ранку й свіжу синь,
здрігаються, як промінь сонця в око жалить,
долонями взиваючи останню тїнь.

Мов піна на тарелях, сонний сніг на площах,
гудки, мов кулі в скло, влітають до кімнат.
Як шаль дівчатам шиї обвиває острах,
піднявшись з прогалин думки, з серця дна.

Аж сонце, що промінням чеше гриви левів
й оливою мастить їм вигнуті хребти,
відвернеться. Так око неба коралеве
подивиться тривожно, де й кудою йти.

Знечевя бризне постріл перший, другий, третій...
і сонце — крапля ртуті в синім неба склі —
сполохане хитнеться й тремтячи у леті
униз покотиться в подертій стяг землі.

Розприснеться й гарячим лоем на обличчях
холоне, як людьми закрутить наглий вир
і сивим клоччям диму куряться рушницї,
випльовуючи кусні сонця з ситих гирл.

Летять з горбатих мурів постріли, мов щиглі
і поцідує куля ніжно лева в рот
і тепле оливо в левиних пащах стигне,
аж продереться день — розрізане шатро.

Вирують вулиці — скажені каруселі
і юшка олива в котлах димучих площ
булькоче і кипить, немов смола пекельна,
завернутий з землі у небо

смаглий дощ.

Коли стає густа заслона мряки тонша,
мов нетлі, виринають постаті з димів
і виплюті з землі у гору кусні сонця
вплітаються

у дальній
клекіт
літаків.

Принишкли, наче листя, люди занімилі,
мов клин, в куль тьму впоровся навіжений марш,
аж площі закрутилися,

зірвались,
полетіли
у небо.

Бачиш:

наші йдуть,
це
прапор наш!

III.

НА ТРИ ШЛЯХИ

На три шляхи за лисогори, за високорівню ворог відступає,
Лежить на білій плахті снігу сонце — стяг попоротий від
куль.

Мов сторожі кордонів пітьми, ждуть горбатодзюбі круки
свого паю,
хоч лижуть ще червоні язики з розжеврених до краю дул.

Ще металеві горла літаків серед прокльонів клекоту і гулу
викрикують у світу сторони чотири свій прощальний спів
і ллеться сніг, мов синій лій, у ззеленілий та дірявий сон-
ця тулуб
і, мов печать, значить застигши синім воском на очах мерців.

Ще з літака, мов із ведра, в казан долини ллеться струм
вогню густого,

аж вцілений літак, мов птах проколотий, хитнеться й за-
тремтить.

В станицю до вождя телефонує з поля бою Янгол перемоги,
з-над звітів, мап і плянів постать згорблена підводиться
на мить.

— Тут, бойовище, пане генерале, так це я! — телефонує
Янгол.

— Мій вірний, любий друже! — дзвонить відповідь звору-
шена вождя.

Стає, у записник історії кладе свій підпис твердо, креслить
дату,

виходить із квартири й дивиться

на дальній,

звечорілий шлях.

Ю. Я Н О В С Ь К И Й

К О З А К Ш В А Ч К А

Вони замерли, ніби ковтнули міцної отрути, й вона їм забила дух. Галатів чуб один ворушився, звисаючи над оком. Подзьобане віспою обличчя Марченка стало страшним одразу — оббите морською водою обличчя — кольору сухого полину. Остюк безтурботно тримав у руці соняшника й поклав руку на Шахаєве плече. Останній похмуро пригнувся на стільці, простягнувши наперед зціплені руки. Він наче сидів на сідлі. Новенький френч з плямами на плечах, де були пагони, салдатські штани й нові шеврові чоботи з острогами, букет весільних воскових квітів на грудях—так виглядав Шахай.

Це сиділи на скелі орли, напустивши на себе всю поважність завмерлих хвилин. Це—ще непорушена нічим тиша, яка розірветься через голосне квиління стріл, брязкіт щитів, іржання коней, і затремтить степ, затрясуться шляхи під копитами сміливих вершників. Чи знають вони свою силу й волю, замах клинків своїх, мужність серць і світло очей? Не знають вони ні сили, ні волі, ні мужности серць, ні замаху клинків. Та що їм до таких дрібниць, коли вони почувають,

---

Цю бадьору гостро насичену запахом рідної землі новелю, пера Юрія Яновського ми передруковуємо без змін із третьої книги «Літературного Ярмарку» за 1929 рік. Романтик Юрій Яновський, один із талановитіших співців нашої революції. Світський письменник—він не затратив споріднення з історією власної Батьківщини. Многолика постать бундючного «лицаря», безжурного і очайдушного запорожця проглядає із цієї новели. Наш журнал завжди підкреслює все те, що виразно «формулює» українську дійсність. Новеля Ю. Яновського—саме спричиняється до зрозуміння мужньої, вояцької української душі, відродженої в буревіях революції.

що живуть! Їх четверо верховодить усім Ново-Спаським. Вони літають як птахи, кружляючи над рідними хатами, вище й вище, на синю скелю неба, ледве помітними крапками стають там, і насилу доходить згори завмираючий клікіт. Вони живуть!

— Ворушися, чортова клацалка! — сказав крізь зуби високий Галат. Проте, сам він не ворушився, упираючись рукою в бік і одставивши ліву ногу. Наймолодший з чотирьох, він був і найнетерплячіший.

Марченко сердито скосив очі на Галата, і в цей момент фотограф клацнув затвором. Так вони й залишилися на платівці — ці Марченкові косі очі.

— Готово, — сказав фотограф, граціозно поклонившись чотирьом друзям.

Вийшли на сільську вулицю. В повітрі літало довге біле павутиння. Ранок, чудний ранок Шахаєвого весілля кінчився. Галат біг попереду — довгоногий, тонкий і чубатий. Остюк забирав усю землю під себе, ступаючи кривими ногами кіннотчика. Він розмахнув правою рукою, а ліва увесь час висіла, не рухаючись, наче нею вічно притримував Остюк шаблю. На Марченкові була матроська сорочка і капелюх, тільки славетний кльош було запхано в чоботи. Шахай ішов, нечутно ступаючи по порохнявій дорозі.

— Ми знялися на карточку, — сказав похмуро Марченко. Він трохи гаркавив.

— На карточку! — прокричав Остюк сильним голосом: він звик бути вахмістром в ескадроні. — Тепер революція!

— Ми забули знятися з шаблями. І з револьверами в руках...

— Ми виходимо на дорогу, — раптом почав Шахай, перебивши Галата, — дайте мені тільки повінчатися. Як на карточці ми разом, так і скрізь

чотири наших голови не виходять з карточки. Ось ми всі нежонаті йдемо, а сьогодні я повинчаюсь, і всі ми повинчаємось, і одружить нас із собою далека путь та грізне життя.

Вони дійшли до ярмарку. Осінь, найкраща пора, пахла з усіх підвід. Пшениця, ще не продана, стояла в лантухах. Її мідяне зерно поллято сонячним блиском. Вози гарбузів, кавунів та яблук, гарби соняшників, фортеці з капусти, буряків, картоплі, вінки цибулі, ще яблука, огірки, баклажани—все, що вродила випрацювана земля.

— Революція здала нам козирів у руки. Ми їх триматимемо, доки прийде наша гра. Я не знаю, що буде в містах, бо я загубив нитку до тих, що там керують. Але тут у нас ми будемо готові до того, щоб не дати нігде, нікому, нічого за нас вирішувати. Наше слово—у нас у пельці, а в руках шаблі й кулемети, і тридюймовки і сам Господь! На колосальній площі віє зараз вітер, немає жадної влади, а кожен ярмарок—настояща революція.

Шахай показав рукою навкруги.

— Ось ті, що приїхали на наш клич. Я чекаю з дня на день від телеграфіста на станції повідомлення про офіцерський ешелон з фронту, який варто було б обеззброїти.

— Може їм, розумієш, теж треба зброї вдома?—сказав Остюк.

— Гасити революцію? Бач, вони поодиноці не можуть, вони їздять ешелонами! Справедливий і правий лише той, хто перемагає. Годі тобі згадувати за дурну справедливість. Сила й воля до життя—ось найсправедливіший закон. Хватай за горлянку і відбери зброю, а потім хай кажуть, де несправедливість. Мало тобі зуби били за твій вік?

Так розмовляючи, вони дійшли до валки під-

від, що розташувалися на ярмаркові осторонь. Добрі військові хургони, коні, аж репаються, брезенти зверху, і під ними на двох возах кулемети. Хазяї коней поважно ходили навкруги, лускаючи насіння, і груди їхні розпирало чекання.

— Здорові були, — сказав Шахай привітно. — Здоров, — відповів йому Шворень, рябий гевал, що пишався із свого кулемета, котрого він з братом Санькою привіз з фронту.

— Мовчи, дурень! — крикнув на нього Санька, метко підбігши до Шахая.

— Ми приїхали — притишив Санька голос, — приїхали з усією бандою. Нас двоє, та Виривайлів аж четверо, Бубонів Петро з кулеметом, Васишлишиних два брати з хутора, дядько Макар — чередник. Отакі ми всі.

— Сила велика, а головне — надійна, — промовив Шахай, ручкаючися з усіма названими людьми, — я вас запрошую до себе на весілля сьогодні.

— А кулемети?

— І кулемети. Галат заведе вас до мого двору, а я піду ще погомоніти з людьми.

— А ми? — запитали Остюк та Марченко.

— Ви ж дружки. Підіть постережіть, щоб ніхто церкви не вкрав.

Шахай пішов між возами, питаючися за ціни, за врожай, за кількість салдатів, що поприходили з фронту. Він ходив по ярмарку, переступав калюжі, ніби широкі ріки, баклажани нагадували йому кров, очеретяне віниччя біля яток перетворювалось йому на пишні бунчуки, плахти на руках — на прапори, і вітер над ярмарком — на гомін і шум армій. Бджола сіла Шахаві на руку — він не погнав її, доки та сама не злетіла, відпочивши. Пахло свіжою соломною і осінню.

До церкви люди посходилися, як на великдень. Церкву колись будували ще запорожці, вона була тісна і старовинна. За всім доглядало певне хазяйське око братчика низового, бо міцніше зробити церкву не стало б хисту й нині. Все окували залізом.

Навіть панікадило було такої неймовірної ваги, що влітку, підчас одправ, порипували сволоки, на котрих воно висіло, лускалися дошки, і здавалося, втягне хреста з бані до церкви ця шира запорізька пожертва. Суворі звички Січі Запорізької відбилися на церкві. Ікони було змальовано з братчиків-будівників, з кошового отамана, з курінних. В такій церкві ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями, в козацьких свитах, жорстоких та відважних. Вони позирали зі стін, переморгувалися один з одним — часто з призирством до молельників, іноді—вибачливо, рідко з — потуранням. Та парадіяни вже позивали до своїх ікон.

— „Ой, скинемось та й по таляру,
Та купім коня отаману!“

Галат мугикав собі під ніс, обходячи церкву. Свічок наявно не хватало. Вусаті ікони гнівалися зі стін: їм треба більше світла. Але й так церкву не було вже давно освітлено. Хіба що запорожці, повертаючися з морських походів, клали вози свічок перед святими кошовими в церкві й викурювали їм же цілі шапки росного ладану зі Смирни.

— „Ой, скинемось та по другому,
Та купім коня з попругою!“

Галат незадоволено пересунув кованого ставника з сотнею свічок — від святої Варвари до ікони Покрови, де в натовп стояло чимало чорновусих козаків з булавами й перначами. Його не заспокоїло це регулювання поваги до свого брата — мужчини. Остроги його дзвеніли вдовж

і впоперек, по закапелках, по притворах. Він не спинявся доти, доки не знайшов десь у схованці ще оберемка свічок. Пономар тільки здалеку слідував за Галатом. Жарти погані, коли справляє весілля сам Шахай!

— „Купім коня та вороного,
Та й поїдемо в чисте поле!“

Свічки всі порозтикувано. Церква ніби виповнилася жовтим жаром. Він лежав купами на панікадилах, перед іконами, ворухився, коливався, наче жив багатопінним життям серед білого дня, під проміннями, пасмами світла крізь вікна.

— „Поїдемо та в чисте поле,
Та в чисте поле, в дібровоньку!“

Галат зупинився, задоволено оглядаючи свою роботу. Помітити когось в церкві — того, хто прийшов тільки до Галата — він не помітив. Люди стояли не похнюпившись, на вінчанні церква робиться веселим храмом поганського древнього бога. Це — Даж-Бог, бог-сонце, бог-година, бог зрозумілий, простий і гулящий. Дівчина заступила дорогу Галатові. Соромлива, хупава дівчина подивилася в його чорні очі, як у криницю з холодною водою. „Вийдеш, Хомо, на вулицю? Як я за тобою скучила!“ — „У церкву несе тебе, Васько“ — пробурчав Галат. Узявши за рукав дівчину, він повів її на крилос. Там уже стояла півча.

Ударили в дзвони. Мідне овкання заходило до церкви крізь двері Зайшов Шахай. Його наречена ще не приїхала, він послав за нею дружків—Марченка й Остюка. Надія охоплювала всього Шахая. Широкі степи лежали перед ним і його селом. Велетенський хаос, котрий опанував землю, був як море, що порозбивало човни. Треба триматися на острові, доки витратить силу шторм і хаос стане пасивним. Тоді — шаблею захищати руїни. Поодрубувати руки всім, хто

потягнеться підкоряти вільний нарід, хто захоче
різати його землю, як хліб, і їсти, захлинаючись
від жадоби, від страху, що хтось дужчий одніме
шматок. Шахаєві приходило на думку царське
панування, уся історія народу — славна, гучна
й завше великодушна. Козаки-сіромахи проходили
довгою валкою: всі чеснотники, хоробрі гультяї,
морські розбійники гордо ступали на великих
землях, всі лицарі чести своєї сіромашної й муче-
ники. Максим Залізняк, Семен Неживий, Яків
Швачка, Іван Бондаренко—всі славні колії, чисті
серця 70-тих років XVII віку, месники за кривду,
за бідних! Вони проходили перед Шахаєм, як
жорстока пам'ятка, як пересторога, як нагадуван-
ня про панську віроломність, царську розправу,
про опоганення хліба-соли дружнього столу, во-
ни проходили з вирваними ніздрями, з клейнами
на лобі, несучи в руках своїх голови, напхані гре-
чаною половою, вони пропливали, несучи свої
ноги, поклавши на плечі поодрубувані руки. Пе-
тро Кальниш — останній кошовий Січі, цокотів
чотками в самотньому затворі Соловецького мана-
стиря: двадцять сім років прями старий степові
думи, дивився на свій край аж з Білого моря,
плакав, крізь туман не добачаючи прийдешніх
віків, радів сонечку, коли воно проглядало через
сіру млу півночі. Шахай клянеться собі, обходя-
чи церков, зупиняючись перед святим козацтвом
на стінах, клянеться не допустити жалости до
серця. Клянеться, що не віритиме нікому, хто
лежатиме під його шаблею або сидітиме за його
столом. Він клянеться й цілує в плече сивовусого
курінного. Надія обволікає його, як марево, як
отруйний фіміям великих подій. „Револуція — ве-
лике слово” — думає Шахай, і почуває, як по
хребті в нього лізуть комашки. „Всі щасливі, не-
ма царя, правитиме нарід, розіллються медові рі-
ки, щастя й радість!”

До церкви підїхала тачанка з молодою. Одразу всі люди в церкві загомонїли. Шахай прокинувся від своїх думок і поспішив до виходу. Там він зустрїв молоду і увійшов з нею назад. Півча заспівала „Гряди!“ Голос Галата далеко вилїтав за крилос. По всіх кутках бренїли шибки від співу Галата. Вийшов з вівтаря пїп і став вінчати. Марченко й Остюк переморгувались із своїми дружками.

Весїлля справляли по-старосвітському.

Дружки летїли верхи на конях по вулицї, на рукавах білили хустки. По дорозї хутко шикувались заслони, щоб перепиняти молодих і вимагати викупу. По хатах у молодого й молодої востаннє оглядали столи й перевіряли, чи все є так, „як годиться“. Баба-розпорядчиця не злазила з печі й звїдти керувала весільним чином. Вона захворїла, пішовши до молодої розплїтати косу і співати сумних пісень: пісні були навдивовижу дзвінкї й жалїбні, а бабина горлянка рипуча, роки бабинї лежали на її сухих плечах, як гаряча повсть, а ніч осїння — холодна. Пострїлів пролунало стїльки, скїльки годилося, віно було повезено до молодого, а тачанка з Шахаєм та його дружиною заїхала до тестевого двору.

Скїльки пісень погублено тепер — старих і розрадних! Скїльки мельодїї увїбрала в себе чужа гармошка—захрипла гістеричка, де ноти тьмаві, а пісні метушливі й неповажні, де знижується мистецька глибина мельодїї, гармошка — демагог, багатоголоса перекупка! Ось співає скрипка чи розмовляє кобза: одна, ледве помітна нота простягається в повітрі, і її коливання таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий,—до божевїлля—звук Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до генїяльності нота зеднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі

від розкритої таємниці, тремтять вії від набіглої щасливої сльози. Та скрипка грає далі. Нота міняється, пролітають дрібні сплески звуку, ніби в скрипці проривається сміх. Обличчя яснішають. Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі звуки. Ноги самі стукотять такт. Старе й молоде рушає в танок. Ходором ходить подвірря. Бубон клацає й гупає, як веселий парубійко. Переплуталися пари: на втіху, на сміх. Та скрипка вже стомилася. Десятки рук частують скрипака, кожний хоче з ним випити, поцілуватися, кожного скрипак хоче пославити на скрипці, і повстає галас, гомін.

— „Поміж трьома дорогами,—
починають легко, поволі дівочі голоси.

— „Рано ра - но!
допомагають їм хлопці.

— „Поміж трьома дорогами, ра - не - сенько!

Дівчата стоять у гурті, обнявшись. Хлопці оточують дівчат. Пісня радісна охоплює подвірря.

— „Там здивався князь з Даж - богом, рано, ра - но,
Там злибався князь з Даж-богом, ранесенько.

Сонце спускається на вечір. Воно дивується, як можна йому зустрітися з князем, з молодим. Сонце поломеніє.

— „Ой, ти боже, ти Даж - боже, рано, ра - но,
Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.
Бо ти богом рік від року, рано, ра - но,
А я князем раз на віку, ранесенько!

Хлопці підморгують дівчатам. Скрипка відпочила й запрошує до танку. По землі розтікається вечір. Вечірня тиша опановує землю. Тільки на подвіррі Шахаєвого тестя гримить бубон.

Пяна баба-розпорядчиця співає на печі. За столом точаться розмови, сліпий музика перехи-

ляє чарку для чистого голосу, мостить свою кобзу, настроює струни. Поважне товариство сидить за столом. Червоношока наречена соромливо поглядає на гостей. Галат тримає голову обома руками, щоб вона не впала на стіл.

— „Ой у саду голуби гудуть,
Ой у саду голуби гудуть,
Аж в світлоньку го-ло-си і-дуть...“

Баба співає старечим, верескливим голосом. Вона згадує молодість. На неї сходять видіння далеких років, молодих бажань.

— „Порадь мені, моя матінко,
Порадь мені, моя рідная,
Кого брати та у бояри?“

— Цікаво, кого треба брати в бояри?—промовив Шахай, — мабуть, багатих та дужих. Чи, може, козаченьків з Січі?

Усі засміялися.

— „Збери, сину, всю родину,
І близькою, і далекою.
І близькою, і далекою,
І вбогую, і багатую“.

Ніхто не міг витримати, щоб не зареготати на всю хату. Бабу почастували чаркою. Вона взяла чарку в руки й доспівувала пісні. Де в неї й узявся голос?! Останні слова, як дорогоцінні яства й напої, баба клала просто на стіл, і ще довго радувалася з них захоплена кумпанія.

— „Багатую — подарочки нести,
Убогую—порядок вести.
— „Багатую—щоб напитися,
Убогую—пожуритися“.

Співачка випила чарку так ніби добра дівка була, й кинула посуд на долівку, зухвало вигукнувши: „Гірко!“

Серед загальної тиші, котра повстала після

поцілунку Шахая, зарипіли легенко струни на кобзі, зашуміли, загули, як весняні джмелі, як жовті працьовиті бджоли. Руки торкалися до струн ніжно, й кобза дзвеніла, немов у чеканні.

— Чого ж ти нам заспіваєш? — запитав молодий. — Про честь, чи про хоробрість, про обов'язок людський, чи про лицарську славу?

— Мало тепер чести між людьми, — несподівано басовитим голосом одповів кобзар, підводячи до товариства свою голову з порожніми білими очима. Це була замкнена в собі людська істота: за плямами очей горів людський мозок і ніколи не мав надії вийти на світло.

— Мало чести, — сказав сліпий, — і немає хоробрости. Ходжу я по світі, до моря доходив — злодій нарід тепер повівся. Скільки разів мене обкрадали, били й сміялися з моїх пісень. Од діда й прадіда памятаю я пісні, а самому не довелося ще й однієї скласти. Чутки ходять скрізь по землі, я дослухаюся до всього, що віється по дорогах, до всіх пісень, до всіх розмов. І — ще нічого я не почув, люди. Сліпому тяжко, а зрячому — ще тяжче.

— Слухай, діду, — в голосі Шахая забреніла воля, — ось тобі моя голова, діду! Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом кріпаком, прадідом-запорожцем — не загинула ще честь і хоробрість! Любов і ненавись, дружба й самопожертва вже підносяться з забуття. Революції ми не приспимо. Яка воля віє над землею!

Остюк, Галат і Марченко, ніби за командою перешили чарки. Вони відчували вже вітер шляхів на щоках. Звичайні слова, може, й незрозумілі їм, збуджували в їхніх серцях гордість. Через це вірили в зорі й прекрасні ідеї, в чистоту і мужність людської душі. Такі люди ходять по сторінках історії, як по своїй хаті, і дивно стає, чому після них повстають зруйновані міста, кров,

пустака, смердючі трупи. Може, завше шукання людського, справедливого й достойного дає такі наслідки?

Тимчасом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Саньку й пришелепуватого Митьку; Макара — колишнього чередника, рудого велетня із страшними вусами, кудлатою червоною головою і дитячими блакитними очима; Бубона Петра — найкращого в світі наводчика, котрий міг би набоями обкопати навкруги, мов межею, своє поле з трикілометрової дистанції; братів Василишиних — незрівняних розвідників, телефоністів і — у вільну годину — музикантів; Виривайлів — чотирьох соколів, що загинули згодом усі, — один по одному, рубаючи шляхту, стріляючи кадетів, домучуючи генералів; Виривайла Івана — геніяльного сурмача з неймовірними легенями, котрий міг перекричати всі стихії, збудити мертвих і виповнити поле бою тривожним, полохливим, зворушливим, переможним сигналом; Виривайла Петра — комбрига кінної, майбутнього героя Успенівської операції, котрому зробив поминки Шахай, наказавши зарубати над його тілом сотню полонених; Виривайла Семена — першого в армії злодія, що обкрадав усі кінні полки і щодня мав нового коня, а його ескадрон — навіть пташине молоко; Семена зарубав третій ескадрон, оточивши його своїми сто двадцятьома клинками в полі, вислухавши глузування й лайку, давши йому змогу попрощатися з білим світом; Виривайла Панька — гордість піших і кінних полків, кулеметчиків і гарматчиків: Панька, що складав пісні — гострі, як бритва, співав їх так, що вершники падали з коней від реготу, і вивчив солідно лаятись увесь свій полк — він командував потім полком.

Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. Тут були

потрібні люди. Вони цілком підкоряться волі ватажка і командира. Наполеон і Петро Перший завше стоять прикладами — як треба вибирати людей. Жорстокий Даву, стратег Удіно, Ней, блискучий Мюрат, інтриган Меншіков, ще сотні невідомих — всі й померли б офіцерами, синами скульпторів, писарями в нотарів, корчмарями, пирожниками. Їх усіх знайшов державний розум, геніяльне передбачення великих людей.

— Хай заспіває про Супруна-козака, — сказав Панько Виривайло, — ох і пісня ж грусна!

Загальна мовчанка підтвердила, що Панькове бажання припало до серця всім. Молода встала од столу й сіла поруч сліпця, мовчки торкнула дерев'яну опуклість кобзи. Очі молодої — вогні й прибавливі — були трохи сумні, як завше сумні є очі всіх степовиків, усіх птахів степового краю, у всіх дівчат великого степу. Акорд пролунав у хаті. З акордом зайшла знадвору дівчина й сіла до Галата. Подвірря ж танцювало.

— „Ой, не знав козак, —

голос кобзаря нерішучий, кволий, непевний — козак щиро не знав, —

— „Ой, не знав Супрун,

А як славоньки зажити,

Гей, зібрав військо славне запорізьке

Та й пішов він орду бити“.

Струни зайшлися цілими оплесками звуків. Згадки, спогади несла їхня хвиля. До берега наче докочувалися ці звуки й ховалися, як хвилі у піску. Серед тиші народжувалися шелести степів, тупіт копит кількатисячного загону Супруна. Кобзар торкає струни ніжніш і ніжніш. Тонші й тонші звуки тихо злітають з його пальців. Звуків меншає — і швидко — одна тенькає струна, і довго в кутках хати чує напружене вухо її відгомін і луно.

— „Ой, у неділю рано-пораненьку
Супрун із ордою стявся,
А в понеділок в обідню годину
Сам в неволеньку попався“.

Молода зідхає. Голос кобзаря став трагічним, наче він розповідає про рідного сина. „Сьогодні неділя, — думає Шахай, — а завтра понеділок. І обідня година“. Галат щось говорить на вухо своїй дівчині, доки звучить мелодія після останніх слів кобзаря. Галатова дівчина червоніє, і її очі заволікає хвиля бажання. Панько Виривайло не має сили витерпіти. Він прикладає долоню до рота й пронизливо виводить божевільну ноту пісні.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне!“

До Панька долучається речитатив кобзаря. У нього тремтять губи від зворушення. Але слова його тверді й розільні, як докір.

— „А де ж твої прегромкі рушниці?“

По павзі обидва голоси — Паньків і кобзарів — дружньо виводять гіркі слова відповіді. Тихо, похмуро, гірко говорять вони про свою біду. Покора людини, що потрапила в горе.

— „Гей, мої рушниці в хана у світлиці,
Сам я, молодий, у темниці“.

Знову бренчить сама кобза. Вона бренчить, як гіркість Супрунового життя. Розчарування й туга за рідною стороною. Струни дзенькають, ніби падають у безвість дзвінкі краплі часу.

— „Ох, і ти козаче, козаче Супруне,
А де ж твої воронії коні?“

Розпачливо допитуються два голоси — мельодія й речитатив. Відповідь вже їм відома, і вони питають Супруна, тільки щоб поплакати з ним у неволі й пожуритися разом з його пропашою головою.

— „Гей, мої коні в хана на припоні,
Сам я, молодий, у неволі“.

Співають самі струни, покірно хилить голову людська доля. Але, що це з ними сталося, з тими струнами? Вони починають грізно рокотати. Рве пальцями їх незрячий музикант. Без жалю бе їх рука, а вони, покірні, вже розійшлися по хаті бадьорими, сильними звучаннями. Іван Виривайло зідхає на всі свої велитенські легені.

— „Ох, і виведіте мене, виведіте
На Савур-могилу,
Гей, нехай стану, гляну подивлюся
Я на свою Україну!“

Молода співає вже дзвінким голосом. Та й усі присутні хочуть співати, і починають із своїх місць. Лунає голосна пісня, тривожна сила і збуджена радість суворости. Ніби над степами ширяє її тісенна величність, прославляючи давніх мешканців степу.

— „А з тої могили видно всі країни,
Сиз орел літає,
Гей, стоїть військо славне запорізьке
Та як мак процвітає!“

На цьому закінчується весілля в хаті молодої. Настає вечір, і лізе на небо червоний місяць.

Дружина Шахая не могла заснути. Вона чекала чогось більшого від цієї ночі. Уява малювала майже божевільну насолоду. Млость незайманості панила дівоче серце. Та прийшов такий Шахай, і вже немає дівочих мрій, зникла туманна далина, прозоро міниться обрій. Біль, втома і незручність — холодили новонароджену жінку.

Хотілося плакати від розчарування, хотілося забути цю розкриту таємницю й знову коливатися в повітрі, як марево, ходити росою по воду і що разу чекати там чорновусого парубка, котрого вона так гарно вмiла вишити на рушниках. У Шахая немає вусів, його холодні, тонкі губи цілували соромно, як нігде не написано по книжках. Навіть досвідчені дівчата — подружки не казали нічого подібного, що так можуть цілувати губи чоловіка.

Шахай поворухнувся, поклав руку на шию дружини, і на мить здалося, що він прокинеться. Та він засвистів носом ще дужче. Молода злякалася й почала його будити. Напівсонний Шахай притиснув до себе її і, вмить спалахнувши нестримним бажанням, задовольнив його. Потім він заснув знову, не випускаючи дружини з обіймів. Прохолода великої хати посвіжила чоло жінки. У неї зростала й зростала ніжність до Шахая. Пливли години першої ночі людського подружжя.

На подвір'ї вистрілив хтось з револьвера. Потім голос Марченка страшно вилаяв Шахая, пролунав ще один постріл, куля влучила у вікно хати. Молода злякалася й затремтіла на ліжкові. Шахай не прокидався. Молодій здалося, що він мертвий. Вона припала до нього жадібно всім тілом і охопила його голову голими, теплими руками. „Чого тобі, люба?“ — запитав крізь сон Шахай, — „то певно хтось напився з хлопців. Спи, голубко“. Він бурмотів ще крізь сон. Ніч проходила тривожно й мертво, як людські останні ночі, як останні сні засуджених. Це була ніч спокійної радості. За півгодини молода побачила, що Шахай лежить з розплющеними очима. Не подаючи знаку, вона стала крізь вії слідкувати за чоловіком. Вона знала що не доспить цієї ночі до ранку, і тому трохи згодом не дивувалася, коли прийшли до Шахая з телеграмою із станції.

Розплющені очі Шахая закрив, затяг туман. Так буває, коли очі людини повертаються до себе в мозок і розглядають те, що відновляють їм мозкові клітини: картини вчорашнього, образи давнього, мрії прийдешнього. Шахай побачив смиренного ченця Залізняка, котрий в темну квітневу ніч 1768 року вийшов з ватагою з Мотроїного лісу. Підтикавши поли рясни, їхав Максим монастирським жеребцем. Позаду його йшла босями ногами по дорозі ватага. Вона простувала до Медведівки святити ножи, бо свяченими тільки й не гріх було колоти. Це — не Мазепа — прозорливий політик, не Сковорода — європейський розум і філософська голова, це, нарешті, не загадковий Хмельницький, котрий боявся вхопити голою рукою жарину щастя. Іде ця анархічна сила, що тільки руйнує, повстає катастрофічно і зникає за обрієм, як фантастичний вогнений птах. Він безпомічний — цей ватажок. Він хоче знайти біля себе людину, що бачила б ширше й й далі; він хоче вірити всім, не загубити результатів відваги. Залишає ж по собі тільки згадку про пожежу, пісню про тортури та іскру невгасиму, що десь тліє в нетрях мозку до нового, божевільного діла. „Треба співати й про таких людей”, — думає Шахай, — „хай не загине на землі боротьба проти гнобителів!” „Вони сміливі ці анархічні велетні, вияв сили і відсутність точки, до якої треба силу спрямувати. А зрячі прийдуть потім, витопчуть колоситні царини конем і застромлять списа глибоко на межі. Але треба берегтися анархічних сліпців: їхні діла відсувають перемогу в темряву прийдешніх віків!” Так снувалася думка в Шахая.

Надворі почала бренчати кобза. П'яний кобзар здався на прохання Галата і вчив останнього співати пісню про козака Швачку. Музика знав, що над подвір'ям висіло нічне небо, людст-

во спало по своїх хатах, а останній гуляка з Шахаєвого весілля давно вже вгомонився там, куди встигли донести його ноги. Проте серед ночі повстала Кобзарєва пісня. Галат обнімав кобзаря, щоб той не хилився назад, допомагав тримати кобзу й підбадьорював прокльонами. У сліпого повні очі світла від міцної горілки, йому було видніше такої ночі грати, ніж по дню.

— „Гей, хвалився та козак Швачка,
Під Білу ю Церкву ідучи:
Гей, будем брати, та китайку драти,
Та в онучах топтати!“

Галат совісно проспівав цього куплета й собі. Сліпий його виправив, показавши, як досягти бадьорости й безтурботности в мельодії. Пісня коливалася, як самотній вершник на обрії.

— „Гей, казав еси козак Бондаренко,
А що славонька буде:
„Гей, будем брати та поли драти,
Та плечі латати!“

— Це ви, діду, про нас, — не витерпів Галат, і до Шахая долетіло тремтіння його голо-су, — бісової душі віри!

Ти, Марченко, з нами не поїдеш. Тобі я віддаю десятюх оцих людей. Хлопці, слухайте Марченка. Обидва Шворні, усі Виривайли, Петро Бубон, Василишині й Макар — я залишаю вас Марченкові. Зі мною поїдуть Остюк, Галат та ота сотня охочих, що прийшли сюди на наш клич.

Шахай пройшовся по залі станції й трохи помовчав. Біля нього було тринадцятеро людей. Блимала на столі гасова лампа. На пероні гомо-

ніли партизани—їх перехвилював цей туманний ранок, що по троху розганяв темінь ночі.

— Ми зустрінемо ешелон на Варварівці. Спробуємо його обеззброїти й пустити далі без зброї. Ми не встрянемо в жадний бій. Нам треба тільки зброї, і ми її заберемо в тих офіцерів, що йдуть з фронту додому. Зброя за всяку ціну!— ось наше сьогоднішнє гасло. У кого в руках зброя, той і буде диктувати події.

— Понімаєш,—сказав Остюк,—вони можуть ще перед Варварівкою повернути праворуч і поїхати іншою колією. А ми на Варварівці їх не побачимо.

— Ця дорога ближча, Остюче, телеграма каже, що вони можуть поїхати тільки через Варварівку. Вони хочуть швидше дістатися додому, щоб захищати свої маєтки від революції, і нашо їм їхати не по простій дорозі?

Остюк згодився, а за ним закивали головами Марченко й Галат. Все передбачив їхній друг.

— Та я подумав і про те, чого ти боїшся, Остюче: я не беру з собою цієї десятки на чолі з Марченком, і хочу, щоб Марченко їх повів до станції Полтавки і там пересидів день, чекаючи ешелона. На той випадок, коли ешелон не піде на Варварівку, а піде на Полтавку, ми будемо певні, що він все одно від нас не втече. Ти візьмеш його, Марченко?

Марченко—ще не зовсім тверезий після весілля—закліпав очима й почухав волохаті груди. Молодший Виривайло осміхнувся до Шахая й вдарив долонею по плечах Марченка. Остюк клацнув острогами.

— Ти візьмеш його, Ничипоре Олександровичу?—повторив Шахай.

Дурний Митька Шворень поплював у руки

і крикнув: „Заметем!” Нарешті Марченко пропи- тим голосом вимовив:

— Даси мені фугасів зривати рейки? Із ними я й чорта візьму.

Шахай погодився і наказав Остюкові від- дати Марченкові те, чого той просив.

— А ми з чим поїдемо?—промовив Остюк.— У нас їх штук п'ять усього є.

— У нас сила більша, ми без фугасів і ку- леметів обійдемося, а Марченко мусить мати і підривні засоби й обидва наші кулемети.

Цю фразу було сказано таким тоном, що ніхто не посмів піднести голоса, щоб заперечити. В голосі Шахая бреніли ноти непохитної волі, й чувся металевий тембр.

— Тільки виїзди зараз же до Полтавки,— сказав Шахай, — туди рахують сорок верстов з гаком. Щоб ти не спізнився мені, Марченко!

З цими словами Шахай пішов на перон. Там стояв під парою паротяг з кількома вагонами, і висів в повітрі густими пасмами туман. Люди заклопотано снували по пероні, чекаючи свого Колюмба. Мета їм була темною й невиразною в такому скаженому тумані, що, ніби море, затопив степ і цю непомітну станцію. Чи є та загадкова земля, до якої простував їхній ватаг, чи нема її за безліччю хвиль таємного та грізного моря? Люди цього не знали, і стояв туман над ними і над станцією, туман ранковий, котрий втричі оманніший за нічну темряву. Застережливо сти- скалося серце, руки матерів ввижалися в туманових хвилях. Проте, всі пестили свою зброю: одрізана, карабина чи гостру косу й марили прийдешніми радостями невідомої землі.

— Брати! — виголосив Шахай, ставши на драбинку, що вела до товарового вагону, — схи- лімо наші голови перед тими, що впали на фрон-

тах! Перед памятю тих, кого разтерзав царський устрій! Хай буде їм вічна пам'ять!

Партизани познімали шапки й тримали їх ніяково в руках. Кожний згадував брата, чи товариша, і розтоплювався, як лід.

— Вам уже казали, куди ми йдемо. Ми йдемо здобувати зброю, щоб не повернулося ніколи назад те, що було. Ні криваві фронти, ні вовкулаки—царі, ні прокляті пани. Ешелон їде з фронту й везе багато зброї, котру ми мусимо відібрати...

— А з чим? — несподівано озвався хтось в натовпі.

Шахай блискавично зрозумів, що програв ефект промови. Він занадто вже здався на вплив свого авторитету.

— На Варварівці нас чекає тридюймовка з Оситняга й оситнязькі партизани. Ми перекопаємо колію й переріжемо дорогу ешелонові. Він не знає, скільки нас усього є...

— А нащо нам стільки зброї?—озвався той же голос.

— Товариство!—закричав Шахай,—хай вийдуть наперед усі ті, хто боїться, або плаче за маминою спідницею. Хай ми на них подивимось і поглузуємо з підлих боягузів! А потім ми проженемо їх від нас, бо ми всі прийшли сюди тільки своєю волею, по своїй охоті. Витріть сльози страху тим своїм сусідам, котрі рюмають уже, сідаючи тільки до вагонів! А ти, Грицьку, ти хіба знаєш, скільки нам треба зброї? Чи, може, ти не чув, скільки пудів пшениці коштує гвинтівка? Ти боїшся гранати і хочеш маминої циці?

Шахай відчув, що слухачі знову стали його вірними. Легкий регіт пройшов по натовпу. Грицькові насунули його чорну кудлату шапку аж на очі.

— Сідайте до вагонів!—скомандував Шахай, і все товариство, товплячись, регочучи й лаючись, полізло до теплушок. Стояв туман.

Проїхали дві станції, на котрих паротяг брав воду. Туман рідшав. Потяг ніби виїздив з долини, де вічно снували тумани. Іноді проглядало й сонце, зараз же ховаючись за хмару, часом розривалася сіра хвиля надвоє, і між стінами такої земляної пари простягався осінній степ, як лісовий просік. Нарешті й Варварівка—самітний полустанок, безлюдний острів серед моря—степу й моря—туману.

— Вигрузимось, а потяг свій пошлемо назад, щоб відрізати шлях до відступу,—казав Шахай Остюкові, виходячи з своєї теплушки, де їх їхало лише троє—з Галатом. Дорогою вони переговорили про все, і тепер кожний знав, що йому робити. Ніякої гармати з Оситнягів не чулося поблизу, це не здивувало Шахая, бо гармата була витвором його мітингового запалу. Із станції повиходило кілька службовців—переляканих, мовчазних.

— Вигружайсь! — закричав Остюк, і троє друзів швидко мали перед собою армію з восьми людей: дев'яносто два партизани повтікали дорогою. Галат почервонів, його вуха і навіть руки набрякли від крові. Остюк поворушив головою, ніби йому муляв комір френча. Шахай витягся увесь, стоячи струнко. Ніхто не рухався. В цю хвилину десь з далеку почувся гудок і чахкання паротягу.

— Усі по місцях!—подав команду Шахай і махнув машиністові забрати потяг.

Потяг пішов, все збільшуючи швидкість, а десятеро людей на чолі з Остюком та Галатом побігли понад колією до насипу, заховалися за ним. Їх усіх закрила хвиля туману, що її прикотив чи присунув вітер. З протилежного боку ви-

разно чулося, як наближається до Варварівки ешелон.

Шахай устрів його, стоячи на пероні, тримаючи руки за спиною: такий вигляд має вчитель, коли він стоїть в кімнаті й вибачливо чекає, доки розсядуться учні. Ледве спинився ешелон, як Шахай став походжати вдовж його, рахуючи вагони й записуючи щось до записної книжки, котру він вийняв з кишені. Його оточила юрба. Та вигляд у Шахая був такий, що ніхто не насмівся заступити йому дорогу. На гамір виглянув офіцер з пасажирського вагону, і всі йому стали гуртом кричати, зчинивши неймовірний гвалт.

— В чом дело?—закричав офіцер.

— Комендант?—почули всі серед тиші голос Шахая.

Офіцер ствердив це махом голови.

— Хай комендант ешелона та командири окремих частин зайдуть для переговорів про капітуляцію, я чекатиму на вас десять хвилин,— Шахай пішов помалу до станції і, сівши в кімнаті біля каси, став чекати.

На пероні наче розпочався ураган. Кричали всі разом, обурено клацали затворами гвинтовок, і, крізь вікно Шахай помітив, що в дверях деяких теплушок з'явилися кулемети. Після п'ятихвилинного чекання зайшло шестеро офіцерів. Вони розгублено і в той же час суворо оглянули Шахая. Останній не запросив їх сісти, і так пройшла вся розмова: сидів тільки Шахай.

— В чом дело?—повторила людина, котра перед цим виглядала з вагону,— хто ви й чого там треба? Ми вас розстріляємо не виводячи з кімнати...

Шахай витримав павзу і лінькувато подивився на того, що говорив.

— Я вам даю п'ятнадцять хвилин на роз-

дум. Замітьте собі — тільки п'ятнадцять хвилин. Всю вашу зброю ешелон мусить здати мені, а вас я пропущу тоді їхати далі. Я — командувач цього району. Через, — Шахай удав, що дивиться на годинника, — через дванадцять хвилин мої гармати рознесуть усю станцію разом з ешелonom. Дорогу далі перегороджено.

— Ми не можемо здати цієї зброї — ми веземо її, щоб здати там, де будуть розформувати нашу частину. Це — казбонне майно.

— Я не випускаю нікого від себе із зброєю.

— Ми мусимо ще порадитись. Зараз прийде наш полковник.

— Ви маєте ще дев'ять хвилин. Але потім — буде пізно.

Офіцери не знали, що їм робити. Вони вже погодилися з неминучістю і тепер лише хотіли просити Шахая, щоб він їм залишив зброї для самоохорони.

— Ніяких уступок, — сказав Шахай і встав із стільця.

До кімнати забіг розхвильований Остюк. Він став струнко перед Шахаєм і похапцем вимовив кілька слів, дивлячись просто в вічі останнього.

— Пане генерале, гарматчики хвилюються! Вони не можуть довше чекати. Вони думають, що вас тут тримають.

— Дурниці, — одповів Шахай, — вони ж мають мого наказу? Хай почнуть тоді, як я наказав.

— Слухаю. Але дозвольте просити вас вийти на хвилинку — там стоїть делегат від батареї.

— Хай заїде сюди, — вирішив Шахай, але, побачивши в Остюкових очах щось йому незрозуміле, не закінчив фрази і вийшов з кімнати. Остюк побіг за ним. „Тікаймо звідси, — прошепотів Остюк, — на станції їм сказали, що нікого по-

близу немає. Ще похлопають нас тут!" Вони зустріли по дорозі роздратованого полковника, що закричав до них:

— Де він тут, самозванець?!

— Там чекає, — відповів Остюк, — я біжу за хлопцями.

Друзі повернули до якихось сінець, перебігли помешкання начальника Варварівки й вибігли до двору. На їхнє щастя, знову упав на землю туман. Вони бігли доти, доки не опинилися за насипом, де мали бути партизани. Там лежав Галат і стиха лаявся, погрожуючи комусь ручною гранатою.

— Де ж люди?

— Повтікали, гади, боягузи, сволочі!

Шахай і Остюк посідали коло Галата і засміялися. Потім вони сміялися вже втрюх. Їм приходили на думку різні веселі дотепи. Нарешті, вони полізли насипом вище і, лежачи, почали дивитися вниз на колію, де лежало впоперек кілька шпал. На станції стояв гамір. Пролунало чимало пострілів. Хтось говорив промову, за щось агітуючи. Потроху все там уляглося, і ешелон рушив в напрямку до Шахая, Галата і Остюка. З наказу першого Галат кинув униз гранату, котра там голосно дуже вибухла. Машиніст викинув зайву пару, і ешелон зупинився майже перед самими шпалами, що лежали на рейках.

— Бувають на світі пригоди, — почав Шахай і подивився на весільні воскові квіти, що їх було приколото до його френча, — пригоди, кажу я вам, коли можна поплутати весілля з похороном. Я пригадую, як одружувався мій товариш на фронті. Наречена приїхала до нього, щоб повінчатися, а привезла його додому в цинковій домовині, і куль у нього був повний живіт.

— Важко їй було його везти, — вирішив Галат, — а як вони не помітили, що ти більше

скидаєшся на молодого, ніж на генерала? Чого б це генерал став колоти собі на груди весільного букета.

— Не смійся так голосно, — сказав Остюк, — скажеш своїй матері, що в неї дурний син колись вродився.

— Коли ми прийдемо до дому, — продовжував Шахай, — ми скажемо, що билися до останнього й встелили трупом рейки.

— Ну й возьяться вони там! Аж огидно стає за цей ешелон дурнів.

— Не хвилюйся Остюче, це загальна людська хвороба. Диви, як вони заколотилися, ніби до вечора збираються мітингувати. Колись у нас у шахті жив цап. Їв він у стайні біля коней — стайня глибоко під землею була — спав по забоях і так наловчився звертати з дороги коногонам, що ми його прозвали „шаhtarем“. Ходив він тільки рейками, і часто в темряві цокотіли його копитця по залізних шпалах. Певно він почував себе вагоном, бо переступити через дошку, коли вона лежала впоперек, не міг. Він завше терпляче чекав, доки коногони приймали перечепу.

— Цікаво, — закінчив Шахай, коли ешелон раптом пішов назад, і за ним побігли ті, що не встигли сісти, — чи Марченко не проспить цього ешелона? Нас тут усього троє, а в нього там аж одинадцятєро — всі надійні та вірні. Коли не проспить — йому буде багата пожива.

Галат скочив на ноги, став шпурляти грудками вслід ешелонові і протанцював халяндри. Потім всі троє пішли по шпалах додому.

— Поїхали! — закричав Галат. — А ми, як переможці, підемо пішки верстов із тридцять? Звоювати — зюювали, та до рук не попало. Заспіваймо, чи що?

І він почав:

— „Гей, хвалився та козак Швачка,
Під Білу ю Церкву ідучи:
Гей, будем, брати, та китаїтку драти,
Та в онучах топтати!“

Потім підморгнув Остюкові й Шахаєві і за-
співав зовсім весело:

— Гей, казав еси козак Бондаренко,
А що славонька буде:
„Гей, будем брати та поли драти,
Та плечі латати!“

.....

На пісках росте вошанка менша; на воді —
конюшина біла, ситник ясноплодий, осока; на
скелях — перстач альпійський, шеломниця хме-
лювата, нечуйвітер, тонконіг і миколайчики; на
степах — чистотіл, чебрець, деревій голий, ко-
вила, хизується грудниця жовта, шириця, серпій
променястий та любочки осінні, похитується
зміячка — жовта, як кульбаба, тільки висока, го-
ловатень степовий; а слава людська — росте
з єдності та відваги!

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

С Л О В О П Р О І Г О Р І В П О Л К

фрагменти

О Бояне, літ минулих соловю преславний,
Про змагання ті великі ти б защебетав нам!
Соловом ти поскакав би деревом уяви,
Під високі хмари умом підлетів би жвавим,
Обєднав би ти у славі нам обидві поли
Цього часу, женучися на вершини полем,
По Трояновій дорозі. Ти б умів співати
Так онукові Олега: «Ой, то не крилатих
Соколів погнала буря по полях безкраїх —
То на Дон великий галок вибігають зграї...»
Чи, Велесовий онуку, віщий наш Бояне,
Так було б пісні співати про часи останні:

„Заіржали за Сулою
Комоні, дзвенить луною
Слава в Києві і труби
В місті Новгороді трублять,
У Путивлі віють стязі“...
Та ще Ігореві ждати
Дорогого треба брата...
Всеволод, Буй-Тур відважний,
Надіжджає — і до князя
Каже так: „Мені не знати
Брата другого на світі,
Князю Ігорє! Хіба ж не
Святославові ми діти?
Ну ж, сідлай свої ти бистрі
Коні: вже готові в мене,

Цілість вийшла в цих днях накладом нашого видавництва.
Редакція.

Бо давно у Курську-місті
Їх сідлав я. У стременах
Маю я кметів свідомих,
Дужих курян; повивали
Змалку труби їх, гойдали
Сталековані шоломи,
Їх кормило вістря списи,
Всі дороги їм відомі,
Тули в них розкриті висять,
А в ярах вони мов дома;
Понапинані їх луки,
Все нагострені шаблюки,
Скачуть мов вовки сіряві,
Щоб собі шукати чести,
А для князя свого—слави.“

* * *

Світ на другий день криваві повідають зорі,
Дуже рано. Чорні хмари надтягають з моря,
Щоб сонця чотири в небі темінню покрити—
І між ними блискавиці тріпотять блакитні.
Бути в полі безконечнім великому грому,
І дощам іти, мов стрілам, з великого Дону.
Поламатися там списам, і шаблям зо сталі
Об шоломи половецькі тріснуть на Каялі!
Земле руська! Ти далеко вже за шеломянем!
То Стрибогові онуки, то вітри погані
Віють стрілами на смілу Ігоря дружину,
Дудонить земля, і ріки каламутно плинуть,
Порохи поля вкривають і лопочуть стяги.
Половці знад Дону й моря полчищами тягнуть
І навколо обступають русичів безліку.
Діти бісові поля всі заступили криком,
А черленими щитами—русичі хоробрі.

* * *

Всеволоде, о великий князю!
Прилетиш ти здалеку додому,

На сторожу рідного престолу?
Ти ж ударом весел можеш Волгу
Розкропити, а шоломом з Дону,
Міг би воду вичерпати зразу!
Якби був ти, то було б за гривню
Двацять бранок, а рабів шагами
Торгували б, ти ж бо мечеш дивно
По землі живучими стрілками —
Глібовими смілими синами!

Буйний князю Рюрику й Давиде!
Чи ж не ви це по крові розлитій
Пропливали в золотім шоломі?
Чи ж не ваші це дружини смілі,
Наче тури ранені, ревіли
Під мечами, в полі невідомім?
Стати в стремя надійшла година,
За образи всіх часів останніх,
Землю руську й Ігореві рани,
Рани Святославого сина!

О, князю Ярославе Осмомисле!
Ти на столі золотокутім сів
У Галичі, і сталь своїх полків
Угорські гори підпирати вислав,
Ти заступаєш королеві путь,
Замкнув ворота синього Дунаю,
Крізь хмари гаті кинувши, і в краю
Усім, аж по Дунай, ти чиниш суд.
Від грізб твоїх тремтять краї незнані,
Ворота київські нераз ти відмикав,
Стріляєш ген, за землями, в султанів —
Стріляй же і в кощея Кончака,
За землю руську й Ігореві рани!

Буй Романе і Мстиславе!
Вас відважний дух на діло
Пориває, і для слави
Пливете високо й сміло

Соколами, що без страху
На вітрах ширяють хижу,
Налітаючи на птахів.
Є в вас папорзї з залїза
І шоломи від латинів,
Дудонить від них по землях,
Вам скоряються країни:
Половці, і Деремела,
І Литва, й Ятвяги, й Хини,
Що, кидаючи оружжя,
Клонять голови в долину,
Під мечі вам харалужні.
Та вже Ігореві ясне
Сонце темінню покрилось
І віщує щось нещасне
Листя, що спада безсило.
Понад Россю і Сулїю
Городи всі поділили,
Та вже Ігоревих воїв
Воскресить немає сили!
Всіх князів давно вже, князю,
Дон на перемогу кличе,
І Ольговичі відважні
Доросли уже до січі!

О, Ингваре і Всеволоде
І три Мстиславичі відважні —
Ви шестокрильцями із роду
Не слабосилого! Хїба ж ви
Не волості здобули княжі
Звитяжним жеребом вояцьким?
Що ж золоті шоломи ваші,
Щити і гострі списи лядські?
Готуйтеся стати у стремя,
Щоб стрїлами замкнути брами
В степу—за рїдну руську землю,
За Святославичеві рани!

I.

Крізь криваві сутінки одного вересневого вечора, після шостидесяти двох днів без дощу, пішла, мов вогонь по сухій траві, чутка чи історія, хто його знає. Щось, що торкалося Місс Мінні Купер і одного негра. Хтось напав на неї, хтось її зневажив, стероризував: ніхто не знав докладно, що сталося... Нічого не знали також і чоловіки, що тієї суботи, заповняли голярню, де вентилятор колотив у стелі зіпсуте повітря, не відсвіжуючи його, лише видмухуючи його назад разом із духом старої помади та квітчаних вод, гострими віддыхами чоловіків і їх запахами.

— Але всеж це не був Віл Меєс,—сказав один з голярських помішників, який голив клієнта. Був це тоненький чоловічок, середнього віку з лагідним обличчям піскового кольору. — Я знаю Віла Меєса. То чесний негр. І я знаю також Місс Мінні Купер.

— Що ти знаєш про неї?—сказав інший помішник.

— Хто вона?—спитав клієнт.—Панна?

— Ні,—сказав голяр.—Вона повинна вже мати яких сорок років, гадаю. Вона незаміжня. Це тому я й не вірю...

— Вірити, ет до чорта!—вимовив кремезний парубок в шовковій сорочці з плямами від поту.—То ви більше вірите якомусь негрові ніж словам білої жінки?

— Так. Я не вірю, щоб це зробив Віл

Оцю новелю молодого, але вже славного американського письменника Віллема Фолкнера (William Faulkner) виймаємо із збірки його новель „These Thirteen“.

Меес, — сказав голяр. — Я знаю Віла Мееса. — В такому разі, ви може знаєте, хто це зробив? Ви може навіть допомогли вже втекти йому з міста, проклятий негрофіле?

— Я не вірю, щоб хто небудь це зробив. Я думаю, що взагалі нічого не сталося. Зважте, панове, чи ті жінки, що доходять літ і яким не вдалося вийти заміж, не здумують собі завжди, що чоловік не може...

— Як на білого, то з вас гарний пташок, — перебив клієнт. Він заметушився під серветою. Парубок схопився на ноги.

— Ви не вірите? — сказав він. — Чи ви обвинувачували б білу жінку в брехні?

Голяр тримав свою бритву в повітрі над клієнтом, який на-пів підвівся. Він не оглядався круг себе.

— Це через цю кляту погоду, сказав інший. — Цього досить, щоб чоловік зробив не знати що... навіть їй.

Ніхто не засміявся. Голяр сказав своїм лагідним впертим готосом:

— Я не обвинувачую нікого. Все, що я знаю, і ви це знаєте так само добре як і я, панове, що жінка, яка ніколи...

— Ви — проклятий негрофіл! — сказав парубок.

— Досить, Баче, — завважив інший. — Ми ще на час розвідаємо про факти, щоб виступити.

— Хто це, ми? Хто розвідуватиме? — сказав парубок. — Факти, на якого чорта? Що до мене то...

— З вас справжній білий, ви можете це сказати, — перехопив клієнт. Під своєю наміленою бородою він мав вигляд одного з тих пройдисвітів пустині, що їх бачимо на фільмах. — Добре, Джеку, — сказав він до парубка, — як що не має білих в цьому місті, ти можеш рахувати на мене, хоч я тільки комівояжер і чужинець.

— Гаразд, мої друзі, — сказав голяр. — Але доведіть наперед правду. Я знаю Віла Мееса.

— Тьфу, до біса, — горлав парубок, — і подумати, що є якийсь білий в цьому місті!..

— Годі, Баче, — перебив другий розмовник. — Ми маємо ще час.

Клієнт випростувався. Він глянув на того, що саме це сказав:

— Чи це значить, що, на вашу думку, негр, який нападає на білу жінку, може мати виправдання? І ви б хотіли називатися білою людиною, підтримуючи таку річ? Ви краще зробили б, коли б повернулися на Північ, звідки ви прийшли. Південь не потребує таких людців, як ви.

— Як це, Північ? — сказав другий. — Я вродився і я виховався тут.

— Ех, пробі! — гукнув парубок. Він оглянувся навколо з виглядом напруженим і збентеженим, так ніби намагався пригадати собі те, що хотів сказати або зробити. Потім повів рукавом по своїм споченім лиці. — Чорт візьми, як що я дозволю на те, щоб білу жінку...

— Так і треба, Джеку, — сказав комівояжер. — Єй - Богу, як що вони...

Враз двері з металового полотна з брязкотом розчинилися. На порозі з'явився чоловік, з широко розкаряченими ногами, повний легкості, не дивлячись на тяжкість свого тіла. Його біла сорочка була розщібнута на шиї, на голові він мав повстяний капелюх. Палючим і відважним поглядом окинув він групу. Його прізвище було Мек Ленден. Колись командував він військовими відділами на французькому фронті і був відзначений за свою відвагу.

— Отже, — сказав він, — ви сидите собі ось так і призволяєте на те, щоб негр насилував білу жінку на вулицях Джеферсону?

Бач скочив знову. Шовк його сорочки прилип до його кремезних плечей. Під кожною пахвою був темний півмісяць.

— Саме це я їм і говорив. Це...

— Чи воно справді трапилося?—сказав третій. — Чи це перший випадок, що вона мала острах перед чоловіком? Нехай скаже Гокшо. Чи рік тому не було якоїсь історії з чоловіком, який нібито виліз на дах кухні, щоб подивитися, як вона роздягається?

— Що-о?—проказав клієнт.—Що це значить? Голяр злегка намагався змусити його сісти; він задержався, на пів стоячи з піднесеною головою, тоді як голяр пхав його вниз далі.

Мек Ленден звернувся до третього розмовника:

— Чи це трапилося? До чорта, яку це має вагу? Чи дозволите неграм робити тільки те, що їм до вподоби, аж до дня, коли щось станеться насправжки?

— Це саме те, що я їм говорив!—загорлав Бач і висипався цілим потоком проклонів без пуття і глузду.

— Гей, — сказав четвертий, — не так голосно! Не говоріть так голосно!

— Певне, — додав Мек Ленден, — шкода говорити. Я сказав, що мав сказати. Хто є за мною?

Випростований на своїх ногах, він позирав навколо себе.

Голяр тримав лице комівояжера під бритвою: — Розвідайтеся насамперед, мої друзі. Я знаю Віла Мееса. То не він. Покличте шеріфа і зробіть так, як повинно бути.

Мек Ленден повернувся на одній нозі до нього, розлючений, з застиглим лицем. А проте голяр не відвернув своїх очей. Можна було сказати: двоє людей відмінної раси. Інші помішники

так само зупинилися над своїми перехиленими клієнтами.

— Якже це, то ви твердите, що ви більше вірите словам негра, ніж білій жінці? То з вас справді проклятий негрофіл...

Третій розмовник підвівся і схопив за плече Мек Лендена. Він також був колись вояком.

— Бачите, бачите, треба трохи розяснити цю справу. Хто знає на правду, як це все було?

— Розяснити? На якого чорта! — Мек Ленден звільнив своє плече. — Хай ті всі, що є за мною, встануть. Інші... — Він повів очима круг себе, обтираючи рукавом лице.

Підвелися три чоловіки. Комівояжер випростувався на своєму фотелі. — Гей, сказав він, тягнучи за сервету довкола своєї шиї, — заберіть цю шмату. Я є за ним. Я не тутешній, але далекі, якщо наші матері і жінки і сестри... — Він обтер собі лице серветою і кинув її на землю. Мек Ленден стояв і лаяв інших. Ще один клієнт підвівся і підійшов до нього. Інші сиділи, зніяковілі, уникаючи дивитися на себе. Але згодом один за одним повставали також і прилучилися до нього.

Голяр підняв сервету з землі. Він заходився дбайливо її складати: — Мої друзі, не робіть цього. Він не винний. Я знаю це.

— Ходім,—сказав Мек Ленден. Він обернувся боком. Держало важкого автоматичного револьвера висувалося з його задньої кишені.

Вони пішли геть. Кратовані двері тріснули за ними, аж у мертвому повітрі пішов відголос.

Голяр сквапливо витер бритву і замкнув її у футлярі, а далі побіг в глибину голярні і взяв зі стіни свій капелюх. — Я вернуся як можна швидше,—сказав він до інших помішників,—я не можу дозволити...

Він вибіг з голярні. Обидва інші помішники

пішли за ним аж до дверей і затримали їх в моменті, як замикалися. Вихилившись, вони дивилися, як він біг уздовж вулицею. Повітря було важке й мертве. Воно залишало під язиком металевий посмак.

— Що він може вдіяти? — сказав перший (Другий повторяв півголосом: О, Боже, Боже!) — не хотів би я бути в шкурі Віла Мееса, ані в Гоківій, коли Мек Ленден роззлоститься.

— О, Боже, О, Боже, — бурмотів другий.

— То ти думаєш, що негр справді це зробив? — запитав перший.

II.

Їй було тридцять вісім або тридцять дев'ять років. Мешкала вона із своєю німічною матір'ю і дрібною тіткою, жовтою й обтяженою працею, в маленькому дерев'яному домочку, де, що-ранку, їй було видно, як вона з'являлася під верандою, з корунковим чіпчиком на голові. Вона розкладалася в гамаку і в нім колисалася аж до півдня. По обіді клалася на хвилину, аж доки спека не починала попускати. Тоді, в одній із трьох чи чотирьох суконь із вуалю, що їх давала собі робити кожного літа, вона йшла до міста, щоб провести пополудне в крамницях, де з іншими панями могла перегортати всякий крам і торгуватися за ціну голосом сухим, байдужим, не маючи найменшого наміру щось купити.

Вона належала до заможної родини, що хоч і не була із найкращих у Джеферсоні, проте всеж вважалася доброю. Мала вона ще певну буденну красоту і спосіб її буття та вбирання був живий, трошечки суворий. В своїй молодості вона мала тіло гнучке й нервове, яке в злучі з якоюсь бадьорою захопливістю дозволило їй якийсь час бути на вершку того товариського життя, що властиво складалося з одних шкільних і пара-

фіяльних свят і що в ньому молодь ще не мала почуття клясових ріжниць.

Вона була остання, яка помітила, що втрачає ґрунт, що ті, серед яких вона була полум'ям трохи блискучішим, трохи яснішим, змінилися — чоловіки засмакували в розкоші снобізму, а жінки в розкоші відплати. Це тоді її лице прийняло той живий і суворий водночас вираз. На зібраних під тінистими верандами, на літніх травниках, вона заховувала все той вираз, як маску або прапор, маючи в очах той здивований вид когось, хто вперто відмовляється бачити правду. Одного дня, на вечорницях, вона почула як один юнак і дві дівчини, її шкільні товариші, балакали. Вона не прийняла більше ніколи запрошення.

Вона побачила, як дівчата, з якими вона була вихована, виходили заміж, мали родинні вогнища і дітей, але ні один серйозний претендент не з'явився перед тим часом, коли, віддавна вже, діти інших дівчат називали її Тіткою Мінні, тоді як їх матері розповідали їм, якою популярною була Тітка Мінні в своїй молодості. А далі місто почало бачити її, як вона їздила в повозі, в неділю по півдні, із скарбником банку. Вдовець, біля сорока років, він ще був в румянцях, і від нього завжди задихало якимось неясним запахом голярні або віски. Він був перший, що мав автомобіль у місті — червоний автомобіль. І саме на Мінні, місто вперше побачило автомобільний капелюх і вуальку. І місто почало говорити: „Бідна Мінні“.

„О, вона має досить літ і потрапить дати собі раду“, говорили інші. Це тоді вона зажадала від своїх давніх товаришок із школи, щоб їх діти називали її кузинкою, замість тіткою.

Потім минуло двадцять років від часу коли публична опінія зіпхнула її в чужолозтво, і вісім років, як скарбник виїхав до Мемфісу, звідкіля він приїздив щороку на Різдво, провести один день

в мисливському клубі над рікою, де відбувався щорічний бенкет старих кавалерів. За своїми занавісками сусідки дивилися, як переходили бенкетники, і підчас традиційних візит в день Різдва, вони говорили Мінні про нього, вони говорили їй, що він виглядав дуже добре, що були чутки, що його справи в місті процвітали, і вони приглядалися живими й потайливими очима до бадьорого й суворого виразу її лиця; загалом, в тих днях, від її віддиху задихало віски. Віски! Так, вона діставала його за справою одного юнака, що працював в крамниці з содовою водою в дрогіста. — Авжеж — признавався юнак — бідна дівчина, то я їй його купую. Гадаю, що вона має право трохи повеселитися.

Її мати не виходила більше з покою; худа тітка рядила домом. На цьому фоні, ясні Мінніні сукні, її порожні й гулящі дні приймали вид жахливої недійсности. Ввечері вона виходила; вона йшла до кіна, але тепер завжди з жінками сусідками. Кожного дня, по півдні, вона вбирала одну із своїх суконь і йшла у місто, сама. Її молоді „кузинки“ вже вешталися в вечірніх сутінках, із своїми тендітними, шовковими головками, не знаючи що зробити із своїми тонкими руками, але вже свідомі своїх стегон. Причипившись одна до одної, або кричучи й сміючися в товаристві молодих хлопців, вони стояли часом біля ляди з содовою водою, тоді, як вона переходила і віддалялася вздовж вистав, що в їхніх дверях сиділи безчинно чоловіки і навіть більше за нею не оглядалися.

III.

Голяр пішов швидко в гору вулицею, де рідкі ляmpi, оточені хмарами комах, завішували в бездушному повітрі свій застиглий і несамо-

витий відблиск. День стояв мертвий під пеленою куряви. Понад темним сквером, що лежав погребаний під порохом, небо було ясне, як середина мідного дзвону. Під лінією сходу стояла заграва, ніби призвістка вдвічі повного місяця. Голяр наздогнав Мек Лендена і трьох інших в моменті, коли вони всідали до автомобіля, прихованого в заулку. Мек Ленден нахилив свою велику голову, щоб бачити попід відкидну шибку. — Отже ви змінили свою думку, що? — сказав він. — І гаразд! Далєбі, коли завтра довідаються в місті, що ви ввечері говорили...

— Досить, досить, — сказав інший вояк, — Гокшо є порядний хлоп. Ходіть, Гоче, всідайте.

— То не Віл Меєс зробив це, мої друзі, — сказав голяр, — і взагалі як що хтось зробив це. Аджеж ви знаєте так само добре, як і я, що немає міста, в якому б були кращі негри, ніж у нас. І ви знаєте, як жінки здумують собі часто нестворені речі що-до чоловіків, без жадної на те причини, і місс Мінні врешті...

— Але ж так, але ж так, — сказав вояк. — Ми хочемо просто сказати йому одно слово, це все.

— Сказати йому одно слово, на якого чорта! — гукнув Бач. — Коли ми скінчимо з ним...

— Гей, досить, на милість Богу, — сказав вояк, — чи хочете, щоб ціле місто?...

— Ви можете це їм сказати, пробі, — докинув Мек Ленден, — ви можете сказати всім тим задрипанцям, які дозволять, щоб білу жінку...

— Їдьмо, їдьмо, ось уже друге авто...

Другий віз показався із деркотінням з хмари пороху при вході до заулку. Мек Ленден пустив в рух автомобіль і станув на чолі. Курява тяжіла над вулицею, як мряка. Лямпи висіли в авреолі пороху, немов би поринули в воді. Вони виїхали з міста.

Дорога повна вибоїн закручувалася гострими

кутами. Курява носилася над ними, як і над усією околицею. Темна маса ледівні, в якій негр Меєс був нічним сторожом, забовваніла на фоні неба.— Може б тут затриматися, як ви думаєте?—сказав вояк. Мек Ленден не відповів. Він пхнув своє авто й задержався нагло, із ліхтарнями, спрямованими на білий мур.

— Мої друзі, слухайте,—знову промовив голяр, — як що він є тут, чи ж це не доказ, що він не зробив цього? Коли б це був він, то він утік би. Ви не бачите цього?

Друге авто надїхало і стануло. Мек Ленден зліз і Бач скочив на землю поруч нього. — Слухайте, мої друзі, сказав голяр.

— Погасить ліхтарні,— крикнув Мек Ленден.

Нахлинула задушна темрява. Не було чути іншого згуку, як тільки тяжкий віддих легенів, що шукали повітря в сухій куряві, у якій вони жили від двох місяців; а далі це було скрипіння щораз слабше під ногами Мек Лендена і Бача, і хвилину пізніше Мек Ленденів голос:

— Віле!... Віле!...

На сході, бліда кровотеча місяця збільшалася. Вона тяжіла над хребтом горбів, заливаючи сріблом повітря і порох, так, що всі вони, немов віддихали і жили в басейні розтопленого олива.

Жадного згуку, ні комашки, ні нічного птаха; ніщо, тільки подув їхнього віддиху і легенький придушений дзенькіт металю, в автах. Там де їх тіла доторкалися, вони, здавалося, потилися на сухо, бо вони більше не були навіть вогкі. — Пробі, — сказав якийсь голос, — їдьмо звідцля.

Але вони не рушилися, аж доки невиразні згуки не почали доходити із пільми навпроти них. Тоді вони позлізали і, стривожені, чекали в душливій темряві. Вчувся новий згук: удар, свистячий віддих, і голос Мек Лендена, що стиха кляв.

Вони постояли ще одну хвилину непорушні, а далі кинулися бігти. Бігли гуртом, спотикаючись, немов би втікали від чогось.

— Вбийте його, вбийте його, цю погань,— промимрив голос. Мек Ленден відсунув їх.

— Не тут, — сказав він. — Всадіть його до авта.

— Вбийте його, вбийте його, цього задріпаного негра, — промимрив голос.

Вони потягнули негра до авта. Голяр зостався біля воза. Він чув, як піт спливав по ньому, і він знав, що йому ось-ось зробиться млосно.

— Що сталося, капітане? — сказав негр, — я нічого не зробив. На милість Божу, містер Джон.

Хтось вийняв ручні кайдани. Спокійні, уважні, соромлячися одні одних, вони поралися біля негра, так немов би це був якийсь стовп. Він дав собі заложити кайдани. Він не переставав похапки зиркати на кожне із невиразних облич. — Хто тут є, капітане? — сказав він, нахилиючись, щоб розпізнати їхні обличчя, так що вони почули його віддих змішаний з запахом поту. Він вимовив одно або два ймення. — Що це ви всі говорите, що я зробив, містер Джон?

Одним ударом Мек Ленден відчинив дверцята авта. — Влізай! — сказав він.

Негр не рушився.

— Що ви зо мною зробите, містер Джон? Я нічого не зробив. Білі люди, капітани, я нічого не зробив: я присягаюся Богом. — Він назвав інше імення.

— Влізай! — сказав Мек Ленден. Він вдарив негра. Інші — їх віддих був сухий і свистячий — вдарили його навмання; він повернувся, обкинув їх лайкою, потряс своїми закованими руками перед їхніми обличчями, роздер голяреві губу і голяр і собі вдарив його.

— Всадіть його, — сказав Мек Ленден. Вони пхнули його. Він перестав опиратися, вліз і сів

спокійно, тимчасом, як інші сідали назад на свої місця. Сидів він між голярем і вояком, скулюючи свої руки й ноги, щоб їх не доторкатись, та швидко і без упину глипаючи очима на кожне лице. Бач вчипившись стояв на підніжку. Авто рушило. Голяр затикав собі уста хустинкою.

— Що тобі, Гок? — сказав вояк.

— Ніщо, — відповів голяр.

Вони виїхали на великий шлях і поїхали в напрямку противнім до міста. Друге авто виринуло з курави. Вони понеслися вперед, збільшаючи швидкість і останні ряди домів зникли.

— Пробі, як він смердить, — завважив вояк.

— Ми вже знайдемо рятунок на це, — сказав комівояжер, що сидів біля Мек Лендена. На підніжку Бач кляв у протязі гарячого повітря. Голяр нагло нахилився і діткнув Мек Ленденового плеча.

— Дозвольте мені злізти, Джоне, — сказав він.

— Скакайте, коли хочете, негрофіле, — сказав Мек Ленден, не повертаючи голови. Він провадив хутко. Ззаду, світла другого авта, що його самого не було видно, блимали в кураві. Незабаром Мек Ленден повернув на вузьку дорогу. Неуживана, вона була поорана коліями. Вона провадила до покинутих цеголень, низки червонавих горбиків і бездонних криниць, наповнених терням і ліянами. Якийсь час, це місце служило за пасовище, аж доки одного дня власник не втратив одної із своїх ослиць. Хоч він старанно обмацував довгим дручком глибину криниць, він не міг ніколи навіть дістати до дна.

— Джоне! — знову сказав голяр.

— Скакайте, коли хочете, — відповів Мек Ленден, пхаючи своє авто по коліях. Поруч з голярем, негр обізвався:

— Містер Генрі!

Голяр сів більше спереду. Вузький тунель

дороги пролинув і зник. Їхній рух подобав на бурхання повітря, що виходить з погаслого паровика: свіжішого, але зовсім мертвого. Авто плигало з одної колії в іншу.

— Містер Генрі,—сказав негр.

Голяр взявся трусити шалено дверцятами.

— Увага! — сказав вояк, але голяр, одним ударом ноги, відчинив уже дверцята і скочив на підніжок. Вояк вихилився понад негра, з руками витягненими до Гока, але той уже вистрибнув. Авто поїхало далі, не звільняючи ходи.

Швидкість викинула Гока через запарошене терня аж у рів. Хмара куряви здійнялася довкола нього і він залишився простягнений, засапаний, здригаючись від млости, серед хрускотіння тонких і зісохлих билин, аж доки друге авто не переїхало й не зникло з очей. Тоді він підвівся і пішов геть, налягаючи на ногу. Вийшовши на великий шлях, він взяв напрямок на місто, обчищуючи руками своє вбрання. Місяць підійшов до гори, він плив дуже високо, вийшовши нарешті із хмари куряви, під якою, по хвилині, показала луна міста. Він йшов цілий час накульгуючи. Враз він почув шум авта. Сяйво ліхтарень побільшалося за ним. Він покинув шлях і присів в кущах, аж доки авта не переїхали. Мек Ленденове авто їхало тепер останнє. В ньому було чотири особи і Бач не стояв більше на підніжку.

Вони зникли і курява проковтнула їх; сяйво і гомін щезли. Курява, що її вони здійняли, неслася ще якийсь час, але незабаром розплинулася в порохливому тумані, що стояв все над землею.

Голяр знову видрапався на шлях і, налягаючи на ногу, подався до міста.

IV.

Тієї суботи, коли вона вбиралася до обіду, вона мала вражіння, що все її тіло горіло від пропасниці. Її руки тремтіли між гапליками і гапличками, її очі гарячково блищали і, під гребенем, її волосся скручувалося суше, тріскуче. Вона ще не скінчила вбиратися, коли її приятельки прийшли по неї. Вони посідали, тимчасом, як вона натягала на себе свою найлекшу білизну, пончохи і сукню з нового вуалю.

— Чи ви відчуваєте себе досить добре, щоб вийти?—сказали вони з очима блискотючими темним мерехтінням.

— Коли ви очуняєте з вашого зворушення, ви будете мусіти нам розповісти, як це сталося, що він сказав, що він зробив, ну все...

В ряснолистій темряві, спускаючися вниз в напрямі скверу, вона почала віддихати довго як норець, що забирається зануритися, аж доки не перестала тремтіти. Всі четверо йшли помалу з причини палючої жарі, а також із турбування про неї. Але наближаючися до скверу вона знову почала тремтіти. Вона йшла, з піднесеною головою, з руками притисненими до боків, отулена їхніми стишеними голосами, під блиском їхніх очей, які так само блищали, немов би від пропасниці.

Вони прийшли на майдан. Вона була в центрі групи, тендітна і крихка у своїй новій сукні. Вона тремтіла ще більше. Йшла що раз помаліше, як діти, коли їдять морозиво. З піднесеною головою, з очима блискучими, з суворим виразом лица, вона пройшла повз готель, де подорожні гандлярі в сорочках, сидячи на хіднику, пооберталися, щоб побачити її.—Ось, вона, бачите? Та, що в рожевому, посередині.

— О, то вона? Що зробили з негром? Чи його...?

— Авжеж, він дістав все, що йому належалося.

— Все, що йому належалося, га?

— Егеж він поїхав у малу подорож.

А далі була крамниця дрогіста, де навіть юнаки, що байдикували в дверях, зняли капелюхи й послідували очима, коли вона пройшла, за рухами її клубів і ніг.

Вони йшли далі перед піднятими капелюхами панів, під голоси, що нагло вривалися з опікунчою шанобою.

— Ви бачите,—говорили до неї її приятельки. (Їхні голоси звучали як довгі запізнені зідхання, в яких свистіла перемога).— Ні одного негра немає на майдані. Ні одного.

Вони прийшли до кіна. Можна було сказати, зачарована країна в мініятурі із своїм голем цілим осяяним, із своїми кольоровими літографіями, де життя було схоплене в його страшних і величних перемінах. Вона почула мурашки на своїх губах. В темряві, коли зачнеться фільм, вона почуватиметься краще. Вона зможе вгамувати свій сміх, щоб не розтратити його так скоро і так вчасно. Тому саме вона спішилася, перед головами, що оберталися, під дискретними здивованими шепотами; і вони зайняли свої звичайні місця, звідкіль вона могла бачити прохід в сріблестому сяйві, і юнаків та дівчат, що позначувалися на ньому, входячи парами.

Світла погасли. Екран налився сріблом і незабаром життя почало розгортатися, прекрасне, пристрасне й сумне. Тимчасом юнаки й дівчата прибували ще, обвіяні пахощами і шепочучися в півтїмі; їхні плечі спаровані виступали блискучими й тендітними сілуетами; їхні нервові тіла, стрункі, повні незграбности, пашили божественною юністю. А трохи далі, перед ними, срібна мрія скупчувалася, неминуча, нескінченна. Вона

почала сміятися. Пробуючи здержатися, вона тільки робила ще більший галас. В її бік почали повертатися голови. Та вона все ще сміялася, коли її приятельки підвели і вивели її; вона стояла на хіднику, заходячися від гострого, безупинного сміху, аж до приїзду таксівки, до якої вони їй помогли влізти.

Вони зняли з неї рожевий вуаль, легку білизну і панчохи, і поклали її до ліжка. Вони натовкли льоду, щоб покласти його їй на скроні і післали по доктора. Було трохи мороки, щоб його знайти, тому власне вони зацілювалися нею із придушеними окликами, відновляючи лід і обмахуючи її. Доки лід був свіжий і холодний, вона не сміялася. Лежачи, успокоєна на якийсь час, вона тільки від часу до часу стогнала. Але незабаром сміх брав її наново і її голос підносився, ставав різким. — Шшш! шшш! — говорили вони змінюючи лід, гладячи її волосся, шукаючи в ньому сивих волосків: Бідна дівчина! Потім одна до одної: — Чи думаєте, що справді щось сталося?—і їхні очі блищали тьмяним мерехтінням, таємні і пристрасні. — Шшш! Бідна дівчина! Бідна Мінні!

V.

Була північ, коли Мек Ленден затримав своє авто перед своїм гарним новим домом. Дім був свіжий і чепурний, як клітка для птахів і майже так само малий, чистенький в своїх зеленій і білій барвах. Мек Ленден замкнув своє авто, піднявся на веранду і ввійшов. Його жінка підвелася з крісла, на якому вона читала, при лямпі. Мек Ленден зупинився серед кімнати і поглянув на неї так гостро, що вона спустила очі.

— Подивися, котра година,—сказав він, підносячи руку, щоб показати на годинник на стіні. Вона стояла перед ним, похнюпившись, з журна-

лом в руках. Її лице було бліде, змарніле і втомлене.

— Скільки разів я тобі говорив не сидіти ось так, видивляючи годину, в якій я верну?

— Джоне,—сказала вона.

Вона відклала журнал. Стоячи, він пильно дивився на неї своїми палючими очима. З його лица капав піт.

— Чи я тобі не казав? — Він наблизився до неї.

Тоді вона підвела на нього очі. Він схопив її за плече. Вона пасивно дивилася на нього.

— Прости мені, Джоне. Я не могла спати... Духота... щось... Прости мені, Джоне. Ти мені робиш боляче.

— Чи я не казав тобі?—Він пустив її і напів вдаряючи відкинув на крісло. Прибита, вона дивилася, як він спокійно вийшов з кімнати.

Він перейшов через хату, стягаючи з себе сорочку, і прийшовши на темну веранду, обтягнув металевими полотнами, зупинився і обтер собі голову і руки сорочкою, яку жбурнув далеко від себе. Він витягнув з кишені револьвера і поклав його на столі біля ліжка, опісля сів на ліжку, скинув черевики, і станувши, спустив штани. Він знову спотився і схилився, шукаючи за своєю сорочкою... В кінці знайшов її і обтерши собі тіло, залишився стоячи задиханий, притулений тілом до запорошеної решітки. Навколо не було чути ні поруху, ні гомону, ні навіть комашки. Здавалося, що темний світ лежав знесилений під холодною блідістю місяця і безсонням зір.

З англійської переклав

І. В. Дубицький.

(З приводу брошури В. Кучабського — «Значіння ідей Вячеслава Липинського.»)

Маленька брошура пера одного з найвидатніших ідеологів групи офіційних учнів Липинського не дарма спиняє нашу увагу.

Прикладаємо дуже велику вагу до ролі творів Липинського у процесі народження новітньої, „грядучої” української духовости. Брошура Кучабського — спроба короткого, синтетичного охоплення теми — дає нам нагоду зясувати чим є Липинський для братчиків-клясократів, а чим для нашої ідеологічної групи, конкретніше: схарактеризувати, бодай схематично найсуттєвіші співзвучності та різниці між двома формами спільного для цих двох груп культу Липинського та двома різними способами використання його ідейної спадщини.

Згадуємо про спільний культ, бо не здивує нас (а багатьох „фельчерів” української культури здивує або й щиро розсмішить) сміливе ствердження рівновартности Липинського з Хмельницьким та Шевченком („три духові потуги, які український нарід досі вспів видати з себе 'за час трьохсот літ”). Хоч, правду кажучи, кожного українця, який пізнав зблизька, „пережив” справу українсько-московських взаємин, як справу життя або смерти всього українського народу, здивує той факт, що В. Кучабський не згадує поруч із Хмельницьким двох національних вождів, що розрубали московсько-український вузол збройною рукою і надихатимуть своїм прикладом

дальші визвольні змагання. Маємо на думці М а з е п у та П е т л ю р у.

Поділяємо глибоку шану братчиків до пам'яті Липинського, бо маємо його за одного з великих будівничих тієї нової української душі, що буде в боротьбі з інерцією та опором „обставин” головним та рішальним рушієм майбутньої історії України. З цієї точки погляду вміщення Липинського в Пантеоні великих людей України слід визнати цілком слушним.

На нашу думку, поява в 1912 році історичного збірника „Z dziejów Ukrainy” (в пізнішій переробці „Україна на переломі”) була вихідним пунктом радикального перевороту в українській духовості, перевороту, що, згідно з тенденцією великих та життєвих ідей „ставати тілом”, викличе необлічимі позитивні наслідки в українському культурному та політичному житті.

Дарма, що тепер ми бачимо „ділання Липинського ще в завязках”, як слушно зазначає Кучабський. Проте ці завязки вже наявно виступають в українській духовій атмосфері та національно-культурній творчості (хоч може й не там, де добачає їх Кучабський), в найбільш напружених духово проявах цієї творчості, це-б-то тих, що мають найбільше даних до передхоплення та запліднення майбутнього.

Слід пам'ятати, що для більшості українських сучасників виходу в світ збірника „Z dziejów Ukrainy” це була „книжка за сімома печатками”, звичайний собі науковий еляборат з чужою та „ретроградною” для тодішньої передової української інтелігенції, а з точки погляду її поступових ідеалів просто абсурдною ідеологічною настановою.

Це не диво: аджеж Липинський був, до деякої міри, Коперніком української національної

свідомости, а праці Коперніків звичайно бувають спершу і непомічуваними і абсурдними.

Щоб навчитись читати Липинського українці мусіли пройти жорстоку школу 1917-1921 років. Щоб знайти ключ до „книги за сімома печатками” треба було „зрізатись на іспиті на власну державність та пережити на власній шкірі „*Vae victis!*”. Щойно тоді „Сезам відчинився” і перед здивованими очима багатьох українців заблисли незримі перед тим для них скарби творчости Липинського. Стається це тоді, коли „реакційні” вчора ідеї поривають усе, що є в нації молодого та свіжого, а вчорашні „передовики” або щиро переходять на нові колії, або „пасучи задніх” все тихше бурмотять по своїх кутках свої ще вчора передові та бойові, а сьогодні вже пережиті та ні для кого нецікаві слова.

Люди входять по кривавому досвіді в нову неймовірно тяжку дійсність і дивляться на неї новими очима. Що ж дають твори Липинського для розуміння причин нещасливого фіналу визвольних змагань та для приготування до нового рішального іспиту?

Історичні твори Липинського перейняті високим патосом свідомої й вірної мужньої любови до містичної краси незалежної, сильної та творчої державної влади, репрезентованої могутньою історичною індивідуальністю та згуртованою біля неї панівною верствою.

На перший погляд, ця перевантажена прикметниками характеристика може видатись просто купкою шумних слів. Щоб зрозуміти її як слід треба взяти до уваги, та не тільки взяти до уваги, але пізнати, вивчити та синтетично охопити з одного боку зміст праць Липинського, а з другого історію української дореволюційної психіки,

що витиснула свою печатку також на історії визвольних змагань 1917-1921 р. р. (отжеж і цю історію треба пізнати, щоб мати слушні критерії для оцінки творчости Липинського).

Над цим другим моментом не треба буде довго спинятись, бо він освітлений досить докладно в післявоєнній українській публіцистиці, що присвятила чимало зусиль викриванню внутрішніх психологічних причин поразки українських національно-державних змагань 1917 - 1920 років.

Чітко і влучно характеризує довоєнний український світогляд сам В. Липинський:

„Наша дотеперішня історіографія розвивалася під впливом трьох чинників: ідеології державности російської, ідеології державности польської і національно-культурної, демократичної і недержавної ідеології української” (Україна на переломі”, ‘ст. 17).

Чи ж треба повторювати, що перед очима більшости дореволюційної української інтелігенції стояв ідеал бунту проти російської царської автократії та бюрократичного російського режиму, але не ідеал створення в Києві сильного політичного центру, що потрапив би примусити сусідні народи до шанування прав та інтересів України. Що ця інтелігенція мріяла солодко про широкі політичні права народніх мас, про вирівнювання соціальних контрастів, про рівноправність мов та культур, але, навіжена дивною якоюсь сліпотою, не добачала тієї найелементарнішої правди, що здійснювати свої політичні ідеали, хоч би найгуманітарніші, може тільки той, хто має реальну силу, здібну до залізного спротиву злу, що добрим може бути тільки сильний. Чи треба згадувати, що для цієї інтелігенції були чужі проблеми державного будівництва, проблеми влади й панування, що багато декотрі фак-

ти з історії України, які могли б служити скріпленню державницьких елементів в українському політичному світогляді, не були належно використовані, були недоцінювані та не мали в українській історичній свідомості позитивного емоціонального забарвлення.¹⁾

Ці психольогічні чинники діяли та обективізувалися підчас революції, тяжко пристосовуючись до вимог дійсности та спричиняючись до марнотратства розбурханого революцією патріотичного ентузіазму українських мас.

Досі не можу забути того сорому та болю, який охопив мене, коли я побачив у старому пожовклому числі української газети з революційних часів, що її дві сторінки займає ідеологічна промова якогось соціалістичного лідера, а на останній лише сторінці мигтить коротенька та байдужа згадка про те, що Чорноморська фльота визнала владу українського уряду та вивісила українські прапори.

Чи треба згадувати про атмосферу початків революції, про постать „головноуговорюючого“ російської армії Керенського, про те, як во-яки його гаряче оплескували, а на другий день з відразою та призириством продавали. Про те, що задухою цієї керенщини була заражена й Україна.

Про це, вже багато писалося, багато видерто з голови волосся в пароксизмах „жалою по шко-

---

¹⁾ Сам Липинський цілком слушно констатує: ...«тоді (в 1912 році) вся так звана «свідома» частина української нації (за винятком одиниць і «Галичан») ...до всяких заходів, звязаних з питанням власної української державности, ставилася або дуже вороже, або з великим підозрінням, абож, в найкращім разі, абсолютно байдуже». Причину слабого заінтересування вислідами історичних праць Липинського, він добачав у тому, що в них «аналізувались наші державні (а не тільки культурно-національні) зматання». («Україна на переломі», стор. 6).

ді", тому мусимо звужувати льогічні круги, наближаючися до властивої теми.

"Керенщина" на українських партійних та інших з'їздах, в українській політичній та адміністративній практиці була контрастом ідеалу сильної влади, що стояв перед очима Липинського, коли він реконструував історичний портрет Хмельницького.

Коли пок. проф. Грушевський признавався, що українцям прикро було творити такі "реакційні" інституції, як власне військо та власна поліція, і що вони охоче були б перекинули соромливо ці неприємні завдання на російський федеральний уряд, це був контраст до ідеалу "України на переломі", ідеалу сильної та незалежної української влади, контраст до того позитивного емоціонального забарвлення, яке Липинський надавав нетільки абстрактному ідеалові власної державности, але й ідеалові державної могутности, та технічним засобам її скріплення.

Коли той самий великий історик (проф. Грушевський), ставши на чолі української державности, твердив, що треба невпинно тримати руку на живчику настроїв народніх мас не з тою метою, щоб тим зручніш накинати тим масам свою волю й повести їх за собою, а для того щоб фаталістично коритись цим сліпим настроям, то зпоза плеч президента Української Народньої Республіки виглядала тоді постать батька Хмельницького, такого, яким змалював його Костомарів, Хмельницького - ватажка, що літав безвільно на хвилях мужицького бунту, а не Хмельницького суворого та мудрого вождя, воскресеного Липинським.

Ми свідомо згадуємо все про історичні праці Липинського, а не про публіцистичні його твори, наближаючись тим до тих суттєвих ріж-

ниць у поглядах на значення Липинського, що відділяють нас від Кучабського та його однодумців.

На превелике диво, п. Кучабський, у своїй брошурі про значення творчости Липинського, навіть не згадує, що Липинський був істориком, трактуючи його виключно, як „учителя нації”, цеб то, як публіциста. Мабуть роля Липинського як історика видається Кучабському занадто малою та другорядною. Невжеж Кучабський не знає, що з минулого, з того чи іншого сприйняття та зрозуміння минулого, виростає майбутнє, як з коріння дерево?

Ми ж, навпаки, акцентуємо значення історичних праць Липинського, бо віримо: якщо праці Костомарова могли спричинитись до скристалізування українського світогляду в певних означених формах на довгі роки, а цей світогляд міг породити українську керенщину, то історична праця Липинського зможе запліднити нову діаметрально-протилежну добу в історії української духовости, добу, що в рішальну хвилину нового політичного іспиту, породить нового українського вождя, з поза плеч якого виглядатиме Хмельницький грізний та мудрий володар з „України на переломі“.

Можемо вказати й декотрі підстави цієї віри. Костомарів міг формувати та запліднювати український світогляд тому, що був великим мистцем, чарівником мистецьких образів та слова. Створений ним образ талановитої й симпатичної південно-руської народности, що завжди бунтувалася проти насильства, змагала до демократичної свободи, але охоче відступила несимпатичним північним братам завдання організації сильної влади та державности, цей образ вийшов з-під пера Костомарова таким переконливим, мальовничо живим та емоціонально насиченим, що протягом

кількох десятиліть, спершу безпосередньо, а потім посередньо (через творчість запліднених Костомаровим вчених, публіцистів та письменників) гіпнотизував українську інтелігенцію.

В історичних працях Липинського, в його струнких конструкціях, в мужності та досягності його думки, в гармонії між змістом та формою людина вразлива на красу відчуває великого мистця думки, образу та слова. Такими мистцями бували ті історики та філософи, що запліднювали світогляд цілих поколінь.

В цьому саме бачимо одну з заporук, що твори Липинського зможуть мати в майбутньому ті великі наслідки, яких ми від них сподіваємось (друга заporука — це громадсько-психологічна актуальність цих творів по досвіді революції).

Бо припустім, що ідеї Липинського висловив хтось інший, звичайно не в 1912 році, а після революції, отже не геній, що передхоплює духове життя майбутнього, випереджує своїх сучасників, а пересічна людина „мудра по шкоді“. Висловив не так як Липинський, а, скажемо, так, як пише Кучабський та інші публіцисти в „Збірнику Українських Хліборобів“ або покійному „Поступі“, це-б-то немов би „в стилі Липинського“, з великою кількістю його улюблених слів, з великою кількістю слів з великої букви, але без надхнення Липинського. Чи могли б такі питання спричинитися до перебудови української психіки в такій мірі, як твори Липинського?

Безперечно ні! Кучабський слушно порівняв Липинського з Шевченком. Якщо твори Шевченка могли спричинитися до перетворювання „хахлів“ та „малоросів“, що для них оця Малоросія була нудною провінцією з вульгарною мужицькою мовою, в українських патріотів з душею сповненою вщерть жагучою любов'ю до України, жагучим бажанням служити їй з повною самопосвя-

тою, то це тому, що Шевченко вмів глибоко ранили людські душі, зачіпляти глибоко сховані в них ірраціональні струни.

Я особисто мав дуже подібні переживання тоді, коли читав уперше „Кобзаря” й тоді коли читав уперше „Україну на переломі”. Й не тільки я, доводилось це мені чути від багатьох.

Тому саме віримо, що твори Липинського можуть спричинитися до перебудови української психіки, до викорінення того психічного клімату, в якому душився, оточений плебейською заздрістю та підозріливістю („сильна політична індивідуальність цеж небезпека реакції”) Симон Петлюра.

Тому віримо, що ці твори розпалять українські душі жагучим бажанням мати власну маєстатично-могутню українську владу, вірно їй коритися та з напругою всіх сил її підтримувати та їй допомогати. І що в такому „кліматі” легше розпростає крила нова могутня історична індивідуальність.

Отже, на нашу думку, значення незгаданих Кучабським історичних праць Липинського. Ствердити „завязки” впливів цих праць в процесі формування нового українського світогляду не дуже тяжко, хоч Кучабський дуже боїться їх „перебалакувати”, боячись їх „убити”, а наприкінці своєї брошури натякає таки, що завязок впливів Липинського це ніщо інше, як замкнений гурток „братчиків - клясократів”. На цьому місці згадаємо хоч би про те, що повстає в українській історіографії нова державницька школа, яка піддає ревізії та доповнює висліди величезної праці істориків давнішої народницької школи. Це, на нашу думку, факт великої ваги, але Кучабський про нього не згадує, бо Липинський для нього передусім політичний проповідник, а не мистець-історик.

Нехай нам вибачить пан Кучабський занадто гострий та одвертий підхід, але, якщо він зводить історичне значення Липинського до ролі політичного вчителя, то чому він не зясовує в своїй брошурі причин тієї загально відомої трагедії, що звела Липинського до могили? Чи вважає доторкнення до цієї болючої теми за шкідливе оголошення „людських слабостей“ великої людини? Аджеж трагедія Липинського не мала приватного характеру, він жеж мав силу й відвагу мужньо признатись до трагічної помилки в своїй політичній акції, в тому політичному „навчанні“, яке Кучабський вважає за головну його заслугу. Тому нам здається, що цю помилку Липинського, слід було б усе таки обговорити докладніше у брошурі, що має наче б то приготувати читача до лектури політичних творів Липинського, передусім отих „Листів до братів хліборобів“, де є так багато слідів цієї помилки.

Якщо Кучабський повстає проти творення брехливих легенд, то чи не суперечить він сам собі, даючи в своїй брошурі силуетку Липинського — непогрішимого вчителя, легенду рівновартности всіх етапів його діяльності, та всього, що він написав. Чи не була б така легенда шкідливою для належного використання спадщини Липинського, а тим самим і для українського національного життя?

Липинський мужньо признався, що робив страшно помилку, коли, виступаючи в ролі активного політика, закликав українське громадянство гуртуватись навколо нужденної постаті Скоропадського, коли вірив, що йому вдасться „виховати“ цю постать на бодай можливого формального голову Української Держави. Бодай, кажу, можливого, не непристойного, а решту, мовляв, можна було б надробити монархічним легітимізмом та легендою „гетьманського роду“.

Цей мужній критицизм Липинського супроти власної політичної акції накладає й на нас обов'язок ставитись критично, а не з сліпою вірою, до його політичних поук.

Пригадую собі, яке сумне вражіння робили після „України на переломі“ декотрі пізніші політичні статті Липинського, порозкидані по різних часописах. Є в них багацько широкого золота, багато продовження та поглиблення „України на переломі“, але якжеж сумно було констатувати, що дедалі то частіш виглядав з цих статтів впертий та злобний доктринер, що оперував декотрими створеними колись у творчому надхненні поняттями неначе абстрактними лічманами, без ніякого почуття дійсности. Одним з найважливіших таких лічманів у цьому декадансі творчости Липинського ставав термін „войовники-продуценти“.

Здавалося іноді, що Липинський ігнорує умовини наших часів, необачно прикладаючи до них категорії часів давноминулих. Проте, продумавши уважніш публіцистику Липинського, можна було помітити, що вона не витримує навіть конфронтації з тими конструкціями Липинського-історика, з яких, як здавалося б на перший погляд, органічно виростає.

Отжеж конкретно: провід українського національно-державного життя, за Липинським-політиком, мав би належати до кляси „войовників-продуцентів“. Ці „войовники-продуценти“, іншими словами поміщицька кляса на Україні, зібралися на „Зїзд Хліборобів“ та обрали на ньому справжнього представника „плоть від плоті та кров від крові“ — генер. П. Скоропадського та поставили його на чолі української державности.

Тепер послухаймо, що нам скаже про цю концепцію Липинський-історик. Він оповість нам факт, на який попередні дослідники хмельнич-

чини звертали дуже мало уваги: а саме, що в склад козацької старшини за часів повстання Хмельницького, трактованого переважно передтим як „хлопські бунти”, увійшло дуже багато шляхти з українських земель. Що ця шляхта через свою культурність та державно-політичний досвід відогравала величезну роль в будуванні української козацької державности.

Проте не скаже нам Липинський-історик, бо це ж було б абсурдом, що в Україні зберегла по повстанні Хмельницького своє панування та шляхетська кляса, що сформувалася на українських землях в умовинах польської державности.

Навпаки, бачимо, що Хмельницький творив нову аристократію так само, як творили її Наполеон або Петро I і багато інших будівничих держав. Що в склад цієї аристократії входили представники шляхетської верстви, як дуже вартісний матеріал, але входили на основі певної селекції. „Нехай не стане на Україні нога ніодного шляхтича, хіба, що схоче котрий хліб козацький їсти” — це-б-то брати участь у козацьких змаганнях. Це слова Хмельницького. Але немає сумніву, що більшість шляхти українських земель ставилася до Хмельницького так само вороже, як більшість поміщиків в Україні підчас революції до ідеї самостійної української державности, з якою мирилася хіба „тимчасом”, щоб захиститись від большевиків, а згодом мати базу до відбудови Росії. І коли б за часів Хмельницького шляхта українських земель мала змогу вирішити долю України на якомусь всеукраїнському соймаку, чи пак хліборобському зїзді, то вона обрала б була гетьманом України напевно не „ребеліянта” Хмельницького...

Хмельницький був шляхтичем, але не був ані легальним, ані занадто типовим представником шляхетської кляси в Україні, був ворогом

цієї кляси, поскільки вона репрезентувала чужорідну неукраїнську державність. Не був законно вибраний цією клясою на якомусь зїзді, а завдячував свою владу своїй могутній індивідуальності, виростав на вождя в умовах революційної боротьби.

Тому, поминаючи самий титул „гетьмана”, слово велике та дороге, але на нещастя України, спрофановане та практично обезцінене ген. П. Скоропадським, не бачимо ніякої аналогії між Хмельницьким та Скоропадським, кидается натомість у вічі аналогія між Хмельницьким та Петлюрою, бож обидва були справжніми вождями національної революції.

Обидва кули світогляд національного вождя в чині, не відразу, Хмельницький бо мусів поборювати в собі польського легітиміста, а Петлюра— довоєнного ліберального українського інтелігента. Обидва поробили надлюдські зусилля, опановуючи та організуючи неприготовлений до власного державного життя людський матеріал, обидва вгиналися під узятим на себе величезним тягарем, обидва ставали перед перспективою цілковитої поразки, втрати можливостей дальшої боротьби і шукали очайдушних виходів, обидва стали уосібленням своєї нації в очах сусідів чужинців, обидва доросли до рівня всенародніх героїв. Коли до війни суботівські селяни вірили, що „колись будуть докопуватись схованих правів Хмельницького”, то чи не нагадує це того факту, що сучасні українські маси на Великій Україні не хочуть вірити в смерть Петлюри, а вірять, що він десь укрится. Так, обидва доросли до рівня всенародніх героїв, обидва увійшли до української історії не як епізод, а як суттєвий її зміст, і обидва мали запеклих ворогів поміж отим „усім народом”: та сама плебейська обмеженість, що створила українську пісню „Бодай Тебе, Хмелю,

перша куля не минула” *) наказує багатьом відвертатись від лицарської постаті Петлюри.

Режим Скоропадського на Україні був власне політичним пануванням тієї дворянської кляси, якої політичну фізіономію означало російське панування над Україною. Скоропадський був справжнім, законним репрезентантом цієї кляси, її образом та подобою, тому помиляються братчики-клясократи, коли зірвавши, за прикладом Липинського, із Скоропадським, залишаються протє при традиціях „Хліборобського Зїзду” та гадають, що ціла трагічна помилка була тільки в особі Скоропадського, а з клясою все стоїть гаразд. Ні, панове клясократи, зле стоїть справа з клясою!

Знаємо, що найшляхетніші одиниці зпоміж цієї кляси брали шляхетну творчу участь в українській національній праці з найшляхетніших справді аристократичних мотивів, знаємо також, що, як би була відновлена українська державність, то ще багато представників цієї кляси вернулося б або приєдналося б до української національності, маючи на увазі власні інтереси, але ж не можна заплющувати очей на той безсумнівний факт, що більшість поміщиків на Україні була органічно звязана з Московщиною, органічно ненавиділа все українське, що політичне панування дворянської кляси на Україні за часів Скоропадського звело українську націю в її власній державі до стану якоїсь небажаної національної меншости, при одночасному упривилеюванні не тільки місцевих москвофілів, але й „корінних” — московських прибудд, що почували себе справжніми панами України, до безлічі фактів, що нестерпно понижували українську національну честь.

---

*) Зложення цієї народньої пісні викликав, як відомо, дозвід, що його дав Хмельницький своїм союзникам-Татарам, брати в ясир українське населення.

Оце наші застереження щодо ролі Липинського не тільки як активного політика, але й як політичного ідеолога. Стоїмо на тому становищі, що та панівна кляса, яка утворилася на Україні під московським пануванням (при чому це панування було занадто важливим чинником у процесі творення цієї кляси, впливало на її склад та обличчя) не може очолювати української державності. Натомість думаємо, що ця кляса може дати багато вартісного матеріалу до нової української панівної верстви, що витворюватиметься в огні визвольної боротьби та важких зусиллях національно-політичного будівництва. Не маємо відрази до панськості взагалі, відрази характерної для багатьох представників довоєнної української інтелігенції. Ідеологічний вплив Липинського безперечно спричиняється до викорінювання з української психіки всіх проявів плебейської заздрости та демократично-народницьких забобонів. Якщо якій-небудь людині її „панське“ походження дало спромогу (використану, здійснену) здобути вищу культуру, а особливо культуру політичну, здібність організувати та наказувати і якщо ця людина чином посвідчує свою волю служити цею своєю культурою, здібностями та досвідом українській справі (так було за Хмельницького—спершу сувора, беручи до уваги тогочасні станові поняття вимога—або „хліб козацький їсти“, або „геть з України“, а щойно потім домагання, щоб цар зобов'язався до шанування привилеїв, наданих князями руськими та королями польськими шляхті—яке воно неподібне до проповідуваної Липинським-політиком толеранції до москвофільства й байдужности до української справи „войовників-продуцентів“), то „панське“ походження цієї людини викликає в нас щирю пошану. Якщо ця людина, присвячуючи себе службі українській ідеї з таких справді

аристократичних мотивів, як спомини про національність не найближчих, а дальших предків, любов до української землі та народу, радість національної творчості—відривається від неукраїнської національно верстви, то в пошані схилиємо голову перед такою постаттю (Антонович, митр. Шептицький, Липинський, гр. Тишкевич), памятаючи, що такий розрив завжди вимагає великої духової роботи та великих моральних жертв. Говоримо про розрив з своєю клясою, а не віримо в „освоєння” для української національної справи цілої кляси, маючи перед очима цілком очевидний історичний досвід. Чи ж не став сам Липинський, працюючи на українському ґрунті, чужим та незрозумілим навіть для власної найближчої родини, не згадуючи вже про таких „українських войовників-продуцентів”, як пані Коссак-Щуцька, ген. Залеський і інші. Чи не було так само в добі Хмельниччини, що на її історичній аналізі Липинський намагався збудувати цілу свою політичну ідеологію? Авторів цієї статті довелося наприклад познайомитись у Краківській Бібліотеці князів Чорторийських з історичними документами, дотичними справи присяги шляхти Пинського повіту на вірність українському гетьманові, використаними Липинським тільки частинно. Дуже повчальні ті з них, що показують, як накинута після смерти Хмельницького сіра більшість пинської шляхти на ініціатора присяги — маршалка Лукаша Єльського, як обкидувала його болотом у листах до Варшави. Не без поважних, мабуть, причин син маршалка покинув литовську військову службу та зробився козацьким полковником.

Коли Липинський надмірно узагальнював прихильність до української державної ідеї колишньої шляхти (в історичних досліджах), чи новітнього поміщництва (в політиці), то це зрозу-

міле привязання до рідної кляси спонукало його залющувати очі на дійсність. Але це ігнорування дійсності жорстоко на ньому помстилося, сталося причиною духової катастрофи нестерпних моральних терпінь. Перед легковаженням, ігноруванням цієї помилки Липинського, перед занадто беззастережним сприйманням його політичних наук, на яких ця помилка сильно позначилася, слід перестерігати українське громадянство.

Яке становище займає в цій справі Кучабський? Констатуємо в його брошурі прояви бажання відділити щирець творчости Липинського, дух його творів від зовнішньої шкаралущі політичних концепцій. З цього погляду Кучабський досить таки близький до нашого розуміння значення Липинського.

Ось характерні уривки з брошури Кучабського:

„Життєвий твір Вячеслава Липинського не вичерпується, ні навіть не зясовується якоюсь політичною доктриною—і тому дуже помилявся б той, хто думав би, що цілість світу ідеї В. Липинського заключається в „ідеології” чи в „програмі” клясократичної монархії на Україні...”

„Істотою В. Липинського є той ірраціональний етос, який його виповнював...”

Охоче підписуємось під ціми рядками, тільки ж неоднакову все таки вартість мають для нас і для п. Кучабського окремі елементи творчости Липинського й неоднакові маємо з п. Кучабським погляди на те, яким чином слід користати з цієї творчости.

Читання творів Липинського раніших та пізніших (до деякої тільки міри відповідає цьому поділові поділ його писань на історичні та політичні), мимохіть насуває багато аналогій. Пригадується Гоголь, його оптимистичний, повний жи-

вого мяса та крові Тарас Бульба та його дидактичні „Листи до приятелів” (яке характерне— листи до приятелів і листи до братів, те саме безпосереднє учительство!).

Нехай у передсмертних творах Гоголя, в „Листах” та „Сповіді” гурмани філософії життя знаходять дорогоцінні думки, але ж ці твори історично були мертві і для будови України нічого не дали, а „Тарас Бульба” врізався в українські душі, як врізається в них „Україна на переломі” (але й багато декотрі частини „Листів до братів хліборобів”).

Коли ми віддаємо перевагу ранішим, живим, бадьорим та гордим за Україну (в „Україні на переломі” Липинський писав, що його історичні праці „визволять українців з під панування погляду на себе як на якийсь вічно покривджений, нездатний до власного державного життя полународець”) творам Липинського, а не пізнішим, позначеним засклепленим абстрактним доктринерством та старечим песимізмом, то не тільки тому, що ми самі ще молоді та повні життєвої енергії, але й тому, що ми знаємо з історичного досвіду, як у процесах національного відродження занепалих народів ентузіясти-оптимісти все краще передбачали майбутнє (як не найближче то дальше) ніж „зрілі” та мудрі песимісти.

В історії української думки маємо багато прикладів, у яких первісний національний оптимізм людини молодого обставлявся в старшому віці зрілими та мудрими обмеженнями та застереженнями. Це провадило до зниження національно-політичного ідеалу під впливом старечої зневіри. Так само у Липинського ідея самостійної України була під кінець життя затемнена нежиттєздатним ідеалом „співжиття трьох Русей”, поруч із іншими багатьма проявами зневіри та песимізму. Алеж, пане Кучабський, що сказали б ті дорево-

люційні українські песимісти, що „сумували за Україною”, але вважали, що „не варто підкладати рук під мерця”, якби побачили сучасний стан української культури та національної свідомости. (Вам як галичанинові може, непомітно, що виросло ма й же з ні чо го). Тому, не кажучи вже про повчальні приклади з історії інших „занепалих”, а згодом „відроджених” народів, ми українські націоналісти та державники беззастережні, тому українське „завтра” грає перед нами всіми барвами веселки, тому можливості України переростають у нашій уяві всі межі. Тому не переймаємося тим, що наш оптимізм може робити вражіння чогось примітивного та незрілого, коли так легко здобувати марку зрілої еклезіастівської мудрости та рафінованої культурности старечим песимізмом. Пан Кучабський пише, що „цілий світ українізується” та пояснює, що „українізується” значить „гниє”, він пише: „Бог відвернув своє обличчя від народів і на чоло їхнє лягла понура печать прокляття... Нічого нового й небувалоного...” Яке це справді глибоке та мудре, як нагадує Липинського, але Липинського зломаного життям, з якою гідністю можна після цих слів опустити руки та сховатись до самотньої келії ісихаста — місця величніх гірких роздумувань. І справді п. Кучабський сповіщає нас, що „клясократичний принцип нікому ніякої „конкуренції” робити не хоче, нікому його „мас” відбирати не збирається, ніякою, ні „зовнішньою” ні „внутрішньою” політикою... займатися й на гадці не має” — (чи не „непротивлення злomu”?).

Клясократи ховаються до своєї келії „оформлювати своє власне внутрішнє життя”. Вони вірять, що одної гарної днини зникне в українському житті „вся плісьнь нараз”.

Не поділяємо цієї наївної віри! Пан Кучабський говорить про релігійний етос політичного світогляду Липинського: чи так чинили апостоли,

як він ото хоче чинити, чи замикалися в тісному гуртку „оформлювати власне внутрішнє життя”, чи вирікалися впливу на маси та конкуренції з равинами та жерцями? Як виглядало б „оформлювання власного внутрішнього життя” без контакту з життям зовнішнім, з його тяжкими умовами та суворими вимогами, це можна описати словами самого Кучабського:

„Є хрущики, що живуть із гриження книг. Отакими хрущиками і була „ідеалістична” й „особливо чесна” частина того збіговища (групи прихильників Скоропадського — Б. О.), що загіздила в „Листах до братів-хліборобів” і думала — і все ще думає, що „вміщує в собі” „ідеологію Липинського”, а навіть „є співторцями”, коли гризуть букву за буквою цієї книги“. Мертва схолястика на зразок марксистської!

Схолястичному повторюванню та „розроблюванню” Липинського слід протиставити чинне вперте та напружене напоювання тим найкращим, що він дав, цілого складного мережива культурного та громадського життя. Напоювання пошаною до владних, а не тільки бунтарських українських постатей, лицарським ідеалом вірності й відданності своїй владі, любовю та карністю супроти провідної індивідуальності, а не супроти мас та „органічних” у них „процесів”, зрозумінням ваги „балясту” традицій в національному житті. Власне не навчати, а поривати, тривко вривуватись, впалюватись в душу, як це робив Липинський-історик.

Окрім історії (багато ще є в ній роботи — праця державницької школи щойно розпочата) найширше поле для цієї праці лежить перед літературою, що володіє могутніми засобами перебудови людських душ та найбільш безпосередньо надається до напоєння етично-естетичними категоріями Липинського — „маєстату” та вір-

ности. Чи не помітив п. Кучабський впливу ідеалів Липинського на українську літературу останніх років, чи для нього нема Липинського там, де не згадується його ім'я?

В своєму органі ми завжди вітали всі прояви деплебеїзації та аристократизації української літератури, навіть тоді, коли ці прояви виступали під чужою, плебейською (й тому такою ворожою до постаті Липинського) стріхою. Тому вітаємо й вітатимемо твори тих українських поетів, письменників, критиків та публіцистів, що не заломлюються під тягарем нашої доби, вміють навіть у сучасних обставинах зберегти тверду і мужню поставу, не потребуючи шукати „полекшення“ в сантиментальному сумі, або істеричній розпуці („насолода плачу безсоромно плебейських мук“ за влучним означенням Є. Маланюка), або в перверсійному самоопльовуванні або в по-жидівському істеричній, а не по-українському згирдливій ненависті до ворога, що має за психічний субстрат почуття власної слабости та меншевартности. Тому відчуваємо так сильно духову спорідненість з Ю. Липою, оцим безперечно найбезпосереднішим і найвидатнішим не „учнем“, а спадкоємцем Липинського, найпліднішим (якісно) продовжником праці Липинського над перебудовою української психіки. Тому з такою радістю вітаємо всі досягнення тих українських учених, що в українському минулому знаходять і відреставровують моменти не хаотичні й розкладові, а конструктивні, і творять природню та тривку психічну базу для національної самопевности та гордості, тієї гордості, що не може знести нидіння й пониження, лише спонукує до надлюдських зусиль, щоб з цього пониження вийти, спонукує до надлюдської напруги для досягнення великих національних цілей.

Ця сама національна гордість зумовляє наше

гостро негативне ставлення до всіх проявів примітивізації та сплюснення української духовости, до культурного партацтва, до зусиль стягнути українську культуру вниз з того високого щабля, на який вона пнеться, і з проявами істеризації цієї духовости, бо ж істеризм це заперечення мужности та почуття власної гідности, заперечення власної „панськости“. Тому саме воюємо з поширеним у нас абсурдним звичаєм (що свідчить про погану організацію нашого культурного життя) вміщувати поруч себе, немов би щось рівновартне твори високої вартости і фельчерсько-партацькі або істерично-деструктивні (журнали „Наша Культура“ та „Вістник“).

З цих коротких завваг читач може зрозуміти, як ми уявляємо собі працю запліднювання аристократичним етосом Липинського українського життя (замість втискати це життя живою силою у рядки заковані ідеології).

До цієї праці стаємо „Ми“ поруч з усіма тими робітниками української культури, що однаково з нами відчувають свою епоху.

Недавно, в одній із своїх доповідей, наказний комісар над українськими совітськими письменниками, А. Сенченко, хвалився, що за поточний літературний рік появилася у совітській Україні 41 збірка поезій. Детально всіх тих збірок не знаємо; в наші руки попало всього не більше десяти — та вистачає зачерпнути лише один кубок води з тієї поетичної криниці, щоб відразу пізнати її зміст. Решту можна собі доповнити з совітських газет та журналів; видавши свою збірку „Партія веде“, ексгібіціонується в тих журналах із своєю бідолашною музою літературний імпотент Павло Тичина, що по насильних інекціях кільканадцяти ампулок ідеологічної гормосперміни, перебув щасливо для партії (і себе) лікування та виправляє тепер блазенські герці. За них немає навіть чого на нього сердитись: хто бачив його залякане обличчя на Париському „Конгресі оборони Культури“ — взагалі в нічому вже не дивується.

Нам невідомо, чи п. Сенченко вчислив до тих 41 збірок також переклади. Їх виходить досить багато, та ви зразу насторожуєтесь, прочитавши донебудь у збірці якогось поета переклад з „Кайнера Марії Кількеє“,—але звичайно, не в такому неохайному відношенні до чужої поезії річ. Важний передусім вибір. Уйдуть іще вірші будь-щобудь доброго поета Броневського, але далі вам робиться моторошно, як збірку якогось „єврея“

Талалаєвського перекладають.... Рильський чи Терещенко. Позатим дуже характерна збірка „Зростання” чотирьох авторів — А. Копштейна, М. Зісмана, П. Дорошка й Г. Плоткіна. Можна б справді радуватися тим, що до української культури причаляють чужинці, але, на лихо, ті чужинці (вживаємо цього терміну замість слова „жиди”, так, як совітські видавництва, що в творах Стефаника поробили подібні зміни) ніяк не хочуть розвивати тієї української культури з українцями, а з ...башкирцями.

Ви приїхали з Башкирії...
Щоб зміцнювати Україну —
Розтопити, розчавити зрадників, усяких
Султан-Галієвих,
Вінніченків, Троцьких та інших Петлюр...

Десятки інших оригінальних збірок — зовсім у стилі безнадійного графомана Ярослава Гримайла, що в котрійсь там зряди збірці виспівує дрібним петітом на сотні сторінок:

Слава, слава робітництву,
Шефам нашим відданим!
Та ще слава МТС
І їх політвідділам!...

Коли ми з цієї купи поезій відмічаємо збірки Рильського й Первомайського (третьої — Бажанових „Пять поезій” — не маємо) так це не тому, щоб вони були якесь видатніше явище в українській поезії, а тому, що на „Києві” Рильського можемо детально обсервувати процес самогвалтування великого поета, а в „Поезіях” Первомайського маємо зразок настроїв комсомольця-червоноармійця, які нам, безперечно знати треба.

Рильський, як і Тичина й Бажан, належить до тих письменників, до яких спеціально були

звернуті слова Постишева про перебудову. Тих, що „мають деякі помилки” Київський генерал-губернатор спеціально закликав: „Беріться сміливо до роботи, включайтеся в велику совітську літературу, а вам усіма способами будемо допомагати...” І далі: „Тема совітського патріотизму повинна бути відбита кращими художниками слова у всій її силі і красі”. При цьому, розуміється, Постишев перестерігав їх, щоб вони це робили щиро, а не з холодним розрахунком, щоб не описували фактів з діяльності героя за передовицями з газет, а виявляли характер того героя, його психіку...

В аспекті цього „соціального замовлення” повстав і „Київ”.

Фактично збірка ця—це останні корчі блискучого колись таланту й ерудиції Максима Рильського. Поет поклав собі в збірці завдання дати деякі історичні моменти Києва в діалектичному розрізі; шлях до цього найпростіший і найлекший: оплювати все старе, а вихвалити большевицьке, нове. Що поетові це вдалося доконати, доказує совітська критика, яка вдарила недвозначно в бубни тріумфу. А втім воно було защо: попутчик, що досі викручувався, як тільки міг, почав сам проповідувати. Інша річ, що є речі сильніші за самого Рильського, за його примушену чи непримушену волю: мов змішані олії та вода, розділились у його поезії „шире” й „нещире”, розділились на „біле й червоне”, кажучи словами одного поета, що звався теж Рильський. Пишемо це не на те, щоб у чому-небудь оправдувати поета, який на це не заслуговує, або щоб вияснювати його збірку вимушенням — бож врешті, можна собі як Хвильовий, стрілити в лоб; а беремо просто його збірку як зразок лабораторійного експерименту: із зайця по досвідах зробився крілик, навіть із червоними очима!

Формули до цього поет уклав дуже прості.
Моттом його збірки є:

Зелений Київ наш, бо від своїх воріт
Жовтоблакитні гнав, гнав білі ешалони...

За цим Рильський заперечує все те, з чого сам виріс і завдяки чому був сам поетом: заперечує традицію Києва, у всіх її відношеннях. Поет говорить із призириством про „киславі пахощі руїн“, ставить в один ряд Олега й Батия, викликає нового Растреллі, бо старий — умер. Золоті Ворота, які забрав із собою в легенді Михайлик, (що в Рильського бунтується проти українських князів), приносять назад щойно більшовики... А в іншому вірші пише:

Усе те, про що ми снили,
Збувається наяву,
Єдина єднає сила
Київ, Тифліс, Москву,
Злилися — єврейський, польський,
Український, руський потік...

Старий Київ, центр землі української, що так сильно підкреслений у „Слові о полку“, для Рильського — лише місто „грабунку, грошей, погрому“. Традиція, яку столиця берегла, передаючи з віка в вік—це лише „вартування іржавої скрині з напівпопсованим добром“. Старий Київ помер. І, врешті, „оновленому“ співає оновлений Рильський свої надхненні гекзаметри:

Здавна славний садами, увесь він зробиться садом,
Цвітом увесь зацвіте, нові завітчає будови,
Таж не даремно в столиці зеленій слідкує за ладом

Старший садовник Павло, що по батькові зветься Петрович...

Водночас, не зважаючи на бистре око „старшого садовника П. П. Постищева, Рильський тікає від „Усмішок кривих“, признає, що є ще, „погляди зрадливі, ще ворог на шляху таїться не один“, та що „хоч кумира втоплено, він ще вирина“.

Так закінчується Рильський як українець. Водночас він кінчиться як поет взагалі. Не будемо входити в те, наскільки перше звязане з другим—маємо тут на увазі чисто поетичний результат тієї збірки: обік кількох ліричних місць, що ще нагадують давнього поета — скрізь за непад поетичної форми та, найважніше, міри. Додайте до цього наївність—і матимете образ збірки. Колись Бодлер говорив про „підземний струм у поезії, якого не треба витягати назверх“; нині Рильський витягає „назверх“ усе. Це в поетів зовється: проза. Брак зовсім того, що Бремон назвав *innefable*, без чого „слова кажуть голословно те, що кажуть і нічого більш“, і без чого вони „перестають продовжуватися в нашій душі“...

Для тих, що на Рильському вчилися, як на своєму майстрі, запевне буде його жаль. Та він, як і Тичина — вже пройдений етап на одному із шляхів української літератури і голос, безперечно, вже не за ними...

До деякої міри більший інтерес представляє собою збірка Леоніда Первوماйського. Не лише тому, що на 416 сторінках є справді добрі вірші, на яких, якщо хочете, можете повчитись, а тому, що це тип зовсім інший від Рильського. Вірші ті цікавлять нас, як книга нового, вихованого московським урядом покоління на Україні, з такою дбайливістю виплеканого цвіту в оранжерії ім-

портованого марксизму, під пильним оком російських патріотичних наставників. Психіка цього покоління спеціальна: воно бачить життя й окружний світ так, як його навчено бачити. Дуже симптоматичний тут випадок: недавно нагородили орденом автора повісти „Там, де гартується сталь”, молодого сліпого письменника Островського, який дійсності не бачить, а описує її лиш на основі літератури й почутого на мітингах. Не диво, що в нього нова совітська людина вийшла така героїчна. Подібний і Первомайський. Тичини, Рильські, Бажани—можуть гнутися, зміняти погляди, спотикатися; Первомайський не з тієї глини: чути, що це в нього органічне, що кожної хвилини він дасть голову за свою „вітчину” й свого червоного генерал-губернатора. Одним словом — людина, яку буде приємно зустріти в окопах.

Та наше здивування, звідкіль це взявся такий — нефальшований „патріот свого атечества” розяснює трохи бібліографія Лейтеса й Яшека. Заглянувши туди, довідаєтесь, що цей поет — українізований єврей. Тоді стає вам відразу ясно, звідкілья взяли в його поезіях докори селу за те, що воно в час революції йшло „зелене”; звідкілья в нього нотки, неможливі психічно справжньому українському письменникові, властиві тільки згаданим Копштейнам і Зісманам.

Властиве цьому типові письменників одно: традиційний і панічний ляк перед усім, що пахне українським національним духом. Спеціально постать Головного Отамана Петлюри тривожить їх сторінки справжньою примарою. Вони, як Первомайський, лають „трупі Петлюр”, а водночас він для них вічно живий; навіть на Балтику „матроси цілять у серце Петлюр”, що його Первомайський відчуває завжди *in pluralis* навколо себе. Тоді поет стає в позу й починає деклямувати:

Сьогодні гасло наше:

„В комсомолі —
Ніодного націоналіста!...”

Люди на смерть залякані і змосковщені євреї, що на українській мові лають Україну— оце загальні риси сучасної совітської поезії на Україні, де, як писав один совітський журнал, „Шекспір і Бальзак, коли б нині жили, віддали б перцество совітським письменникам”...

Гордість довго користалася привилеєм — бути головним гріхом. Пишний був її перший виступ, бунт найкращого з янголів, що залишився у своєму упадку володарем темряви і хоч зазнав поразки в своїх бажаннях, проте нічого не стра- тив із своєї величі та ще незрівняної могутності.

Що- правда, — початок цієї помилки є да- лекий. Це саме Люципер перекрутив усе. Бож його злочинна амбіція не була гордість; амбіція ця була по середині між гордістю та бундюч- ністю. Люципер не хотів зрівнятися з собою са- мим, здійснити себе, він власне хотів перевищити себе. Що цей брак міри є головним гріхом, ось у чому багато слухності. Але велика це неспра- ведливість вважати цей брак міри за гордість, бож гордість як раз уникає його.

Справжня гордість, ця головна чеснота — гордість, не обманюється що-до своїх заслуг. Вона знає їх і знає, що вони великі, але вона не зупиняється, щоб захоплюватися ними; вона хоче здійснювати їх. Коли справді горда людина при- дивляється до себе, вона не виявляє ніякої чван- ливості, її суворий ясний розум є завжди тої думки, що вона є нижча за свої дані, за свої спро- можності. Вона ніколи не скінчить удосконалю- вати себе, добувати все найбільше із своїх прик- мет, повертати на користь свої недостачі й пиль- нувати своїх меж, щоб, переступаючи їх, не попсу- вати своєї постаті, яку б хотіла вона бачити до- вершеною. Гордість це ознака людини.

А проте сьогоднішній чоловічок, чи він на-

зивається Дюран, чи ще як-небудь і так само звичайно, чи брати його в тому, що залишається з його особистого життя, чи також у його колективному житті — цей чоловічок не є гордий. Він є чванькуватий, він є несміливий, він боїться. Це є три елементи комплексу нижчости.

Останнє середопістя принесло нам цікавий зразковий образ. Того четверга, п. Поль Кльодель клопотався про свою кандидатуру до французької Академії. П. Кльодель — поет геніяльний. Чого ходив він прохати в Академії? Щоб вона усвятила його геніяльність. Вона йому ясно показала, що це не її справа. І добре так сталося п. Кльоделеві. Він упав жертвою комплексу нижчости. Його геній не потребував освячення.

Але-ж і Віктор Гюго зробив так само! Та він репрезентував школу, Академія була дверми, що їх треба було виломати, місцем, що його треба було здобути. Тому саме, соромно побитий, він повернувся назад до атаки. А далі, може йому й хотілося цього; п. Кльодель навпаки не винайшов ані геніяльності, ані чванливості, ані вподобання до понижень. І п. Кльодель не репрезентував нічого, тільки свою геніяльність: отже дарувати йому цього не можна. Коли - б він репрезентував Дипломатію супроти Маринарки¹⁾, його може були - б вибрали, не дивлячися на його геніяльність хоч, це й не є ймовірне; всякі Зібрання, Товариства спираються на середній вартості; великість компромітує, вона є загрозна для тривкості і вводить пригодницький ризик. Що сталося - б з Імперією, коли - б лорди були геніяльні?

Чи бачив хто коли людей чванливіших за цих

---

*) Головним суперником Кльоделя у виборі до Французької Академії був письменник Кльод Фаррер, колишній старшина франц. військової маринарки, тоді як Кльодель провів своє життя в дипломатичній службі, як амбасадар Франції, в Японії, Сполучених Державах та Бельгії.

(Прим. перекл.)

сьогоднішніх чоловічків? І чи бачив чванькуватість, що б'являлася - б більше? Цю жадобу очевидної удачі (в якій користь має свою частину, але це є стара історія), цю потребу виставляти себе на показ, той соціальний надим, в наслідок якого кожний хоче бути президентом, директором, субделегатом, тамбур-мажором, з вірчими листами, або печаттю, або гарним мундиром, кожний хоче „репрезентувати” щось, діставати з-зовні крихітку, тинь влади. Ось вам чудовий комплекс нижчости, чудове непряме признание, чудова соромлива покора! Люди шукають вирішення для свого інтимного почуття, що його дізнають, але не приймають, почуття своєї абиякенької вартости. Епоха алібі, у якій всі потребують виправдання за відсутність і думають укрити пороженчу, випинаючи груди.

Хто не є чванькуватий, той є несміливий. А втім не виключена річ, що хтось є одним і другим водночас. Та мені здається, що несміливість, цей другий вияв комплексу нижчости, знаходиться саме на шляху до заникання.

Несміливість віддає або почуття соціальної нижчости, яке підсилює і робить нестерпнішою, а через те й сильнішою впевненість, що ця нижчість є несправедлива, і не віддає правдивого відношення між особами. Ми знаємо несміливих, що є скромні; та таких ми знаємо мало. Більше знаємо таких, що є банальні і що завжди погоджуються з кимось; це, проте, не перешкоджає їм робити дурниці, з причини одної нещасної схильності — не могли більше, по якомусь часі, стримати себе, щоб не сказати того, чого, як запевне знають, рішуче не треба говорити. Роблять вони це тому, що в їхній неспокійній голові немає вкінці нічого іншого, як тільки це заборонене слово. Інші викручуються від несміливости зарозумілістю, іронією, мовчанкою, і не можучи до-

зволити вибухнути витисненим ідеям і схильнос-
тям, збуваються їх, даючи їм отвір, або навпаки-
затикають все, а про що не вміють сказати, то
бодай вдають, що про це думають, хоч інколи
дійсно думають.

Ті власне форми є на шляху до зникнення.
Легко зрозуміти чому. Їх підґрунтям є пошана
до себе, пошана зле нагороджена, або скорше зле
виявлена. Але сьогоднішній чоловічок більше не
має потреби поважати себе, цебто він більше про
це не думає. Несміливість зникає із почуттям,
що його маємо про нашу власну відмінність. Чоло-
вічок бажає тільки одної речі: не бути відмінним.
І цей новий комплекс нижчости, комплекс „вულ-
гарности” виявляється в розвитку почуття стадної
спільности. Зовсім однакові чоловічки пристають
до груп, до ліг, до течій, до синдикатів, до всяких
товариств. Вони більше не потребують діяти
самі через себе, думати, розуміти, знати. Пись-
менникам вказують як треба писати, впорядчи-
кам, як треба уставляти, підданам, громадянам,
товаришам, як треба робити революцію, або, як
її більше не треба робити, бо вона вже dokonana.
Пять су коштує кожного ранку умеблювання
своєї голови, і кількасот франків на рік, щоб на-
вчитися йти кроком, кричати до такту, плескати,
опльовувати, вимагати. Ніхто більше не є несмі-
ливий, бо ніхто більше не є самий і всі є одна-
кові. І ледве чи ще комусь залежить на житті,
бо ж воно більше не є нічим особливим: коли
хтось із нас має здохнути, то це може бути так-
само добре я, як і хтось інший, все одно: Людина
відреклася себе геть.

Останніх несмісливих знаходимо в рубриці
„випадків дня”. Зраджувані чоловіки, задрісні
жінки, вбивство як, останній захист переможеного,
який є заслабкий, щоб перешкодити своїй по-
разці, надто не довіряє собі, щоб зважитись на-

правити її, але всеж, з усім цим, не приймає її і мститься в якомусь вибухові ослабленої особистості, що ще цілком не зникла. Я говорю тут про комплекс нижчости в любові. Він є однаковий у всіх відмінах. Биті долею, що враз розсатаніли, і які в соціальному ладі, що в ньому їм відмовлено вислову, знаходять цей останній вислів: вояк, що вбиває свого начальника, „податник”, що забиває ексекютора, безробітний, що висилає на той світ кого-небудь, і аж до невилікувально хворого, що вбиває в спину лікаря ножа, який, запевне, не має чого там, стирчати. Помста, але також визнання немочи, що з нею ми не погоджуємося і яка, надто витискувана, вибухає. Політичний замах є останнім виразом цього „неприємтя” у слабкої людини, надто слабкої, щоб „потрапила” діяти, але яка не примиряється.

Із площини приватної комплекс нижчости піднявся, як і повинно бути, аж до площини колективної. Тут він приймає вигляд жаху. Націоналізм вже більше не є агресивним, він зробився оборонним; а коли навіть він є агресивний, то нам здається, що ця загроза це скоріше засіб жаху, ніж справжнє бажання виконання. Але такий є терор, який панує сьогодні, що ми ніколи не можемо довести до кінця оборони. Звідци стільки-то заключуваних пактів, перехресних союзів, ціла сітка стривожених боязких приязней. І форти ніколи не є досить глибокі, гармати досить великі, літаки досить швидкі, гази досить запальні, жовніри досить численні, небезпеки досить славні. Жах володіє, і тільки він один володіє. Та ніщо не є більше заспокійливим. Приходять на думку ті розуми, що-то опановані ідеєю душоубства, вкінці вбивають не тому, що люблять вбивати, але тому, щоб збутися своєї невідступної думки, здійснюючи її. Або також ті, які з боязні, щоб їх не вбили, вдаються до ма-

сової різні, або до самогубства, бо ніщо не є гірше, від тривожного очікування. Ніхто, запевне, не думає вбивати свого сусіда; але кожний є переконаний, що той сусід саме на нього наміряється. Практично воно виходить на те саме. Нації, що їх гризе жах, є як ті чоловічки, що є жертвами ослаблення особистости. Коли комплекс нижчости стає колективний, його наслідки не входять більше в рубрику випадків дня. Вони мають право до цілої першої сторінки, і коли цього треба, навіть протягом чотирьох років.

З французької переклав

Л. Левицький,

О. Ольжич. Рінь. Львів 1935. Накладом Богдана Кравцева.

Мала поетична збірка, перша в Ольжичевому доріжку, далеко не вміщає всіх поезій, що їх поет друкував досі окремо по різних журналах. Проте знайдемо в ній зібране все що найвартніше, найбільш викінчене, найістотніше у авторській творчості, що й надає книжечці характеру чогось суцільного, об'єднаного одною ідеєю і одним мистецьким рівнем.

В українській літературі (коли брати під увагу тільки літературу по цейбіч Збруча)—місце для неї треба визначити окреме. Книжка ця небуденна не тільки з огляду на виявлену в ній високу мистецьку культуру автора, але передовсім завдяки тим своїм життєвим вартостям, що їх автор свідомо замкнув у неї. Найвідмітнішою рисою цих поезій є те, що вони вносять в українську поезію щось, що зустрічаємо в ній доволі рідко: перевагу холодного інтелекту над екстатичним піднесенням, прикмету, яка єдина дає можливість творцеві досягнути повну гармонію між формою і змістом і таким чином наблизитися до класичного ідеалу краси і досконалости. З цієї переваги інтелекту випливають і інші прикмети цих поезій: їхня глибока рефлексійність, надзвичайна ясність думки та велике почуття міри. Це ті самі прикмети, що їх плекає віддавна французька поезія і яким поклонялася київська школа неоклясиків. Щоб писати такі поезії, до цього необхідна певна відповідна структура ума, певна внутрішня дисципліна, певна філософська, чи наукова культура. Валері декілька літ займався чистою математикою, заки здобув собі славу найбільшого сучасного поета Франції. Також духовна постава Ольжича виявляє в ньому людину, якої розум пройшов добру школу наукового думання. Ота обставина, що наукові зацікавлення автора йдуть шляхами археології чи історії культури, без сумніву мала великий вплив на уформування його філософського світогляду, а через це й на характер його поетичної творчости. Це звідциль береться ця схильність поета розглядати все з якоїсь віддаленої точки зору, з погляду якогось історичного релятивізму, ця внутрішня потреба об'єктивізувати пекучі проблеми сучасної української дійсности, вбираючи їх в одіж

античних сюжетів і звідціль і ця туга за давніми героїчними часами, за легендарними часами варварів та їхніх суворих лицарських чеснот. Є в цьому безперечно якась своєрідна романтика — не чужа, зрештою, і іншим народам,—якої психологічну потребу ми можемо сьогодні особливо гостро відчути. Але навіть крізь найбільш активістичні, бойові поезії цієї збірки проривається інколи той метафізичний неспокій автора, неспокій, що впливає з його духової постави до всесвіту, і який накладає на всі поезії печать якоїсь незбагненої глибини й величі. І це не безпідставно книжка ця дістала свою «геобльогічну» назву, та кінчиться останнім акордом, яким є слово: Вічність.

І. В. Дубицький.

Ірена Вільде. Метелики на шпильках. Ізмарад 1936. Львів.

Безперечно повість Ірени Вільде належить до тих нечисленних творів української сучасної літератури, що «міцно вросли в побут» і зуміли художньо зорганізувати звичайний матеріал дійсності. Поруч з її повістю можна було б хіба поставити «Волинь» Самчука, та ще, коли брати на увагу літературу Великої України, «Бурьян» Головка і «Місто» Підмогильного. Всі ці твори, не дивлячися на свою «ріжність», мають одне спільне: вони повстали з великого знання людей, великої любови до «побуту» і скажیم щиро, з великого «реалістичного» таланту своїх авторів.

В нашій сучасній літературі на кожному кроці саме й помічається брак цього знання людей, цього знання дрібниць з яких властиво формується життя. Тим-то твори наших авторів непереконливі, читач їх не переживає, лише читає, герої й події переходять повз читача графічно стилізовані, банальні й мертві.

У нас є письменники католицькі, націоналістичні, ліберальні й пролетарські, але дуже мало письменників правдивих, таких, щоб мали свою вартість, незалежно від своїх переконань, чи ідей, які репрезентують.

Сучасна українська проза надто вдаряється в своєрідний схематизм — життя в ній розвивається за пляном, люди говорять надумані речі, герої не мають минулого, не виростають з побуту, не живуть, а існують лише для того, щоб автор в їх уста міг вкладати афоризми своєї, часто дуже підозрілої, мудрости.

До того, не знаючи цілковито життя, не вмюючи його будувати—наші автори беруться звичайно за новелю, за коротке оповідання, нарис, де технічно легше вмістити однібічно-спрощений, тенденційно підкреслений і суспільно незорганізований матеріал. Повісти з її вимогою реалістичного світосприймання, вони бояться немов вогня. Вони бояться всього того, що вимагає «архітектурних» здібностей, що вимагає знання, техніки, науки — мазки, фрагменти, етюди й нариси дають їм і так можливість «виявити» себе, розповісти про свою, замкнену в вузькому колі накинених ідей, індивідуальність. Власне про свою індивідуальність. Наша письменницька молодь, в істоті речей, примітивно егоцентрична.

Бракує їй зрозуміння життя, як явища звязаного з існуванням цілого ряду проблем, підпорядкованого певним біологічним законам і вбганого в рамки суспільного й державного порядку. Зеркало власної душі дано людині на те, щоб вона легше могла зрозуміти факт свого існування на тлі фактів існування інших людей, щоб легше вона могла примиритися з законами життя, смерті й співжиття, що їх годі змінити.

Наші ж письменники (я маю на думці нашу письменницьку молодь) мають щось від античного Нарциса. Вони «розглядають» тільки самих себе. Вони нестримані, бурхливі, амбітні і образливі. Світ для них існує лише тоді, коли звертає увагу на «порухи» їх власної душі.

Тим-то вони можуть виявляти себе, головним чином, в ліриці. Вони можуть також тікати в коротку новелю, нарис, етюд, але завжди вони є «глибоко інтимні», «оригінальні» й «неподібні до інших».

З цієї точки погляду їх творчість ми могли б назвати «анархічною», як завжди анархічною є творчість кожного лірика, що виникає безперечно з «непримиренності», з «незадоволення» і «незаспокоєння».

З сумом мусимо констатувати, що цієї «анархічної», незорганізованої творчості у нас рішуче забагато, а останніми часами що-раз більше. Коли вжити блискучого вислову Антоненка - Давидовича, у нас і справді повстає «літературна січ» і «новітнє літературне козакування».

Початківці й не початківці кидаються з шаблями на новелю, вірш (зокрема вірш!) і рубають направо й наліво.

І тільки монументальність повісти спиняє їх авторський шал. Так, за це вони не беруться. Це вимагає знання, техніки, досконалого узброєння, обсерваційного хисту й багацько холодного розуму.

* * *

Молоденька авторка Ірена Вільде виїхала на літературний турнір з цілою наївністю своїх двадцяти з чимось років. На обгортці її книжки з дівочим і наївним заголовком „Метелики на шпильках“ намальована жінка, що піяково розхилає свої руки перед невідомим світом.

Але жінка, що написала цю повість немає чого боятися й ніяковіти за неї. Її твір «вгруз» в літературну дійсність, як річ повновартна, насичена всіма кольорами життя, як річ, що зразу переконливо задемонструвала велику творчу потенцію та безперечний талант своєї авторки.

„Метелики на шпильках“—це правдива повість. Вони говорять не тільки за «очитаність» авторки, за її, так би мовити основну письменницьку культуру, але передовсім за те, що у авторки розвинений саме «архітектонічний» змісл, який дає їй можливість не тільки відповідно організувати будь що будь сірий побутовий матеріал, але й починити з нього певні синтетичні й психологічні побудовання.

Життя, розвиток і народження жінки це тема ще не рухана в нашій літературі.

Ірена Вільде підійшла до цієї теми з цілим, прикметним собі, реалізмом і з цілою, також притаманною собі, чистотою.

Її реалізм — це говорити правду про життя людини умовини її розвитку.

Її чистота—це говорити так, щоб ця правда не ранила, не викликувала несмаку.

І в цьому сполученні реалізму з певною стриманістю, коректністю—ціла сила повісти.

Справді її клімат нагадує нам клімат речей кращих скандинавських письменників. І це не тому, що Вільде знаходиться під впливом Гамсуна, Банга чи Марти Остенсо. Цих впливів в повісті ми не помітили. Причина тут в якійсь спокревленій, так би мовити, настанові до життя, в спокревленому трактуванні побуту й переживань одиниці звязаної з цим побутом.

Гамсун, наприклад, любить побут. У нього ніколи не має «кепського» побуту, що формував би негативне відношення до життя його героїв (як наприклад у деяких російських авторів, що ставили своїх героїв в конфлікт з побутом: «среда заїла»). Страждання його героїв виникають завжди із взаємного незрозуміння—люди натрапляють, або не натрапляють на тих, що їх могли би зрозуміти. Але завжди кожна людина має шанси натрапити на таку іншу людину. В цьому зміст Гамсунового оптимізму. Гамсун нічого не виключає в житті людини. І відкинутий всіма герой «Голоду» може також стати славним і признаним.

Героїня повісти Вільде змалку шукає «зрозуміння». Люди, яких вона стрічає і з якими розстається це саме і є об'єкт її життєвого зацікавлення. Її настанова до життя чекальна й повна довіри. Вона вірить в свої зустрічі, витягає руки назустріч невідомому і бачить день своїх народин, день «двадцятьдевятого червня, який вимахує до неї бомбонерою з цукорками». День народин був згодом для неї, днем болю, гіркости й розчарування. Та це не перешкоджає їй далі з довіррям дивитися в життя і знову шукати радощів нового «зрозуміння».

І сказати щиро нам надзвичайно промовляє це буденне життя провінційальної дівчинки, з любов'ю розбудоване майстерною рукою молодої авторки.

Максималістичні, шабьонові герої молодих українських авторів з їх максимальними вимогами від життя нам уже достоту обридди. З радістю сприймаємо мінімалістичний життєвий програм малої Дарки. Відчуваємо, що програм цей не сфалшований—і нас зворушує те, що в нашій українській літературній дійсності нарешті появилася тип жінки не геніяльної, не виняткової, не надзвичайної, а от такої собі зовсім сірої й буденної жінки, яка хоче мати «дитинку», бути вірною своєму чоловікові і йти з ним в життя з лагідною посмішкою оптимізму.

Саме оптимізму! Цей оптимізм бе з кожної сторінки повісти Ірини Вільде. І те що він не є у неї фразою, а знайшов свій вислів в описі, в насвітленні фактів життя, в композиційних побудованнях—це також примушує дуже уважно й дуже прихильно поставитися до повісти Вільде.

Але полишім ці міркування, які заведуть нас далеко і зрештою надто може перевантажувати нашу рецензію.

Скажемо коротко. Повість Ірини Вільде вважаємо за один з найкращих творів, що в ділянці прози появилася у нас за останні часи.

Для нас є безперечним, що Ірена Вільде—письменниця правдива, культурна й потрібна.

В повісті її відчуваємо нормальний і здоровий процес її зростання та запоруку плідної письменницької діяльності.

І вкінці, навіязуючи до вступних наших міркувань, хочемо тут ствердити, що повість Вільде це здається таки єдиний більший прозовий твір написаний за останні часи українською жінкою, що говорить про справжню фаховість своєї авторки. А письменства, як фаху нам якнайбільше потрібно.

С. Д—sa.

Іван Липа. Тринадцять притч. «Народній Стяг». 1935. Львів.

Іван Липа. Оповіді про смерть, війну й любов. Книгозбірня «Народнього Стягу». Ч. 1. 1935. Львів.

Перше враження від «Притч» Івана Липи — чистота і кристальна прозорість. В їх стилі немає «мазків», вони різьблені. Дбайливо обточені речення цілком відповідають стрункій, закінченій конструкції окремих тем.

А зміст «Притч» споріднений з дуже глибокими шарами української духовости. В його основі лежить гостро відчутий контраст між світлом і птьмою, добром і злом, творчістю і руйництвом. Дуалістичні символи притч Липи («Дух Всесвіту» і «Дух Землі», «Сонце ясне, велике і непереможне» і ніч, «Чорна Мара», орел і сова, чисті джерела і болотяні замул, болотяні страхіття, чистота і бруд) близько нагадують той іранський дуалізм, що складними історичними стежками просотувався в давніх часах на Україну. І знайшов тут остільки сприятливий ґрунт, що досі залишив в українському фольклорі багаті сліди, незатерті пізнішими культурними впливами. Алгоритм Липи нагадує Сквороду, і якже споріднює його з найбільшим українським філософом прочуття, що організація матерії це тільки приготування до Царства Духа.

Ця спорідненість Липи з найвищими виявами української духовости, що свідчить про суцільність найглибшої духової бази навіть дуже віддалених у часі українських поколінь, либонь не випадкова.

Кривний звязок Липи з українською стихією, скріплений безмежною любовю до України, сполучував його з дуже глибокими, підсвідомими пульсами цієї стихії. Липа «бачив не тільки очами, але й серцем» («Кара»). І відчував як його кристально-чиста душа «тарасівця» сприймала понадрозумово укріті призначення України, що мерехтіли перед його духовим зором крізь той «обективний» образ, який давали конкретні факти, освітлені світоглядом його покоління.

Крізь прищеплену духовою атмосферою, в якій жило покоління Липи, відразу до меча (притча «Колесо Життя») все виразніше формулувалося в його творчості підсвідоме прочуття, чого саме треба для зрушення України з її омертвіння. Його символіка починає червоніти кровю, символом воскресення:

... «І коли фонтан живої крові, розбившися в повітрі на мільярди порошинок, падав на землю — усе на ній воскресало: ожили мерці, що були присипані глиною»... («Дух Всесвіту»).

Від часів Мазепи не лилася кров в обороні України. Відчуттям жахливости цього факту перейнята

новеля «До пятого коліна». Від часів Мазепи двісті літ прокляття, стягненого на Україну тими Українцями, що відступилися від Мазепи й билися з Україною по боці Петра. Двісті літ прокляття—«мирного» гніття.

„От я вже вмер,—каже герой новелі—без проливу жадної краплі крові... А тепер лиш одного як найшвидше прагну—крові на своїх дітях!... Щоб умираючи знати, що вже прокляття над моїм родом загубило силу“... Діти того покоління, до якого належав Липа, матимуть на собі цю кров—такий зміст має ця дуже прозора алегорія.

Ця новеля була написана в 1909 році і тоді справді «не мала коріння в обставинах життя» (так характеризував творчість Липи С. Єфремов). Проте глибока інтуїція не одурила Липи.

Прийшли роки, коли містична антиципація «До пятого коліна» почала ставати дійсністю. Довоєнне покоління здригалося перед цією перспективою. «Я думаю, що коли в людини єсть якесь вище призначення від самої природи, ну, скажемо, талант який, то військові вправи тільки втруднять йому дорогу до його великої цілі»—каже синові Корній Іванович (новеля «Батько»). „Син весело посміхався“... Згодом обидва лежали в шанці, відстрілюючись від ворогів. І в найважчі хвилини, покидаючи рідну землю, Липа згадує (новеля «Кара») про пролиту за Україну кров, „пречисту і пресвяту жертву“, а найстрашніше для нього те, що „безумці топтали її брудними ногами“.

В чорну годину кари за гріхи не свої, а цілого народу, передбачаючи, що йому доведеться вмерти на чужині в муках, спричинених поразкою української державности („Почорнілий, увесь мокрий, непорушний і холодний лежав він у долині під чужим хрестом“), Липа знаходить найпалкіший вислів своєї віри в Україну:

„Народ, що в незапам'ятні, незнані віки міг посісти таку родючу землю, може найбагатшу на світі, той народ чогось вартий, бо не святе небо се йому дарувало, а було здобуте жорстокою боротьбою, сміливістю, одностайністю...

... Народ, що за одно століття двічі помножується, народ, що старанно плекає в своїх надрах геніяльність, що береже її стихійно в своїй скарбниці до слушного часу—той народ колись стане проводирем світу“...

На виданнях притч та новель Івана Липи позначалася гаряча любов та синівська пошана до його постаті безіменного видавця. Дехто це за зле йому має: вісниківський рецензент дбайливо повишпортував з творів Липи моменти, що „не відповідають сучасності“.

Виправлювання помилок «батьків» — річ потрібна.

Але тільки засвоюючи все найкраще, що тільки можна знайти в творчості предків, зможемо зберегати тяглість нації та будувати справді українську, а не „національну формою, інтернаціональну змістом” культуру. І здійснювати заповіт Липи: „Нехай будуть більші за своїх батьків”. З цього погляду слід відзначити незаперечний вплив (не тільки в ідеях, але й у стилі) творчості І. Липи на творчість його сина—Ю. Липи. І з цього ж погляду оцінюємо видання творів найсвітлішої постаті покоління наших батьків, як явище вельми позитивне.

В—куй.

F. Antoni Ossendowski. Polesie. Wydawnictwo Polskie. (R. Wegner). Poznań. 1934.

F. A. Ossendowski. W polskiej dżungli. Powieść. Warszawa—Lwów. 1935.

Завжди хвилююся, коли трапляє до моїх рук нова публікація про Полісся. Подивитись ще раз на країну таку неподібну до інших, на країну, де народився й виріс, країну, що зміряв ногами вздовж і впоперек, країну, що засіла в серці десь глибоко та болюче—подивитись очима іншої людини, озброєної може в більшу спостережливість, більшу інтуїцію, більше знання, потрібне для розуміння та оцінки явищ—від цього справді можна сподіватися найглибших емоцій.

А тут груба книжка про Полісся, „монографія“, як отолошує видавництво, написана відомим подорожником і визначним польським письменником.

Перше вражіння ще більше розпалює надії. Розкішний папір, на кожній майже сторінці одна-дві ілюстрації. Це бездоганні репродукції більш як 200 світлин, що їх дістав п. Оссендовський від різних осіб та установ (кілька власних).

Світлини вибрані з не аби яким смаком. Затоплене весняною повинню село і чорний незамерзлий „вижар“ між сніговими заметами, „джунглі“ вітролому, що гние та заростає зіллям у стоячій воді й зажурина самотня сосна з борти, колоди, перекинені через багнище, якими треба йти, балянсуючи, іноді кілька кілометрів, поганські хатки, побудовані на могилках для душ небіжчиків і стоги сіна на палях, звірі й птахи, полішуки та полішучки в старому традиційному одязі, в брилях і намітках, і полішуки та полішучки „модерні“—в „фуражках“, у сукнях, пошитих за останньою довоєнною модою, геометричні взори вишивок, шляхетна у своїй простоті кераміка, міцно вже „синодальна“ церковця і примітивні каплички, церковні ікони

старіші—візантійські і новіші—в західньому дусі, костели та муровані брами дворів—увесь цей калейдоскоп дає досить повний та правдивий зоровий образ Полісся.

В тексті книжки Оссендовського найкраще вражіння роблять описи ловів і поліської природи. Помітно, що автор безпосередньо пізнав Полісся власне як турист-мисливець. Турист зустрічався з поліськими селянами, що водили „пана“ до лісу, показували, де токують глушці. Оссендовський зацікавився душею цих недовірливих та замкнених „лісових людей“. Був тієї думки, що „духове обличчя полішука стане зрозумілим, коли охопимо зором усе його життя в минулому дальшому і ближчому“ і тому значну частину своєї „монографії“ присвятив історії Полісся. Проф. Оссендовський намагається синтезувати історію Полісся, але, на превеликий жаль, його синтеза занадто часто базується не тільки на промовчуваннях, на односторонньому доборі фактів, але також на їх перекручуванні та неймовірно фальшивому освітленні.

Автор не може поминути факту первісної приналежності цілого Полісся до Київської держави, а потім західньої його частини (Берестейської землі) до держави Галицько-волинської, тоді, коли східня його частина (Турівсько-пінська) творила окреме, хоч сильно залежне від Галицько-волинської держави, князівство.

Давні це часи, але Оссендовському вони дуже не подобаються і він увесь час силкується змалювати життя цих держав у якнайтемніших фарбах і доказати, що вони були для Полісся чужі та ворожі.

Про те, що „*Ruś parla na Polesie w zamiarach podboju i zaborów*“ мають бути „дані“ в літописі Митрофана (стор. 148 книжки Оссендовського). Про літопис пінського ченця Митрофана Оссендовський міг прочитати в історичного повістяря Крашевського („*Pińsk i Pińszczyzna*“, „*Tygodnik Ilustrowany*“ за 1837 рік, ч. 49). Але ж, на жаль, у дійсності історична наука цим літописом не диспонує. Тому ніяк неможна покликуватись на Митрофана для обґрунтування такої важливої тези.

„Нічого не знаємо,—пише далі Оссендовський—про цивілізаційну діяльність (на Поліссі, Б. О.) Києва, Новгороду або Москви“. Що ці слова мають означати? Передусім невідомо, що спільного могла мати з Поліссям Москва в удільно-княжу добу (аджеж цитуємо характеристику долитовської доби історії Полісся).

У автора залишилося, здається, від колишніх шкільних студій (Іловайський?) яєсь каламутне, але незабутнє вражіння, що історія Москви була продовженням історії Київської держави, і тому там, де перше була Київська Русь, конче мусіло бути потім Московське царство. Отжеж і на

Поліссі також. Правда, в часі найбільших успіхів царя Алексія Михайловича в війні з ослабленою повстанням Хмельницького Польщею московське військо докотилося було до Полісся та сильно його понищило. Але це була суто воєнна подія і тяжко закидати Москвинам, що вони не використали її для „цивілізаційної діяльності”.

Але проф. Оссендовський мабуть не цей факт і не російське панування на Поліссі після поділів Польщі має на думці, коли згадує про Москву на Поліссі в удільно-княжу добу, поруч із Києвом та Новгородом.

Людина, що довго мешкала в Московщині, скрізь добачає (крізь російські окуляри) цю Московщину та її впливи. На стор. 28 читаємо із здивуванням, що всі поліські перекази „занесені сюди з Русі Київської або Московської”, а на стор. 19 загальне твердження про „старовічний морально-політичний та етнічний вплив” на Полісся „Русі Новгородської, Київської та Московської”. Змосковщене вухо Оссендовського чує скрізь у вимові полішуків м'яке „р”, неможливе ні в північно-українських, ні в південно-білоруських поліських говірках, як місцеві „поліські слова” фігурують у нього „кокошнік” та „косинка”.

Але зачитуймо ще дещо з характеристики долитовської доби на Поліссі.

„Нічого не чути про історію християнства св. Кирила і Мефодія (це-б-то в словянському обряді, Б. О.) в цій країні... зате знаємо, що ставали тут городища та оборонні вежі, оті славні „стовпи”... знаємо про сильно укріплені городи... словом, відомий, звичайний образ заборчої політики... Отжеж на Поліссі панували та чинили насильства окупанти („zaborcy”), що впадали сюди з Русі”.

Справді ж про християнство на Поліссі в княжу добу знаємо дуже багато. Знаємо про заснування князями церков, обдаровування їх книгами та дорогоцінними предметами культу (напр. фундації кн. Володимира Васильковича), знаємо, що в Турові існувала одна з найдавніших на Україні єпископських катедр, можемо подивляти літературні твори одного з поліських єпископів, полішука (походив з турівської боярської родини) св. Кирила Турівського, який чудово користав з усіх засобів грецької реторики. І це в XII сторіччі!

Якщо цікавлять п. Оссендовського західні впливи на релігійне життя Полісся, то йому варто було б згадати про ширення християнства на Поліссі західним місіонером Райнберном (прибув на Полісся з жінкою турівського князя, донькою Болеслава Хороброго). Титмар оповідає у своїй хроніці, як Райнберн виганяв з поліських озер чортів (мабуть якихось поліських водяних божків), вкидаючи

до води намащені посвяченою олією каміюки. Епізод вельми цікавий, але проф. Оссендовський воліє проголосити своє особисте „Ignoramus!”, приписуючи його історичній науці.

Що окрім церков та монастирів наші князі будували оборонні вежі та фортеці, також не диво. Галицько-волинський літопис зберіг цілу епопею боротьби з хижими ятвягами та литовцями, оповіді про їх напади на Полісся, коли вони палили оселі, а людей вбивали або забірали в полон, про те, як галицько-волинські князі героїчно відбивали ці напади і звільняли полонених, а поліщуки „співали їм пісню слави”. Про те, як берестяни запросили на князювання до свого міста малолітніх синів Романа Галицького і тішилися по їх приїзді „немов би самого великого Романа побачили”. Як це все не згоджується з образом, накресленим п. Оссендовським з непохитною певністю ігноранта. Бож, як бачимо, ніяк неможна нарікати на „бездіяльність” наших князів на Поліссі: вони захищали край від хижаків, закладали міста, фортеці, церкви та монастирі — словом, розгортали на своїх землях таку саму цивілізаційну діяльність, як Пясти на своїх.

Багацько нісенітниць понаписував також п. Оссендовський про литовську державність на Поліссі. Безперечно переборщує, коли впевняє, що „поліські та білоруські пісні повні ворожих, напоєних ненавистю спогадів про литовську владу в сточищі Припети”. Притоку до цього твердження міг дати наведений Оссендовським уривок з поліської весільної пісні, яку співає дружина молоді, коли симулює оборону перед фікційним нападом дружини молодого (немов би насильне „умикання”):

„Не наступай, Литво,
Бо буде з нами битва!”

Інших „антилитовських” пісень на Поліссі немає, а в цій одній-однісінійкій можна добачати хіба лишень глухий відгомін якоїсь війни з Литвою, а не ворожих споминів, як звичається Оссендовському, про литовське панування. Бо й справді Полісся, коли ще не належало до Литви, терпіло чимало від здобичницьких наїздів литовців. Ось напр. характеристичний уривок з галицько-волинського літопису:

...„А друге (литовське) військо воювало того самого тижня біля Мельниці (тепер містечко на Ковельщині). Набрало багато полонених. А князь Василько (волинський) доганяв їх із сином своїм Володимиром, із боярами та слугами, поклавши всю надію на Бога і Пречисту Його Матір і на сиду Чесного Хреста. І наздогнали їх коло Небля города (тепер с. Нобель на Пинщині). А Литва стала при

озері. Побачивши полки (волинські) налаштувалася і за-сіла, своїм звичаєм, у три ряди за щитами. Василько впо-рядкував свої полки і почався бій. Литва не витримала, хотіла втікати, але не можна було втекти, бо озеро обій-шло навколо (Нобельське озеро має півострів, що глибоко в нього врзується). І почали (волинці) їх (литовців) сікти-рубати, а інші потопилися в озері, вибили ось так їх усіх, ніодин не врятувався "... Почули про це пинські князі—Фе-дір, Демид та Юрій, приїхали до Василька і почали весе-литися, бачучи своїх ворогів побитими, а свою дружину цілою”...

Отакі саме епізоди з долитовської доби історії Полісся могли спричинитись до генези пісенного двовірша, що так вразив Оссендовського.

Але ніяк неможна робити широкі висновки про ворожість полішуків до литовських князів, які приймали віру, мову та звичаї місцевої людности, „старини, не ру-хали, новини не вводили“. Цілою тенденційно бренть характеристика литовської доби історії Полісся:

„Засновані були тоді напевно ще могутніші горо-дища, оборонні замки, вежі, повні озброєного, ласого на здобич народу, але що зробили литовські володарчики („władukowie“) для поліського люду, що йому дали, і що він придбав від них у своєму тяжкому побуті—про це хроніки нічого не згадують” (стор. 154).

Важко зрозуміти, звідки ця ворожість Оссендов-ського до поліських замчин. Чи зле робили литовські кня-жата та пани, що боронили Полісся від татарських плян-драцій? Такий напр. дубровицький (містечко Дубровиця в теперішньому Сарненському повіті) князь Юрій, з роду Литвин (Гольшанський), що вславився боротьбою з Тата-рами. Навіть сам Оссендовський згадує з пошаною про кн. Костянтина Івановича Острозького та його перемогу над Татарами під Пинськом. А цеж був не тільки нащадок Св. Володимира, але й державний муж Литви— „гет-ман найвищий великого князства Литовського”.

Змальовуючи староруську та литовську державність на Поліссі чорними фарбами, обкидаючи болотом достойні тіні давніх володарів, Оссендовський заподіяв тим самим неслухну кривду багатьом польським аристократичним родам, що пишалися колись своїми, виславлюваними в гер-барях та генеальогічних розвідках, руськими та литов-ськими предками та колігаціями. Може ще й тепер знай-дуться поміж ними люди не досить ще психічно здегля-совані, щоб не відчутти того неприємного плебейського одору, яким пашать багато декотрі „історичні“ сторінки монографії Оссендовського.

Ввидається Оссендовському, що литовські часи скінчилися на Поліссі дуже рано: на його думку, вже від часів Ягайла литовська Погоня уступила своє місце на Поліссі білому вірлові. Розуміється, це скандальний анахронізм. Може Оссендовський не писав би з такою симпатією про багатьох поліських діячів післяягайлівської доби, якби краще (ближче до дійсності) уявляв собі їх дуже небездоганне, на його національно-демократичну мірку, національне обличчя.

Якби довідався напр., що Бона Сфорца, доставши від Жигимонта Старого Пинське князівство з великою пошаною згадувала у своїх грамотах про своїх пинських „продків“ (антецесорів), це-б-то давніших пинських князів, отих, на думку Оссендовського, некультурних та хижих „właduków“, а всю кореспонденцію із своїми поліськими підвладними провадила „руською“ мовою. Жахнувся б, мабуть, Оссендовський, якби побачив виставлений у габльоті музею Гуттен-Чапських у Кракові лист до цієї ж Бони її рідного сина—короля Жигимонта Августа... „Найяснейшей матери нашей королевою“—так починається цей лист, писаний кирилицею. Скупив би, мабуть, п. Оссендовський шляхетним гнівом на виславлювані ним поліські магнатські роди, якби був довідався, що на Поліссі довше як на сумежній Волині—до кінця XVII ст. урядовою мовою була руська, а польська була лише толерована: можна було вписати до судових книг написаний польською мовою квіт, контракт або заповіт, але неможна було домагатись у Бересті або Пинську, щоб земський суд видав присуд польською мовою. А проте так справді було: вистало б п. Оссендовському заглянути до університетського підручника історії устрою Польщі проф. Кутшеби.

Помиляється також проф. Оссендовський, коли думає, що полішуки „не дуже поспішали приєднуватись до бунту Хмельницького“. Це було б дуже дивне, коли взяти до уваги дуже давню і дуже активну участь Полісся в житті Війська Запорозького. Вже реєстр козацького полку Оришевського з к. XVI в., з часів козака Байди—кн. Вишневецького, аж рябіє від імен козаків з Пинська, Мозиря, Турова та Давидгородка.

Збереглася дуже детальна оповість сучасника—поляка про повстання міста Пинська в 1648 році, (див. X. A. Moszyński S. P. „Zabytek historyczny o Pińsku“, „Athenaeum“, т. VI, Вильна 1841, стор. 91—102). Цікаво, що як причину симпатій пинчан до Хмельницького автор-сучасник виставляє їх багатство та гордість. „Так вбилися в достатки та багатство, що багато було міщан, які мали в торгівлі по сто тисяч і більше... вбилися в гордість і зверхністю своєю... (перелік зверхників, почавши від короля), навіть

правами та вольностями своїми погордувавши... місто ре-белізантам козакам піддали, нишком, криючи перед нашим військом, провели їх до міста, а самі з козаками зприсяглися до смерти при козаках міста боронити...". Як суперечить ця мотивація покаяння пинських міщан пізнішим поглядам на Хмельниччину, як на бунт бідоти проти багатіїв. Проте автор-сучасник мав мабуть рацію, бо за ініціювала спілку з козаками не міська чернь, а законне представництво міста („бурмістри, радники, лавники та цехмістри—як правителі міста та всього злого принципали“), що складалося, очевидно, з найбагатшої та найкультурнішої частини міщан.

На пропозицію піддатись пинчуки відповіли рішучо відмовою та заявою, що боронитимуть міста до смерти. А ось подробиці штурму міста королівським військом. Жовніри „до міста вивавши і в запаленому місті горду думку козацьку і зраду пинчуків присмиривши, повстанців і козаків огнем і мечем карали. Але майже кожного дому мусіли добувати, бо вороги, відбиті від парканів та кобидин, так завзято боронилися в замкнених домах, що від півдня цього понеділку до півдня наступного дня цілу добу не припиняла праці лицарська рука“. Чи не суперечать ці соковиті подробиці згадці Оссендовського про байдужість полішуків до Хмельницького.

Про вірних співробітників Хмельницького—польських шляхтичів на чолі з полковником Кричевським, про присягу зібраної на повітовий соймик шляхти повіту Пинського на вірність Гетьманам і Війську Запорозькому, про potwierдження Хмельницьким вольностей і привилеїв цієї шляхти, про історію полку Пинського і Турівського Війська Запорозького і про діяльність тодішнього правителя Полісся—полковника Костянтина Виговського—гетьманового брата—про всі оці дуже важливі для історії Полісся факти Оссендовський не згадує, хоч міг використати, видані польською мовою в збірнику „Z dziejów Ukrainy“, розвідки В. Липинського, або й документальні джерела в Бібліотеці князів Чорторийських у Кракові.

На основі отак штудерно спрепарованої історії Полісся Оссендовський хоче пояснити душу полішука. Доказує, що полішук став недовірливим та зловним під впливом княжоруських та литовських насильств. Змальований ним у протиставленні до страхіть княжоруського та литовського режиму солодко-ідилічний образ взаємин між пізнішим польським двором та польським селом (селяни приходили до панів виплакувати своє горе) видається мало переконливим. Аджеж знаємо, що становище селян значно погіршало, коли розвинувся експорт збіжжя, а давня система „даней медових, збожових і грошових“ була

заступлена системою фільварково-панщинною. Знаємо, що кількість днів панщини зростала прогресивно і досягла в XVIII ст. жахливих розмірів. Тому протиставлення давніших часів як гірших для селян новішим як кращим — це історія поставлена до гори ногами.

Цілий розділ присвятив Оссендовський релігійним віруванням полішуків; до цієї частини поліського фольклору він вертається також часто в інших розділах своєї монографії. Фольклористичні відкриття проф. Оссендовського справді ревелаяційні.

„Нишком, в страху перед попом шепочуть полішуки про слов'янського бога війни—Віта, про його сестру — богиню Ладо, кружляють ще тут оповідання про норманських вікінгів“... Чи не соромно проф. Оссендовському годувати читачів такою фантастикою тепер, коли вже вийшло чимало таких наукових праць з поліської етнографії. Боки зірвав би від сміху, читаючи етнографічні спостереження Оссендовського, краківський проф. К. Мошинський, що поставив Полісся в центрі своїх дуже продуктивних дослідів над етнографією всієї Слов'янщини. Розуміємо, що п. Оссендовському хотілося зацікавити читачів екзотичністю Полісся і це спонукувало його до романтичних вигадок. Алеж доволі є на Поліссі дійсної екзотики, щоб треба було ще її роздмухувати фальшуванням фактів. В описах своїх мандрівок по Сході Оссендовський оповідає дуже багато сенсацій про чуда лям та шаманів, про тайни буддійських монастирів, про свої екстра-пригоди (напр. як запропоновано йому посаду губернатора Монголії). Широкий загал з захопленням читав ці оповідання, як прецікві документи, як непідроблені описи дійсності, бо як чисто літературна творчість, не можуть вони мати значної вартості. А для людини, що перевірить „документальність“ Оссендовського на його „науковій монографії“ Полісся, його оповідання про Схід стануть нудною та нецікавою бульварною літературою.

При нахилі Оссендовського до романтичної таємничості, питання етнічної приналежності полішуків стає також якоюсь містичною таємницею.

„Два мільйони полішуків ждуть на остаточний присуд у справі свого походження, темного й таємничого, досі нерозплутаного“ (стор. 18).

А втім „одні мають їх за білорусинів, а інші зараховують до малоруської (яка вірнопідданча імперсько-російська номенклатура!) групи“ (тамже).

Слушно подекуди завважає Оссендовський: „як би там не було—полішук творить особливий, цілком окремий тип“ (стор. 19).

Бо й справді однакові географічно-природні умовини наклали свою печать однаково на полішуків - українців і полішуків-білорусинів, спричинилися до того, що під багатомо оглядами вони творять один спільний тип. Так само, скажім, як рибалки-кашуби і їхні сусіди-німецькі рибалки над Балтиком, або польські гуралі та українські верховинці в Карпатах мають багато спільних культурних рис, помітних навіть для принагідного спостерегача, а ще помітніших для етнографа.

Але чому не зазначив Оссендовський мовного дуалізму Полісся? Всі його зразки поліських гутірок білоруські; читач з його книжки не довідається напр., що мова полішуків Берестейщини, Кобринщини, Дорогичинщини менше відрізняється від української літературної мови ніж більшість галицьких говірок, що лінія р. Нарова—Пружана—Берега Картузька, Вігонівське озеро, а далі Припять, починаючи від того її пункту, що лежить на південь від Луїнця, творить українську мовну межу, одностайно зазначавану на етнографічних мапах найавторитетніших учених, як чех—проф. Нідерле, білорусин—акад. Карський, українець—краківський проф. Зілинський, росіянин—проф. Зелєвін (в його праці «Ostslavische Volkskunde»).

Але й польські дослідники не промовчують етнічного дуалізму Полісся. Писав про нього „регіональний дослідник“ Мондальський (у виданій у Бересті, коротшій ніж монографія Оссендовського, але куди поважнішій книжці „Polesie Zachodnie“).

Є ще в книжці Оссендовського суто-політичні завваги та міркування. Проте, що „ширяться пропаганда з Німеччини (?!), про „заклики польського духовенства до творення Живой Церкви, яка поширюється в Советській Росії“ (caveat Міністерство Віроісповідань—напевно ж про це не чуло!). Не будемо розбиратись у цих політичних сновидях. Сумніваємось тільки, щоб могли бути для кого небудь корисними висновки, що спираються на незнанні та нерозумінні дійсности, на фантазіях та перекручених фактах.

В другій своїй книжці про Полісся („W polskiej dzungli“) автор поставив собі куди скромніше завдання. Це повість про мандрівку по Поліссі групи польської молоді. Оссендовський тут майже не виходить поза обсяг вражін туриста і тому стоїть на твердішому для нього ґрунті і робить менше огріхів. Але інколи знову робить історичні екскурси і тоді знову виходять „ереси“.

Б. Ольхівський.

Редактор „Польсько-Українського Бюлетеня“ випустив окремою книжкою декотрі зпоміж своїх статтів, уміщених у цьому журналі протягом останніх чотирьох років.

Поява „Бюлетеня“ в 1931 році викликала була спершу чимало здивування, коментарів та здогадів. Настанова цього органу в трактуванні українського життя та польсько-українських взаємин була така неподібна до того традиційного тону, в якому трактувалося в польській пресі все українське, що багатьом читачам мимохіть насувалося припущення, чи не видають „Бюлетень“ самі ж українці.

Згодом редакція „Бюлетеня“ приклала багато зусиль, щоб розвіяти переконавання не тільки про український, але й про сантиментально-українофільський характер свого журналу. Стаття „Ми не українофіли“ наймаркантніше зясовує вихідний пункт політичних міркувань п. Бончковського: польський національно-державний інтерес.

Але однаково польське, як і українське громадянства занадто звикли звязувати з цим інтересом інші явища: ігнорантське й злісне, іноді просто оскраженіле, ставлення до українців більшої частини польської преси, сформовану нід впливом цієї „куреркової“ пропаганди психіку польського загалу і врешті найважливіша річ, — політично-адміністративну практику супроти Українців органів польської державної влади, що відповідала, будьмо щирі, куди більше настанові „курерків“ ніж ідеалам п. Бончковського.

Отжеж нема чого дивуватися підозрливості частини українського громадянства, що почала добачати в діяльності п. Бончковського якийсь дуже хитрий, дуже добре замаскований „гачок“, обрахований на українську легковірність.

Ці непорозуміння досі ще не щезли. Як доказ можна навести рецензію на книжку Бончковського п. З. Пеленського в „Шляху Нації“ за жовтень минулого року. Пеленський сумує з того приводу, що Українці залюбки читають „Бюлетень“ і уважливо прислухуються до голосу п. Бончковського, а водночас тяжко помітити будь який вплив ідей Бончковського на Поляків. Тому п. Пеленський ставить питання, чи пропагандова акція Бончковського не має часом на меті підступної „демобілізації“ української політичної думки для влегшення Полякам боротьби з Українцями. Дивне вражіння робить такий закид в органі галицько-українського політичного проводу, на тлі загального, досить схвильованого тону рецензії. Змушує

думати про слабкість нервів автора. Аджеж п. Бончковський тільки публіцист, а не міністр внутрішніх справ, не „лідер“ і взагалі не „рішальний чинник“. Тому, здавалося б, що його писання не повинні б „демобілізувати“ українського політичного проводу. Цей провід повинен би, здавалося б, кермуватись виключно вимогами політичної ситуації, маючи перед очима конкретну політичну дійсність, а не „демобілізуватися“ під вражінням чарівного образу майбутнього задоволення національних потреб (*dosytu narodowego*), намальованого польським публіцистом. Невжеж мала б повернутися та безмежна українська наївність, що виявилася в безкритичному довіррі української довоєнної інтелігенції до декларацій „великоросійської революційної демократії“, або в довіррі галицьких політиків до обіцянок віденського уряду (див. напр. спомини К. Левицького)?

Ставши на цьому становищі, „приватного“ характеру писань Бончковського, матимемо змогу цілком спокійно та об'єктивно оцінювати більшу чи меншу переконливість окремих тез Бончковського, не турбуючися питанням, чи пише він „широ“ чи „неширо“, має які небудь „підступні наміри“, чи не має. Отак слід було б збутись небезпеки (про яку згадувати трохи соромно) „бути спійманим на вудку“.

Так само не витримує критики другий сумнів Пеленського: чи не діється нам, Українцям, кривда через те, що ми уважливіше прислухаємось до голосу Бончковського ніж польське громадянство. По перше, воно-ж річ цілком природня: для нас українська національна справа це стрижень нашого духового життя, а для Поляків—тільки одна з багатьох, правда важливих, проблем. А по друге: слідкуючи уважливо за польською пресою, все частіше подивуємо в найкультурніших та найпередовіших її органах голоси про українську справу, що радикально зривають з „курсерковим“ каноном польського освітлення цієї справи. Немає сумніву, що стріли „Бюлетеня“ влучають іноді до арергарди польської політичної думки, що думки Бончковського викликають потрохи певну ферментацію в поглядах польської еліти. Питання часу, які будуть висліди цієї ферментації. Питання взагалі, чи погляди Бончковського та його однодумців вкоріняться досить сильно, щоб потягти за собою, якщо не важкий тулуб „сковтунілого“ та „закурсеркованого“ громадянства (той загал, що відпльовувався в часі польських визвольних змагань від „божевілья“ Пілсудського та легіонів, а навіть прийнявши Пілсудського—переможця, не розумів мотивів його київського походу), то бодай польський державний провід. Від цього проводу можна було б скоріше сподіватися зрозуміння для

сміливих ідей Бончковського, для його раціоналістичного радикалізму. Так, бодай, впевнює сам Бончковський, що раз-у-раз намагається повязати свої тези з ідеологією урядового табору. А глибоку прірву між „ідеальним“ та фактичним станом речей (підкреслену особливо гостро в передмові до книжки) пояснює тим, що енергію післятравневого табору поглинала досі зовнішня політика. Вказує на сміливість цієї політики (порозуміння, після пристрасної ворожнечі, з гітлерівською Німеччиною) як на доказ можливості не менш радикальних змін у внутрішній політиці супроти Українців.

Проте, поклик п. Бончковського на „зайняту енергію“ видається нам мало переконливим: аджеж знаходилися час та енергія на урегулювання становища Караїмів або Росіян-старовірів. Легше було б припустити що дотеперішня політика супроти Українців відповідала поглядам на українську справу урядових чинників. А погляд п. Бончковського на можливість радикальних змін може потвердити або перекреслити тільки уряд.

Не вважаючи на всі ці сумніви, що охоплюють читача - Українця при читанні статтів Бончковського, всеж, мусимо признати, що п. Бончковський це публіцист і цікавий, і небуденний.

Импонує мужність його льогіки, що змагає до зірвання пут, які накладає на неї психіка загалу — сума психік пересічних людей, до того ж заквітчана, освячена шабляновою патріотичною фразою. Мужність, що не відсахується від речей, про які Полякові неприємно думати, про які йому хотілося б забути: про вагу, з погляду добра і чести Польщі, певної книжки з символічним заголовком „На вічну ганьбу Польщі“, про „збройний міжнародній турнір, що наближується мильовими кроками“ і про становище, яке займе підчас цього турніру непольська людність „кресів“.

Импонує намагання глянути на українську справу в що найширшій перспективі, визволитися з під впливу тієї загумінкової „політичної думки“, що „не бере до уваги фактів, які оперують десятками мільйонів людей та більйонами парових коней, а хвилюється з приводу заснування української пекарні в Дорогобичі“... В широкій перспективі Бончковський легко викриває безглуздість з погляду польських національно-державних інтересів боротьби з українством, особливо ж безглуздість усіх, фантастичних зрештою, мрій про визволення „порядних Русинів“ зпід впливів „української партії“. Він знає, що спольщення широких українських мас—річ неможлива, а „Українець, позбавлений свого українства“ (ми сказали б — українського націоналізму в найширшому розумінні цього слова) це не

Поляк, навіть не якийсь мітичний „регіональний Русин“, а просто „общерос“. Традиційні польські змагання до заступлення бурхливого українства спокійною руськістю це заступлення української проблеми „проблемою всеросійською, непереможною, що має в тилах великодержаву, яка простягається від Спокійного океану до Чорного моря“.

Імпонує далі тверезий реалізм Бончковського, що не тільки диктує постулати скріплення в інтересі Польщі українства, як безпеки проти російського імперіалізму, але й здає собі звіт з того, що польсько-українських взаємин не вільно (й не треба) базувати на сантименті „українофільському“ та „польонофільському“, що тривким цементом цих взаємин можуть бути тільки спільні напрямні національного егоїзму—польського та українського.

Розглядаючи польсько-українські відносини з точки погляду глибоко продуманих інтересів Польщі, а не сліпих інстинктів та відрухів національної психіки, розкриваючи поверховість та короткозорість тих розумових міркувань, якими прикриті ці відрухи в поглядах на українську справу польського загалу, Бончковський приходить до висновку: в інтересі Польщі лежить самостійність Великої України, як запорука успіху польської оборони перед московською експансією і задоволення національних потреб українського населення Польської Держави, замість дотеперішньої політики поліційного „ліквідування“ українства.

За найповажнішу перепону на шляху до здійснення своїх ідеалів має Бончковський єндецький „поменшительський“ комплекс у польській психіці. Майстерні характеристики цього комплексу, зясування його історичного родоводу належать до найцікавіших частин книжки Бончковського. Переповідати їх не буду, бо це зайняло-б забагато місця, але не можу опертись спокусі дати спробу характеристики аналогічних українських „комплексів“. Можливо, що характеристика цих комплексів не цілком входить до рямок звичайної рецензії. Проте, мені здається, вона є необхідна, як відповідне доповнення думок Бончковського, цебто для окреслення нашого становища у зайнятій Бончковським ідеологічній позиції.

Отже, єндецькому комплексові в польській психіці відповідають у нас комплекси статичного сприймання нації, як готової спадщини, як обовязку передусім оборони цієї спадщини, а не її збагачення.

З соціологічного погляду такий, наприклад, „твердо-руський“ комплекс цілком зрозумілий та виправданий в умовах „Drang“-у культурно та політично сильнішого народу на слабіший. Тип „твердого Русина“ добре нам

знаний з історії галицької духовости. „Твердий Русин“ чесно й вперто „триває“ при своєму, рідному, що його дістав у спадщину від попередніх поколінь. Готова спадщина це щось конкретне, він тримається її цупко, як спасенного якора, щоб не поплисти за течією, не піддатись „Drang“-ові. Його лякають зміни, поступ, рух, свіже повітря, заклики до активності, широкі обрії в яких легко загубитися. Він боїться розтулити скорчово затиснені на якорі традицій руки, боїться „змякнути“.

Все це добре знане, якщо пригадати історію колишньої боротьби народовецького табору з твердоруським у Галичині, історію недолугого „язичія“, війни за ять та йори, історію, неймовірного для XIX століття, примітивізму, неймовірної задухи в духовому житті, неймовірного звуження інтелектуальних інтересів, звуження національного життя до меж церковного обряду.

Твердоруський дух досі визирає з етимологічного правопису, з специфічно-рутенської ідейної вузькості багатьох закарпатських та лемківських видань, що й досі видаються в „язичії“ та етимологічним правописом. Бо цей дух має найсприятливіший ґрунт на західних периферіях української національної території, в умовах найбільш безпосереднього „Drang“-у безпосередніх сусідів і найбільшої власної культурної та політичної вбогости, зумовленої провінціальною заумінковістю—великою географічною відстанню від центрів національного життя та гвірково-плеємною своєманітністю.

Мені довелось безпосередньо познайомитись із „твердо-руськістю“ в її дуже яскравій і через те дуже придатній до аналізу формі. Не під Краковом — на Лемківщині, а дуже близько від Варшави.

В Більському повіті Білостоцького воевідства, там, де сходяться етнічні межі українська, білоруська та польська (мазурська) є кілька сел, в яких православна людність від давніх часів говорить мазурським діалектом. Тільки польську гутірку почувте в церкві в містечку Дорогичині Підляському. Так само в місті Більську Підляському православні міщани з давніх-давен говорять вдома по-польськи. Але у цих людей, у яких від цілої національної спадщини залишилася тільки церква, гостро розвинене почуття національної окремішности від Поляків-католиків. „Твердість“ дорогицьких та більських міщан зафіксована тим, що вони залишалися при православії тоді, коли навкруги, зокрема далеко на схід від Більська та Дорогичина панувала унія. І тепер їх настанова гостро-оборонна, напоєна страхом та впертістю: почніть говорити з цими міщанами про що хочете, а вони вам звернуть мову на те, що в них

мали відібрати церкву, та вони її не дадуть. І гіркі жалі: „нет твѣордой власти“ (слова одного дорогицького міщанина), жалі за царською Росією, що підтримувала православіє (скарги на кривди, завдані більським та дорогицьким православним ішли до Петербургу вже в XVIII ст.).

Почуття власної слабости, власної національної бідности викликає бажання мати „за плечима“ як найбільшу потугу.

Дух „твердоруський“, що так маркантно виступає на глухих „окраїнах“ можна відчутти не тільки між галицькими москвофілами, але й посеред „малоросів“ наших північно-західних земель. Посеред отих безнадійно, безмежно-примітивних людей: батюшок, псаломщиків, сільських та містечкових півінтелігентів, що мають безперечно відразу до чужого для них польського світу й цупко тримаються елементарних основ своєї непольськості, але не меншу відразу відчувають до „політики“—цебто до всіх форм культурної, громадської та політичної активності. Цею саме „політикою“, активністю, динамізмом лякає їх українство. На Волині можна почути, на кожному кроці, нарікання на „політику“—однаково від малоросів, як і від московських емігрантів. Обидва відлами, не відчуваючи між собою ніяких різниць, цілком солідаризуються, зливаються в „аполітично“—всеросійському (з наріканнями на українське „політиканство“) світогляді варшавських російських часописів—„Воскресное Чтеніє“ і „Слово“.

Ми вже зазначили, що „твердо-руський“ примітивізм це явище з соціологічного пункту зору зрозуміле й виправдане. Він нагадує загально-відоме біологічне явище: деякі організми в несприятливих умовах знижують свої життєві функції до мінімуму: завмирають, як жаби, або як ящурки зимою, затрачують „мяккіші“ свої органи (листя дерев), навіть герметично замуруються в твердий панцир (слимаки, спори бактерій) і в такому „твердому“ стані легше зберегають іскру життя до кращих часів. Отакий „етнобіологічний“ сенс має „ствердження“ української стихії під натиском польської.

Чи відповідає таке „ствердження“ українському національному інтересові? На перший погляд, так. Тверді лемки ніколи не винародовляються. Підляські „православні мазури“ тяжітимуть скоріш до православної України ніж до католицької Польщі. Панцир „твердої“ примітивности збереже український етнос, мов те зерно, до кращого часу.

Це було б слушне, якби не два поважні „але“.

Поперше, небезпека „замороження“ національної стихії при навскрїз динамічному характері сучасного історичного процесу. Національне життя більських та доро-

гицьких міщан стоїть на рівні XVII ст. Але що буде з їх дітьми, коли вони опиняться під рвучким потоком духового життя XX ст. Не вільно орієнтуватись на пасивність та примітивізм у хуртовині сучасності, в сучасних перегонах динамічного розбурхання національної енергії всіх народів.

Подруге, не слід забувати, що в механізмі природнього розвитку твердо-руськості новочасний московський зміст неминуче заступає, витискає первісний зміст „твердо-руський“, консервативно - примітивно - мінімалістично-український. Еволюція галицьких та закарпатських „твердорусинів“ у модерних москвофілів з чистою московською мовою замість „язичія“, з інтелігентською молоддю в „красних рубашках“, з „оркестрами балалаєчників“, з значно наближеною до вимог сучасності рухливістю та активністю (дуже зручне використання талергофських споминів)—факт загально знаний. По всіх університетських містах Польщі, поруч із українськими студентськими громадами, існують російські студентські союзи. Більшість їх членів це не московські емігранти, а молодь українського та білоруського походження. Ці юнаки зачитуються не „Воскресним Чтенієм“, як їх батьки, а крикливим та агресивним „Рускім Голосом“ та політичною пресою російської еміграції, захоплюються новітнім націоналізмом, дишають ненавистю до „сепаратистів“—невдячних синів Єдиної Неділимої, мріють про могутнього диктатора „в железних сапогах“ (вислів Арцибашева, що з порнографічного белетриста обернувся був перед смертю в духового провідника російської молоді в Польщі).

„Твердо-руські“ окраїни, яких „твердість“ навіть декотрі українські інтелігенти вважають за „*malum necessarium*“ стають огнищами москвофільської гангрени, з яких ця зараза перекидається навіть на здоровіші частини національного організму.

Ось так виглядає білянс „твердорусинства“ з погляду українських національних інтересів. З польського становища оцінив його в своїй книжці п. Бончковський, спиняючися над ним у статті: „Хмари над кресами“. Але значне менше звертає він уваги на другий „хамський комплекс“ (назовім його так), який також ми хочемо тут освітлити.

Що даї на північ від „сокальського кордону“, тим неподільніше панує цей комплекс у гущавині селянських мас. Під потьомкінськими садками ілюзоричних успіхів асиміляційної політики (польські школи, замість утраквістичних, кулка млодзєжи замість Просвіт) величезний резервуар плебейської, сліпої, звірячої ненависти.

В Галичині організована боротьба на ґрунті культурних, економічних, політичних змагань. Певна рівнорядність ушляхетнює подекуди галицькі польсько-українські антагонізми.

На Шівночі—на Білорусі, на Поліссі (особливо), в більш відсталих культурно та політично частинах Волині немає нічого подібного. Там пан і хам... Заглоба вимахує канчуком над головами „гадів“, що стискають п'ястуки з мрією про солодку пімсту. Бож про що, окрім пімсти, можуть мріяти люди, які нічого свого, крім кляптя неродючої землі, не мають, і майже не уявляють, що могли б мати, поза панською землею.

„Твердий“ мріє тільки про те, щоб „втриматись“, „не піддатись“. „Хам“, не вважаючи на свою вбогість та приниженість, відчуває свою потенціальну силу в своїй масі, кількості, ну й, звичайно, в сусідстві певної сумежної з Польщею держави. Тому мрія про пімсту, хоч би як глибоко схована під облудною покорою раба, ніколи не втрачує для нього посмаку реальності.

Коли б я був Поляком, то підчас того „міжнародного турніру, що наближається мильовими кроками“, про який пише п. Бончковський волів би опинитися скоріше у Галичині ніж, припустім, на Поліссі.

Для нас Українців, хамський комплекс не віщує нічого доброго. Нагадує про руйницьку ролю української „черні“, як сліпого знаряддя Москви проти наших державницьких змагань: за козацьких гетьманів і недавно, підчас боротьби У.Н.Р. з Москвою. Нагадує про Дубровицьку советську республіку на Поліссі, що воювала з відділами У.Н.Р. Українці не мали приводу тішитись із тих маловідомих подій, що мали місце кількарків тому в Камінь-Коширському та сусідніх повітах. Це була та сама самогубча гайдамаччина, що і в XVIII ст., тільки з агентами Компартії, замість агентів Катерини II.

Хамський комплекс сидить дуже глибоко в психіці мас. Викорінити його „хірургічно“ — ізоляцією від пропаганди, репресіями проти КПЗУ та Сельробу—не вдасться. Цей комплекс так само здібний до „перетривання“, як його носій—загартований бідною незнищимий мужик. Перебороти цей комплекс можна тільки усунувши його джерело—національну вбогість. Факт слабости симпатій до комунізму в Галичині, де соціальні контрасти виступають не менш, а може й більш гостро, ніж на північ від Сокальського кордону—доводить, що джерел хамського комплексу слід шукати власне в національній, а не соціальній бідності. Цей комплекс підтримується штучно поліційно-адміністративним підстриганням паростків здорового національного життя.

Ось так виглядає схема польського „Drang”-у на українські землі в умовах максимальної національної вбогости української стихії — недорозвитку національної свідомости. Навіть у випадках відсутности позитивної національної свідомости, свідомість найпримітивніша, негативна свідомість своєї непольськості зводить на нівець асиміляційні заходи. Тільки ж зударі асиміляційного „Drang”у з примітивною свідомістю витворюють продукти однаково шкідливі та небезпечні для Поляків, як і для Українців.

Я навмисне спинився на аналізі українських комплексів дещо, сказати б, екзотичних. Їх вага в українському житті під Польщею розмірно не велика, бо більшість української людности в Польській державі має повну національну свідомість. Зате ці комплекси, через свою первісність та яскравість, дуже придатні до аналізу, до виснування певних критеріїв для зрозуміння та оцінки ширших явищ українського життя.

Я вказав підклад цих примітивних комплексів — національну вбогість. Але ідеал багатства, довершености національного життя не вичерпується національною свідомістю та температурою національного почуття. Багатство національного життя це продуктивна творча праця безлічі зріжничкованих органів у безлічі окремих ділянок.

Чи вільно нам приносити в жертву вимогам почуття рівень культурного та економічного озброєння нації?

Колізії між вимогами почуття, з одного боку, а потребами розбудови національного життя виступали раз-у-раз. До скріплення орієнтації на почуття спричинялася урядова політика національної пролетаризації Українців, обкρούвання українського стану посідання, загороджування шляхів до творчого виладування національної енергії, — зліквідовано ще одну українську школу, зате прибуло „народнього гніву“. Аджеж цей гнів — річ найтривкіша, яку зліквідувати найтяжче. Отжеж: збереження українських сил у формі розпеченої на червоно національно ненавистю аморфної маси. Висока температура цієї ненависти, як „незломна твердість національного духа“, як твердий оборонний панцир: „чим гірше, тим ліпше“. Пацифікація — великий здобуток, масова продукція стопроцентових українських патріотів, які „дітям і онукам перекажуть“...

Питання національного зросту, збагачення національної творчости ставали в цій атмосфері річчю другою.

Ця остання форма „стверднення“ українства коштом його збагачення, так само, як і попередні, цілком придатна до виконання своєї негативної функції — шкодження

противників. Не кажучи вже про можливий „міжнародний турнір“... Бончковський підкреслює в своїй книжці, які величезні витрати польської національної енергії потягає за собою така „бойова“ антипольська настанова „меншостей“.

Ця форма надається так само, як попередні, до „тривання“, але ні до чого кращого.

Теперішня позиція галицького політичного проводу відбиває кризу „твердого“ комплексу українського громадянства. Дальший біг подій: чи сумна конечність повороту на давні „тверді“ позиції, чи здійснення „програми“ Бончковського, не залежить, на жаль, від Українців. Поки що вистане нам усвідомити собі, що нашою метою є не „тривання“, а будова підвалин під велику, могутню Україну.

* * *

Назвав Бончковський свою книжку „Біла джерел занепаду і величі“. Джерела величі й занепаду Польщі бють, на його думку, на Сході. Звідти, з українських, білоруських та литовських земель походять майже всі великі люди Польщі: Міцкевіч, Словацький, Косцюшко, Пилсудський і багато інших. Етнічно-польські землі, зокрема їх західня частина, давали тільки скромних і сумлінних робітників культури та політики, а не людей, що запліднювали національний дух. І там же на Сході шляхетсько-магнатська анархія давньої Речипосполитої,—причина її загибелі,—зростала до найпотворніших розмірів. Політична унія із Сходом (за Ягайла) принесла Польщі перемогу в її боротьбі за існування з німецьким Заходом (Грунвальд), удар із Сходу, завданий Хмельницьким, розпочав довгу агонію Польщі. Від тієї чи іншої національної політики Польщі на Сході залежатимуть, на думку Бончковського, її могутність або знидіння.

Думки польського патріота нагадують нам, що й ми маємо свою специфічну проблему українського Сходу і українського Заходу. Її сформулював покійний Грушевський ще перед війною, а останні часи—доба Постишева—принносять нові важкі докази слушности його погляду. Велич України, її могутність, її буйний розквіт можливі тільки на Сході—над Дніпром. Але над цим Сходом раз-у-раз скаженіють згубні буревії, що висушують, випалюють національне життя: спершу степові кочовики, татарщина, потім московський царський, а тепер червоний гніт. Тоді центр ваги національного життя переходить до західних українських земель: до Галицько-Володимирського

королівства, до австрійсько-галицького „Шемонту”, тепер до українських земель під Польщею. Тут у західному „резерваті“ проростає насіння майбутнього ренесансу Великої України. Не вільно нам про це забувати, влаштовуючи й розбудовуючи своє життя під Польщею; про нашу величезну відповідальність і про нашу „служебну“ (для українського майбутнього) роллю. Невільно трактувати нашої культурної праці та політичної роботи в аспекті інтересів тільки західних земель, хоч би не знати як сильно накидали нам таку настанову „голос крові” і „голос землі”. А якщо можливості творчого розвитку вищих функцій нашого національного життя, винищованого та викривлюваного на Великій Україні, можливості підготування матеріалів до якнайшвидшої розбудови великоукраїнського національно-культурного та національно-політичного апарату, залежать у великій мірі від нашої ситуації в Польській державі, то український читач не може байдуже проминути книжки Бончковського: повинен її з увагою прочитати та продумати.

Петро Щитенець.

Улас Самчук. Війна і революція. II частина Волині. Бібліотека „Дзвонів“, ч. 10. Львів 1935.

„Тут починається справжня Волинь. Там з-заду, за лісом ще Поділля. Інші люди, інші крайовиди. Спереду Волинь. Сувора, тінна, стара земля”.

Так сприймає свою рідну Волинь, її індивідуальне обличчя талановитий „син землі“ — волинський селянин Улас Самчук.

Стара - княжа, тінна - лісова земля. Не степовий терен свобідної буйної експансії, не „слободи” збігців, а старезні оборонні українські гнізда.

Самчук дуже гостро відчуває своєманітність душі Волині в порівнянні з іншими українськими землями.

Знаходимо у нього такі, напр., рефлексії з приводу баченої колись вистави „Наталки-Полтавки”:

„Цеж театр. Цеж той поміст, на якому ще і ще виступають дивовижні люди! з-під Полтавщини. Виступають і обдурять невинно-чудесними своїми скорботами, викличуть хвилювання, вичавлять вогкість на очах і справді ширій сміх”.

Полтавщина — безжурно-граційний, солодко-сентиментальний, соняшний український Прованс, одна з перших, зпоміж українських земель, промовила в українській

літературі. Для Самчука персонажі Котляревського — це „дивовижні люди з-під Полтавщини“. На його „суворій, тінній“ Волині „люди більш похмурі, менш говірки“. Іше сприйняття життя, інший стиль. Менше південної солодко-театральної грації,—менше безжурної веселости, більше суворости, більше, притаманної замкненим у собі лісовикам та людям Півночі, задивленности „углиб“.

Так, Самчук справді „чує цю землю, її красу, її радість і горе“, його творчість справді впливає до української літератури вартісні волинські соки.

Без різноманітности провінцій не може бути справді великої нації, справжнього багатства національної культури. Це річ дуже важлива, щоб обличчя і дух різних українських земель знаходили свій вислів у культурній творчості, особливо ж вислів художній в літературі. Це спричиняється і до міцнішого зцементування цих земель в одну духову цілість, і до збагачення всенаціонального змісту українськості.

Треба визнати, що поставлене Самчуком велитенське завдання — дати повний образ Волині вдається йому до великої міри виконати. Не був би слухним закид, що цей образ неповний та однобокий, бо змальоване в ньому тільки селянське життя. Правда, неселянські поста-ті, як священник і донька поміщика з їх російською мовою виступають у Самчука, немов якісь абстрактні, ефемерні зяви. Але повноті образу Волинської землі це не шкодить: в тих часах, що їх описує Самчук, Волиню, тривкою, з тисячолітньою давністю,—суттю Волині було тільки селянство. Решта людности не репрезентувала цієї землі, її дійсного обличчя, не мала в цій землі коріння, була чужорідним намулом, що його наносить одна подія, а змиває інша... Отже те, що показав Самчук, це і є Волинь...

Читача приємно вражає психічний клімат повісти: сувора, кремезна міць, здорова свіжість, чистота, глибокий аристократизм. Так, глибокий аристократизм під селянською стріхою. „Памятай, що ти господарський син!“— каже Володькові мати, налякана революційною доморалізацією. Це ж „Noblesse oblige“.

В особі старого Матвія Самчук змалював одного з аристократів селянства, „велитнів праці“, тих, що під Советами стали нещадно винишуваними „націоналістичними куркулями“. Поруч із цими статечними „правдивими господарями“ та „господарськими синами“ виступає селянський плебс — такий напр. большевицький ватажок Каміняка. „І батько його не був господарем, і дід, кажуть, зі Знахорцем кінською політикою управляв“ (цеб то був конокрадом). Генеальогія, як бачимо, грає тут не меншу роль, ніж у англійських ленд-лордів.

Світогляд Матвія навскрізь аристократичний. До російської панівної верстви не має він рабської зненависти, але погорджує нею з огляду на її слабкість, виродження. „Те саме з панами“...—каже Матвій, відріжняючи і серед них, на основі своїх селянських критеріїв, аристократію і чернь. „Одні ведуть господарство, працюють, а інші загра-ничею гроші розтринькують, з лярвами гуляють, людей поганять, Бога зневажають...“

Начитавшись большевицьких брошур, Володько товмачить щось батькові про панів-кровопивців, катів трудового народу. Матвій не погоджується:

„Візьмім он наших! Кого вони катували? Мізерія, а не пани... «Іменія» їх закладалося, запускалося... Управляючий їх обкрадав...“.

А придивившись до російських „паничків“ „тилу армій“ („Нерви... Все нерви!“) — Матвій проголошує суворий присуд:

„Виродилися. Нема в них крові живої“.

Так помічав старий „дядько з толком“ присмерк дворянської імперії.

Селяни, Матвій і Володько, крім гостро розвиненого почуття „господарської“ честі, мають ще одну сутопанську прикмету: вони панують над собою. Нема в них ніякої розперезаності й ніякої розлізлості. Рефлексії автора—Володька навскрізь ліричні, емоціональні, емоції глибокі, іноді пекучі, але він завжди панує над ними, як панував над собою Матвій, навіть довідавшись про смерть сина (чудові сторінки!). Нема в повісті Самчука нічого істотно неврастенічного, істеричного, перверсійного. Його шляхетна, чиста стриманість щира, бо природня, спадщинна, а не зацеплена впливами лектури.

І ось Самчук оповідає нам, як ці гартовані люди переживали страхіття війни та революції.

Читали ми всі Ремарка, а колись довелось мені прочитати повісті з часів війни Струга, польського письменника. Було в них накопичення страхіть майже в стилі «Червоного сміху» Леоніда Андреева: мертве село, завалене гнидими трупами, гвалтування жовнірами малолітньої дівчинки, божевільний російський офіцер, що, тиняючись між російським та німецьким фронтами, мав якісь релігійні екстази і апокаліптичні привиди. Багато трупного смороду, бруду, в основі—пацифістичний прокляти війни.

У Самчука є також страшні сцени — спомини про прибирання трупів з поля бою, але оповіджені спокійно та помірковано. А ось як він оцінює свої переживання з часів війни:

„Щасливий ти, Володьку! Буде колись мир, замовкнуть гармати і виростуть нові люди... І будуть вони заздрити тим, що колись метушилися, пружились і вмірали...

...Зле було, але сяйво вогнів і перегуки гирл гарматних, і ворохобня, якої світ не бачив—це ж не дійсність. Це ж, чоловіче, казка. А що є більш привабливого від казки“.

Так оцінює Самчук світову війну, що не принесла українцям ніякої безпосередньої користі. А про національну революцію згадує він з піднеслим захопленням: „Предки вийшли з могил і на тачанках пройшли степами... Хай будуть благословенні дні, коли сонце світило їм“.

Мені скажуть, що Самчук не воював, не сидів у шанцях, отже легко йому так писати про війну. Так, але побалакайте з січовими стрільцями, що без догляду хорували на тиф, лежучи поміж трупами товаришів. Вони оцінюють своє бурхливе минуле так само, як Самчук. А учасники Зимового Походу, вояки здесяткованих більшовиками відділів оповідатимуть вам з запалом не про страхіття, а про романтику очайдушних набігів. Яке велике щастя, що з вогневої проби війни психіка нашого здорового, мужицького народу вийшла непокалічена!

Стільки про „ідейну вартість“ твору Самчука; від оцінки літературного твору з цього погляду живій людині не вільно відмовитися, хоч би не знати як на неї за це гримали львівські літературні „сноби“. Залишається обговорити питання, як дав собі раду Самчук з труднощами літературної техніки.

В II томі „Волині“ епопея селянської родини, аналогічна подекуди до зразку даного Реймонтом, перехрещується з епопеєю історичної хуртовини — війни та революції, Автор виходить поза межі нормального, тривкого, в великій мірі ахронічного, неісторичного змісту селянського життя й береться до малювання процесу суто-історичного—національного дозрівання волинських селянських мас.

Тут загрожувала йому небезпека, що стала фатальною для багатьох наших белетристів, авторів повістей „на тлі визвольних змагань“, небезпека підпорядкування літературного твору, чужим його природі, канонам публіцистики. Таке невідале сполучення двох гетерогенних родів творчості в багатьох випадках вбивало літературу і породило чимало „літературщини“.

Колись у нашому журалі було висловлене побажання, щоб „історично-політичні і народньо-раціоналістичні тенденції вирвалися нарешті з меж публіцистики, побачили світ в образній формі, підпорядковані законам життя і льогіці подій“. («Ми», т. II, ст. 176).

Самчук вийшов з цієї проби, хоч не цілковитим, та все ж незаперечним переможцем. Від публіцистичного схематизування життєвих явищ врятує його спостережливість, величезна епічна пам'ять романіста з покликання. Тому його образи, навіть „історичні“ ніколи майже не затрачують запаху живої, непідробленої, індивідуально-своєрідної дійсності. Історичні події представлені в справді реалістичних фрагментах, у рямцях реальних переживань, вражіннь та рефлексій волинського селянського хлопця, його родини та найближчого оточення. Не схематична боротьба світлих героїв з чорними ворожими силами, а справжнє непідроблене життя в усій його складності.

Правда, на цьому „фронті“ Самчук переміг не на всі сто відсотків. Не вважаючи на спостережливість, пам'ять та реалістичну настанову, публіцистика й надумана-начитана „літературщина“ таки просоталися до його роману й відбилися, правда, не на загальній його фізіономії, життєво-реалістичній, а на стилізації окремих фрагментів. Самчук незавжди може переказати думки своїх героїв їх власними, природними для них, словами. Добре ще, коли автор сам оповідає про иочування свого героя (Матвія) своїми інтелігентськими словами. Читач відчуває, що старий селянин не міг би, правда, так сформулювати своїх почувань, але міг би їх так відчути, як оповідає автор.

Але буває й гірше: іноді сам селянин промовляє у Самчука занадто „по-книжньому“, по-інтелігентському. Ці недотягнення, поруч із підхопленням та майстерним зафіксуванням, у інших випадках, найтонших відтінків світогляду, психіки й стилю мови волинських селян, роблять прикре вражіння незугарно-викінчених деталей прекрасного, на загал беручи, образу.

З цією хобою своєї письменницької техніки Самчук повинен звести рішучу боротьбу. Можна сподіватися, що в майбутньому йому вдасться позбутися й цієї хоби, бо невпинний зріст Самчука, як майстра пера, при порівнянні другого тому „Волині“ з першим, відразу кидається в вічі.

Зразком високого мистецького рівня повісті можуть бути описи природи, образні порівняння, що у Самчука завжди свіжі, ядерні та плястичні.

Напр.:

... „Захід проривається, з-за обрію рвуться гнідо-чорні клуби, розмальовують небо на бронзу і стає шумно... Жита похилилися, трава заяріла, ліс шарпнувся туди й сюди, ніби бажає вихитатись із ґрунту“.

Або:

... „Величний жорстокої барви місяць маєстатно встає з-за чорного муру дубового лісу”...

Або ось зразок такої характерної для Самчука сполуки образу з ліричною рефлексією:

... „Бризнули голоси. Такі голоси родяться тільки в одному місці на землі: там, де небо і земля широкі без меж. Вінок дівчат, дзвінкх мов струни.

Які щасливі мужі тієї землі, на якій вирости такі пишні квіти. Які радісні діти будуть сходити по сходах вічності зі самого низу до самого верху”.

Мовні засоби, відсвіжені новими скарбами добре знаного Самчукові словника волинських селян, багаті й використані вміло.

Поряд з усіма цими своїми вартостями твір Самчука вирізняється з-поміж сучасної української літературної продукції своїми розмірами.

В несприятливих для монументальної літературної творчості умовах нашого теперішнього побуту (згадаймо цього ж таки Самчука «Крик у порожнечу») — розгорнення з безсумнівною творчою напругою широченного епічного полотнища — два великі томи — слід відзначити, як чин справді героїчний.

Вітаємо „Війну і Революцію”, як високовартісний прибуток української літератури і бажаємо авторові, кажучи його власними словами, — „йти вперед та зазначати своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища” — старовічної, праукраїнської Волині.

Б. Ольхівський.

КНИЖКИ Й ЧАСОПИСИ, НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Пісня пісень. Українською мовою звіршував Богдан Кравців. Львів 1935. Накладом Ольги Микитки-Стецишин.

Володимир Гаврилюк. Соль в тиші. Поезії. Львів 1935. Видавництво „Смолоскипи”.

Уляна Кравченко. Caritas. Поезії. Львів 1935. Видавництво „Загальної Книгозбірні”.

Наталія Королева. 1313. Повість з середньовіччя. Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів”, ч. 9.

Наталія Королева. Во дні они... Нариси. Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів”, ч. 11.

Іван Чернява. Люди з чорним піднебінням. Львів 1935. Видавництво „Українська культура”.

- Василь Кучабський.* Значіння ідей Вячеслава Липинського. Львів 1935. Видавництво „Дружина“.
- Улас Самчук.* Війна і революція. II частина «Волині». Львів 1935. Бібліотека „Дзвонів“, ч. 10.
- О. Ольжич.* Рінь. Львів, 1935. Накладом Богдана Кравцева.
- Іван Луца.* Тринадцять притч. Львів 1935. Народній Стяг.
- Іван Луца.* Оповіді про смерть, війну й любов. Львів 1935 Народній Стяг.
- Alexandre Choulguine: L'Ukraine contre Moscou.* (1917) Paris 1935. Librairie Félix Alcan.
- Віра й наука* (місячник) 1935. Коломия.
- Вогні* (місячник) 1935. Львів.
- Дзвони* (місячник) 1935, 6—12. Львів.
- Жіноча Доля* (двотижневик) 1935, 13—24. Коломия.
- Назустріч* (двотижневик) 1935. Львів.
- Нова Хата* (двотижневик) 1935. Львів.
- Рідна Мова* (місячник) 1935. Варшава.
- Рідний Грунт* (тижневик) 1935. Львів.
- Світ Молоді* (місячник) 1935. Коломия.
- Biuletyn polsko-ukraiński* (тижневик) 1935. 25—52. Варшава.
- Bunt młodych* (двотижневик) 1935. Варшава.
- Катена* (місячник) 1935. Холм.

ЗМІСТ.

Наталя Ливицька-Холодна. Rue Racine—5; *Андрій Крижанівський.* Історія одного вагону—6; *Богдан І. Антонич.* Стяги в куряві—42; *Ю. Яновський.* Козак Швачка—46; *Святослав Гординський.* Слово про Ігорів полк—73; *Віллям Фолкнер.* Гарячий вересень—77; *Борис Ольхівський.* Ceterum censemus—94; *Святослав Гординський.* Блазні і євреї—116; *Люї Мартен-Шофіє.* Гордість—123; Рецензії: *І. В. Дубицький.* О. Ольжич. Рінь—129; *С. Д—sa.* Ірена Вільде. Метелики на шпильках—130; *В—кий.* Іван Липа. Тринадцять притч.—Оповіді про смерть, війну й любов—134; *Б. Ольхівський.* F. Antoni Ossendowski. Polesie.—W polskiej dżungli—136; *Петро Щитенець.* Włodzimierz Wączkowski. U źródeł upadku i wielkości—145; *Б. Ольхівський.* Улас Самчук. Війна і революція—155; Книжки й часописи, надіслані до редакції—160.

Ціна книжки—2.50 зол.

Адрес редакції і адміністрації: Варшава, вул. Каміська 17,
пом. 34.

